

34/2-632.1/5

Ш 624

ТЯНЫСПАЙ ШИНЖИИ

ОК КУЛУН

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. выдач _____

Воскр. вып. Т. I млн. З. 384—74

357290.

ТАНЫСПАЙ ШИНЖИН

АК КУЛУН

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ . 1981

84/2=632.1/6-4

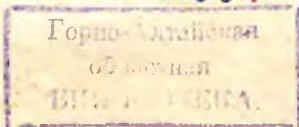
«С» «Алт.»

Ш-624

Иван (Таныспай) Боксурович Шинжин Туулу Алтайдагы история, тил ле литература аайынча шинжү өткүрер институтта иштеп жат. Научный ишле коштой, ол көп тоолу үлгерлердин, куучындардыг ла чөрчөктөрдиг авторы.

Бу бичигине кирген куучындарда автор эмдиги өйдин балдары, омордыг ырысту бала тужы, хижиниг ле ар-бүткеннинг бузулбас колбузы керегинде айдат.

357290

Ш 70803—002 19—81
М138(03) 81

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1981 г.

ТАРАЛДЫҢ КЫЙГЫЗЫ

Мен анчынын эн кичинек уулы. Агаш аразына жүрүп, көп-көп куштар көрөдим. Олордын бирүзи — тарал.

Тарал — боро-чоокыр куш. Ол каргаадан арай ла кичинек. Же, каргаалар чылап, туштаган ла жерле учуп жүрбес. Онын учар жери — мөштү жер. Жаан аркада, ал-камык тыттардын ортозында, бир-эки ле мөнкү бүрлү мөш турза, тарал ого једии ле келген турар.

Таралдар мөштү аркага јуулып та билер. Таркап та сала берер. Же боро кушкаштар, каргаалар эмезе күүлелер чилеп, үүрленип качан да учушпас.

Бир катап мен јыш мөштү аркага мешкелеп бардым. Мешкелер сүрекей ас. Же мөштөрдin баштарыла учужып турган таралдардын табыжын не дейзин! Чек ле кулагын тунар. Олор мында ары-бери учуп, тыныда «трык! трык!» дежип кыйгырыжат.

Је ненин учун тарал анайда ачу кыйгырып јат?

Мен јаан улустын айтканын эске алдым.

Озо, озо чактарда, бу ла отур-

ган бистер жок тужында, мөштөрдө сүрекей көп кузук бүткөн эмтир.

Бир катап таралдар жуулып алып, соок кышты канайда кыштаар, кузуктан канча кире курсак белетеерин шүүжерге сары бүрлү тыттарга келгендер. Жуунды олордын кааны ачкан.

— Кажы ла тарал жүс болчоктон кузук сайлазын — деп, Каан-Тарал айтты.

— Мөштү кажы ла арканын таралдары алдынан бойлоры биригип, жиир курсагын белетезин — деген кыйгы-кышкы база угулат.

Анайып турганча, көп күндөр өткөн.

— Же, кузук тапту бышкан. Эмди барып сайлап, кыжыла жиир курсагысты белетейли. Ончозын агаптын ортозында жылым кайадагы куй ташка экелигер — деп, арт учында Каан-Тарал жакарган турды.

Канча күнге жуундаган таралдар мөштү арка жаар аткан октый түргөн учуп ийдилер. Кара жыш олордын алдында көрүнө ле бербей.

Ме! Байагы мөштөргө келзе, жаан-жаан тобоолор жок!

— Ончо мөштөрдү түргөн көрүгер! — деп, кааны жакарды. Таралдар мөштөн мөшкө учкулап көрзө, чын да, жаан-жаан тобоолор жок. Кангыл да, жаш та мөштөрдүн баштарында оок-оок ло тобоолор арткан эмтир.

Мөштөр сайын учкан таралдардын кыйгызы жангыс болды: — Тры-ык! Трык, трык! Тры-ык, трык, трык!

Каан-Тарал угуп отурза, ончо таралдар жангыс сөслө «трык-трык!» деп кыйгырыжат.

— Лаптап барып көр. Бу нени айдыжат? — деп, каан болушчызын ийди.

Болушчы жаан удабай, кара тумчугы сүүрейип жетти.

— Мөштөрдө тобоолор жоголып калган. Жангыс оок-оокто-ры арткан эмтир.

— А нени «трык-трык» дежип кыйгырыжып жат? — деп, каан ондобой, кизиреди.

— Мөштөрдин бажында трык-трык, оок-оок, кичинек-кичинеке тобоолор арткан деп кыйгырыжат.

Таралдардын кааны эрмек айдып болбой, чоколдоно берди. Каан болгонын ундыйла, «трык-трык» деп, өскөлөри чилеп, кыйгырып, мөштөң уча берди.

Ол ло өйдөң бери бүгүңги күңге јетире таралдар мөштөң мөшкө учуп, јаан да тобоо көрзө, «трык-трык» деп кыйгырыжат. Онызы астамдап турганы болтыр. Не дезе, оло јуундайла, сүрекеј аштаган.

Таралдар канайып та тойо ажанза, тойынганы, семиргени билдирбес, кыйгылары ачу-ачу, карды ач жүргүлеер.

ТАРАЛДЫҢ БАЛДАРЫ

Кандык айдың жылу күндери турды. Мындый күндерде жаланга чыксан, жүзүн-жүүр чечектер олорды кееркеткен жадар. Эзин ол чечектердин жыдыла жытанар. Тегериде дезе тейлегендер теерип, ачу-ачу акшып турар.

Бир күн агаш аразына жүрзем, таралдардын табыжына кижинин кулагы тунгадый: трык ла трык, трык ла трык.

Мен жаан эмес кырланды кырлай базып, жоон-жоон кангыл мөштөрдү айкаптап, жыгылган бир жадыктын үстине отуруп, амырап баштадым. Агаш ортозындагы кар жастын жылу күндерине жетире кайылгалак. Андый да болзо, көп жерлер карантылап калтыр. Кышкыда анда-мында түшкен кузук жаскы чыкту жерге узак жадып, көөп калган. Каа-жаа ла кузуктар кургак. Же, түнөй ле, жердеги жаны чык.

Таралдар тылырт-тылырт эдип учужат ла учужат. Санаамда олор не де жанынан баарчыктарга түнөй. Боро баарчыктардын уйазына жууктазан, олор чек ле чур-чуманак табышта турар. Бир кезек таралдар көрзөм, бап-бай-

бак кангыл мөштөн горт ырабас, оны ла айланып учужар. Мөштинг бажында кузук жок. Мөш десе эзинге араайынанг жайканып, билер-билдирбес шуулап турар. Оңдо кандый да жажыт бар неме ошкош.

Узак отурдым. Таралдардан эки тарал ол мөш жаар келип, айланып, калактап ла турала, бүрдинг ортозы жаар жок болуп, оңонг ойто ло чыгып, «трык-трык» дежип, уча бердилер.

Кей мөштинг чаганазыла жытанат. Каа-жаа чыкту женестин жыды согулат.

Кенетийин мен кангыл мөшкө чыгар деп санандым. Анда не де бар ошкош. Будактан будакка тартынып, санг өрө чыгып, бүрди айкаптап ла турдым. Не де көрүнбейт. Анайып мөштинг бажына жеттим. Же эки тарал күчтү болзо, мени мөштөн түжүрө чачкадый болдылар.

База бир эмеш өрө чыктым. Ме, бу ла! Жоон будактын алдында кандый да көңдөй бар эмитир. Анда — уй! Жаап туруп, будактан тудунып, көрзөм — азатпайлар көрүнөт... Таралдын балдары!

Сүүнгениме кыйгырып ийтирим! Эки колымды өрө көдүрер деп туруп, мөштөн арай ла жыгылбадым. Бажым айлана берди ошкош. Санг өрө көрзөм. — чанкыр тенгери, өзөк жаар айкатазам — бажым айланат.

Мен баштап ла таралдын балдарын айкаптап көрдим. Олор үчү эмитир. Жундары боп-боро. Өскө куштардын азатпайларына көрө, жунгы тарбыл эмес, а койу. Эди-каны кызарып көрүнбес. Көстөри жаан, тумчуктары узун, сарызымак өңдү.

Мен олорды база катап көрдим.

— Э-эй, таралдын балдары чыдап калты-ыр — деп, арканы жаңыландыра кыйгырдым. — Таралдын балдары-ы!

Ун ырада чөйилип, жылыйып калды. Эбире агаштар тымык, шуулашпайт та. Мен, керек десе, бойымнын кыйгымнанг коркый бердим. Не десе, таралдын балдары сүрекей кичинек. «Жердинг ээзи укса, ачынар. А жамаи көрмөстөр, жимекейлер укса, жаш немелерди келип тиштеп, жип салардан маат жок» — деп ичимде санандым.

«О-о-ой! Мөнкү мөш! Сен кандый ырысту!.. Алтайдын мөнкү мөжи, сен меге таралдын балдарын көрөргө кандый жаан ырыс бердин!» — деп сүүнип, бойыма ла шымырандым. Онын чаганалу көксине жапшынып, кол ошкош будактарынан бек тудуп, кыймык жок турдым.

Азатпайлардын ада-энези мени айландыра учкулайт. Арай-арай ла тееп ийердин бери жанында. Күчтү болзо, байла, туткан ла бойынча жер жаар мергедеп ийгедий тургулайт. Олор керек дезе «трык-трык» деп кыйгырышпай, канайып та «шрыйк-шрыйк, шыйк-шыйк» деп ачу-корон эдедилер. Канаттарын талбыганда, кей «кыйт-кыйт» эдип калат. Олор «кыйын-шыра, кыйын-шыра» дежип, балдарын коптолоп, кижичилеп, ыйлап тургандый.

Чөрчөк аайынча болзо, тарал балдарын ненин учун эрте жарып турганы база јарт. Ол керегинде мен мөштин бажында туруп, эске алдым.

Чын да, жер-јенгес бүдер тушта, ан-куштардын канын соротон томонок бир катап таралга туштаган. Олордын куучыны күн талтүштөң эмеш ле кыйа берген соңында болгон эмтир.

— Э-э, тарал, сенин азатпайларын јымыртканын кабыгынан ла жарылып чыкса, канча бар канын соруп ичетем — деп, томонок тыгзынып айткан.

— Күчи кирбеген эрке јаш балдарымнын канын ујалбай сен канайып соротон? — тарал кайкаптыр.

— Э-э, тарал, сен канынды бир эмеш сордырган болзон. Андый эмезин, мени бойына јууктатпай турганда. Балдарыннын да канын соруп ичсем болотон меге — деп, томонок кыгыраптыр.

— Мен тирү тушта сен, томонок, менин балдарыма јууктап та болбозын! — деп, эне тарал чугулданып айдыптыр.

Томонок отурган јеринен өрө учуп чыгала, кынылдап, ойто јерине отура тўжеле, айткан:

— Балдарынды азыраарга курсак бедреп, ары-бери тўнгей ле учарын. Ол ло тушта келип, канча балаң бар, ончо-зынын канын сорорым.

Томонок анайда айдала, коркушту күлүк болуп, таралдын жанына жууктай отуруп алды.

Таралдын көстөрине кан чагылып, эди-каны изиди. Жаныс жерге токтодынып болбос шулмус тарал узун курч тумчугыла отурган будагын канча катап кага чапты. Онон томонокко омок көрүп, оны электеген аясту, кату сыркынду айтты:

— О-о, томонок, сен менин балдарымнын канын сорор арган жок. Канайып та албаданзан, сен ол керекти эдип болбозун! Не десе, менин балдарым кандык айда ак-айаска учуп жүргүлөй берет. Бу өйдө сенин жыдын да жок. Жетире кайылбаган кардын алдында, кижинин түжине де кирбей, өлөрдин кажы жанында жатканынды бодонбойдын ба? Ол жанынан сөс тө жок.

Томонок ачынала, эрмек те айдып болбой, кынгырап, кынзып, уча берди. Ол ло бойынча ол таралла куучындашпас болды. Олор экү орой жаста ла ыраагынан жолугар жан тапкан эмтир.

Чын да, таралдын балдары кандык айдын баштапкы жарымында төрөл уйаларын таштап, алдынан бойлоры учкулай берет. Олорды озо баштап боро баарчыктарга түнөй көрөрин. Мөштөр дө сайын учса, таралычактар көп сабазында жерде жемзеп жүргүлөер. Бу ла тушта бир канчазы кандый бир сараска учурап, жем-курсак та болордон айабас. Онын учун тарал тын ла өспөс куш деп айдыжат.

Агаш аразында «трык-трык» деп кыйгы чыгат. Таралдар каа-жаа өрө кейге бийик чыгып, түргөн учушту ойто ло мөштөр жаар учадылар.

Кандык айдын аяс күндеринде агаштын ортозында сүрекей кеен. Чагананын жыды, куштардын кожоңы, жетире кайылбаган кар — ончозы мында.

Аркага одоштой меесте сары чечектер көрүнөт. Эрте жастын чечектери качан да болзо, меес жерлерден озо чыгып жат. Куштардан десе таралдар уя тартып, жымырткаларын жарып жат.

ТАРАЛДЫҢ КӨМЗӨЗИ

Кыш соок. Кышкы салкын онон соок. Соок бололо, салкын жок болзо, эмеш жылу деп билдирер эди. Же бистин жерде кар да жаан, соок то тыг.

Соок күндердин бирүзінде мен агаш аразына койонго буулаган тузакты көрөргө бардым. Кар жаан. Соок десе жаакты өртөп турган немедий.

Тузакты көрөлө, арканын жаа-зында байбак-байбак чибилерге келдим. Олордын төстөри кургак. Күзүрүми эжилип жадар. Бого не келген десе, былтыр мен бир чибинин төзинен тийингин бе, көрүктин бе көмзөзүн тапкан болгом. Олор кузуктын тирү сайын күзүрүмге көмзөлөп салатаны жарлу.

Ол тушта тапкан сайды черткен болзо, амтанду да, ток то. Мен, керек десе, айлыма да экелгем. Энем ле адам база черткендер.

— Кузукты тийин, көрүк, тарал көмзөлөп жат — деп, адам айдып туратан. — Ол кузуктардын эн ле артык сайы. Тирү, жаан-жаан.

Көмзө тапкан кийинде, мен чала белең сайга маказырап, база ла таап аларга күүнзейтем.

Бир чибининг төзин бирүзининг төзинен аяктазам, неме ле көрүнбейт. Водолгонло канча чибининг төзинде күзүрүмди канайып эшкиндеер.

Соокко колдорум да, буттарым да тонуп, кунукчыл боло берди. База бир эмеш аяктанала, жанарга ла турзам, кандый да куш шу-у, шу-у эдип табыштанып, учуп келип, жуугымда чибининг будагына отурып алды ошкош. Тын тынбай, тында-лана бердим. Не де көрүнбейт.

Жаан удабады, көзиме семтес эткен куш көрүнди. Ол ло куш ошкош. Көрзөм, тарал эмтир. Сүүне бердим: быжу ла көмзөзине келген. Боро-чоокыр көөркийдин бажы соксондоп, каразымак будычактарыла күзүрүмди эшкиндей берди.

Көр лө көр. Таралда амыр жок. Эшкиндейт ле эшкиндейт. Айла, сагыскаан чылап, ары-бери аяктабас эмтир.

База анча-мынча ой өтти. Тарал тырс-мырс эдет. Кузуктын сайын чертет ошкош. База ла бир эмеш ой өткүрдим. «Акыр, тойо жип алзын» — деп санандым.

Турган јеримнен чыга басып, таралдын ажанып отурган јерине једе кондым. Је мен ого јеткелекте, ол учуп чыкты. Чибининг төзинде чертип салган сайлардын кабыктарынан өскө не де јок. Ары-бери аяктазам, көмзө суккан орочок то көрүнбейт. Анан-мынан казып турзам — табылды ла. Кара-күренг сай јаан эмес орочокто толо эмтир. Оронунг үстинде тобракты јазап арчы ла. Сайды кой тере тонымнын эдегине урдым. Көп лө. Бир-эки килограмм чыгар. Чертсем, эмили тату.

Ташкан сайды ончозын айлыма апарарга санандым. Кенетийин чибининг будагынан оошкы кар буркурап түшти. Бододым: бу тарал једип келген эмтир. Јок. Керек дезе көктиек те көрүнбейт.

Сүүнип, айлым јаар болдым. Је чибиден ырагалагымда, «трык-трык!» деп тарал кыйгыра берди. Токтой түштим. Мындый соок күнде айса аштап турган. А мен дезе онын кышка белетеп салган курсагын ончозын алып, айлым јаар апарып јадым. Күренг күстинг туркунына белетеген. Эмди дезе бир эмештен жип, кыш өткүрип јат.

Ненин де учун сыртым, чымалы мантап ийгендий, жымырай берди. Онон мандайым терледи. Канайдар?.. Жердин куужы канатту. Ашгаза, кузукты кайдан ла таап алар. Менде канат бар эмес. Мен кайдан алатам?.. Ичкери бастым...

Күн айас. Кардын үсти күнге мызылдап жатты. Соок жыбар күннинг чогына жылый бергени билдирди.

Таралдын үни база ла жаныланды. Мен кайра көрдим. Чибилер мени ээчий айкагылап тургандый. Таралдын азык-түлүгүн ойто экелип сал дешкендий, баштарын билдирер-билдирбестен ары-бери жайкагылап тургулайт.

Күүн-күч жок ойто чибилер жаар бастым. Байагы ороны ару эттире тобрагын арчып, эдегимде кузуктын сайын уруп, бойыма бир эмешти артырып алдым. «Улешкени үстү, амзашканы амтанду» деп улус айдыжатан. «Көмзөдөн бир эмеш алганыма тарал ачынбас болбой» — деп ичимде сананып, орочоктын үстин ойто тобракла жаап салдым. Тарал келзе, онын көмзөзүн кем касканын, айса, билбес. Билзе, сөс жок, онын үлүзи түнгөй ле бар.

Анайып, аркадан тузакка түшкөн койон до жок, таап алган көмзөдөгү сайдан бир ле кичинек алып, жанып ийдим. Таралдын көмзөзү керегинде ада-энемнен өскө кемге де айтпадым.

КУРАННЫҢ МУУЗИ

Бир катап мен адама жылкылар айдаштым. Ончо малдын алдында жоон кызыл-жеерен бее. Мойнында үнгүр конколу. Конкылдап турган онын табыжы ыраакка угулып турар.

— Же, балам, сен малды эмеш көрүп жүр. Мен айылга барып келейин. Удабас једип келерим — деп, адам айтты.

Мен сүүне бердим: меге иженип, эки жүстөг ажыра малын кабыртып јат. Сүүнгениме айттым:

— Же, кабырбай аа. Слер энирде де келзеер, кем јок.

— Түңей ле эрте келерим — деп, ол колын јангыды.

Адам јана берерде, мен аттан түжеле, оны кырландагы аспактап буулап салдым. Кырландагы салкын «кр, кр» деп согуп, кижинин кулагына табарып турар. Керек дезе чымчып та ийзе, табы.

Жылкылардын јалы кочкор айдын јыбарына јайылып турды. Көрзбн, чек ле оттын јалбыжына түңей. Куйруктары база андый, эзинге јараштыра јайылып, кардын үстинде элбиреп турар. Олор

күнерик јердин жука карын күчсинбей чапчып, азийгы өлөңди күчтү эриндери­ле жууј согуп, курч тиштери­ле жула тартып, отогылайт. Конко дезе жаңыланып ла турат. Је онын үнинен база бир беенин мойнында чичке үндү күзүңи шыңырт-шыңырт этсе, конко конгырт-конгырт эдип турар.

Анайып атты аспактаң буулап койоло, конко-күзүңини узак угуп, жаңы ондондым. Мен јаан кайа таштын арка жа­нына кийдире бастым. Мында кар калың, јум ла бойы. Кардын терени тиземнен ажа берди. Јайгыда мында эликтин јолы болуп туратан. Күски өйлөрдө ол јолло курандар сунар. Ту­зак буулаарга эптү ле јер.

Кайанын арка жа­нын эбире базып, үстиги жаынан барып чыктым. Чике ле кырлангнын бойында кар сүрекей ас. Куу­дангнын бойы. Је бу ла кууданга жуук кырлангнын бойынан, маралдын ортозынан, куран чыгара мантаганына чочыга­нымды не деер. Указы ак, бойы чала борозымак өңдү. Је не­нин де учун ол бир үн алгыра салала, јаман үнденип ийеле, калың ла койу жыраалардын ортозы јаар элбирт этти. Мен бир канча өйгө тура калтырым.

Мынан эмес, эликтин турган јерин көрүкседим. Онын ти­дирт эткен јерине келзем, жаңыс јерде отогон болгодый. Изн көп эmdir. Байла, мененг чочыган. Санг өрө калып барган изи эки метрге жуук. Оны кайкап, ичкери бастым. База ла бир-эки алтам ичкери базала, ары-бери ајыктанзам, көзиме илинген неме — эликтин мүүзи. Тургуза ла ала койдым. Чек ле ак куу мүүс эmdir. Је бир санг башка неме — онын чике ле тө­зинде кичинек кан јүрди. Керек дезе јаш, тонголо­к. «Кудаай, көөркийге кандый ачу болды не» — деп ичимде санандым.

Мүүстин төзи јаар болчок-болчок кичинек аткактар бар. Талортозынан ала ол сөөл ошкош бодыр-бодыр аткактар јок. Кип-киленг. Јаан ла мүүс, јоон элик болгодый.

Мүүсти алала, јаан таштын эзин сокпос јерин таап, ыжык­танып, оны ајыктап отурдым. Айрылары көп тө, курч та.

Алдында сананып жүрөтөм: эликтердин мүүзи јайгыда тўжүп турган болор деп. Јок, оlorдын мүүзи күчүрген ай­дын учы јаар бойы ла тўжүп калатан эmdir.

Адам айылдан келерде, сүүнип, ого айттым:

— Мен эликтин мүүзин таап алдым. Таап та алган эмес, куран менин алдымнан туура калыган бойынча, ары болуп мантаарда, мүүзи жыраага илинеле, кодорыла берген. Келтей мүүзи кодорылбады ошкош.

— А база бир жерге, түшпеген болзо, түжүп калбай.

— Айса түжүп калган — дедим.

— Байла, эки мүүс жаңыс жерге качан да түшпей жат — деп, ол айтты.

Эгирде бис малды арканын ыжык жаказына жууп салдыс.

— Бот, балам, — деп, мөштин тѳзинде оттын жанында амырап отуарыста, тенгеридеги жылдыстар жаар кылчас эдип кѳрѳлѳ, адам куучындады. — Эликтин, чынынча айтса, кураннын мүүзи ненин учун кѳчѳрген айда түжүп жат, билеринг бе?

Мен нени айдайын. Меге јѳк ле он эки јаш.

— Билбезим — дедим.

— Сананар керек... Сананар керек — деп, ол унчукты.

— Укпагамда, кайдаг билейин — деп, чала тарына бердим.

Оттын чедиргени ѳрѳ кѳдѳрилип, кейде ѳчѳ берет. Кезиги ойто кайра түжүп јада, ѳчкѳлеп турат.

Бис туку байа чайлап алганыс. Эмди дезе уйуктаарга белетенип отурдыс.

— Аннын жаңы мүүзи кочкор айда чыгып жат. Эски мүүс-ти жаңы мүүс алдынан ѳрѳ ушта тееп чыкканда, — ол ло. Эски мүүс тойрыйып, айбайып, жерге түжүп жат.

— Жаңы мүүзи соокко тонбос по? — деп кайкай бердим.

— Тонбос. Анайда ар-бѳткеннен јайалталу турганда — деп, адам айтты. Онон тенери јаар кѳрѳп, турунды ичкери салып, уйуктаар ѳй јеткен деди. Колында часту да болзо, ѳйди Јети-каан деген жылдыс ажыра јакшы билерим деп, бу ла јуукта айдып отуратан.

— Ар-бѳткеннен андар кандый јайалталу, куучындазаар, ада, — деп, сѳрекей сонуркап сурадым.

— Бу керек озо, озо ѳйлѳрдѳ болгон — деп, адам чѳрчѳк

айдып баштады. — Элик агаш аразына жүрзе, ого көгөөн, томонок туштагандар. Томонок эликке жууктап келеле, айдыптыр:

— Ээ-э, элик, сен бисти бажы-жүзине жууктатпай, эки кулагыңла ўркидип турарыңда, мўўзинди ундып салдың ба? Акыр ла, сенин мўўзин жаңы ла чыгып турза, жымжак ла кангыр болотон эди. Бот, ол ло тушта, акыр, мен сенин мўўзиниң жаңы канын сагыш жеткенче ле сорып ичетем.

— Томонок чын айтты — деп, кара көстү сайгак көгөөн эликке жууктай отуруп, айтты. — Сенин калың кату түгин кижиге кан сорорго бербей жат.

Томонок ло көгөөнгө элик ачына берди. Ол коп-коо сынын кере тартынып, эки тен узун кулактарын сертейтип, коо колдорун түзеде тудуп, кап-кара көстөриле кезеде көрүп, ологорго айтты:

— Жок туру, кулугурлар. Слер менин мўўзимниң канын качан да соруп болбозыгар. Менин жаңы мўўстерим кочкор айда чыгып баштайт. Ол тушта кыштын учы, жастын жүк ле баштапкы күндери болот. Тулаан, кандык айларда слердин жыдыгар да жок. Слер жаңыс ла кичү изү айда түймөп чыгадыгар. Ол өйдө слер менин мўўзимди сорордон болгой, жүк ле арайдан учуп, күүн-күч жок жүредигер ине. Керек дезе ўнигер де чыкпай жат.

Анайда айдала, элик чек-чек базып, отоп жүре берген. Томонок ло көгөөн айдар сөстөрүн таппай, тумчуктарынын алдында ла кыгырап, оноң эки башка уча бергендер... Олор эмдиге ле кыгыражып турганы ол...

Түн там ла караңуылайт. Адамның да чөрчөги божоды. Жуук жаңыста ыжык агаштын ортозында конконунг ла күзүниң табыжы угулат. Санаамда, тегеридеги жылдыстар жайканыжып, күзүңгиленип тургандый болды.

Эртезинде бис эрте турдыс. Калганчы жылдыстар өчөмиктелип, жаан удабай тандак жер ле тегериниң ортозында караңууды жок этире жарыдып ийди.

Жылкылар энгирде чого айдаган жерден ырабайтыр. Адам алгыйды алып, карды кайылтып, чайды түрген аскан турды.

Мен талтүште айлыма жанып ийдим. Эртен понедельник, школго барар керек.

Канча күннинг бажында мен кураннын мүүзин эжиктин жанына кадап койдым. Тон, бөрүк илгедий сүрекей жакшы илмек боло берди. Ол ло мүүсти көрзөм, адамнын айткан чөрчөги, омок кураннын сомы, коп-коо кырланг, конко-күзүңгизи жаңыланган жылкылар, мөштинг төзинде чедиргендү от — ончозы сагыжыма кирип, көзиме көрүне берер.

Горно-алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

ШОНТОЙ

— Шонтой, тур! Күн өксөп калт! Тур, тур. Мен ишке бар жадым.

Энези уулын ойгозоло, мандайынан бир катап оком этти.

— Ишке бар жадым, тур — деп, энези калганчы катап айдала, жүре берди. Шонтой мандайында энезинин окшоп ийген жерди он колынын карызыла арчып, төжөктөн өңдөйди. Адазы туку качан ишке жүре бертир. Эјеzi Тарылга база жок. Байла, энезиле кожо ишке барган. Айылда ол база ла жаңгыскан арткан. Шонтой чала ачынып, мыкшып турала, кече энирде энезинин жакылталарын эске алды:

— Элден ле озо орынын жуу. Ажанып алала, такааларды азыра. Айылдын эжигин жалмап сал. Огурчындарды көр. Айылдан ыраак барба.

— Кандый көп иш — деп, Шонтой ыйламзырай берген болгон. — Тарылга нени де этпей жат.

— Тарылга менле кожо иштеп жат. Колхозтын огурчынын жууры жеңил иш деп пе? — Энези уулын уйуктадып айткан.

Энезинин энирдеги жакылтазын

Шонтой эске алып, бажын тырманды. Ажындыра жалкузы тутты. Көп ишти качан бүдүрер? Кижини качан ойнойтон деп бойында туйук сананды. Жалку десе жалку бар ла. Кайда да житкеде отуруп жат, керек десе житкени кычыдып ийери кайда. Тырманып отурганча, ой өдүп ле турбай. Отурарга жакшы, же энгирде ол ок ишти, түштө этпезенг, энези келзе, этпегенче болбос. Энези кандый да жалакай болзо, жок, этпедин ле деер.

Орын кайда барар бу. Онон до жууп салбай. Озо баштап такааларды азыраар, айылдын эжигин ару эдип жалмап салар, онон бойы ажанар. Эң ле учында орын жууры болзын.

Шонтой анайда сананала, тышкары чыкты. Күннинг жарык чогы онын көстөрүн кылбыктырып ийди. Айылдын эжигиле барган субактагы суу араай, тымырап агып жатты. Суунын үстүндө күннинг чокторы сурт-сурт эдет. Чек ле толкулардын үсти ак-сур отло күйүп, өчүп, күйүп, өчүп тургандый.

Эбире тымык. Каа-жаа ла айылдардын жанында каргандар көрүнөт. Анда-мында кичинек балдар ойноп жүргүлөйт. Же Шонтой кире жаандары жок.

Уулчак ботпуштын эжигин ачса ла, такаалар чуркурашканча эжилип ле чыкпай. Кызыл пөтүк мойнын узада чөйин, кожондоп ийерге жүрөле, силкинип, «коть-коть, коть-коть» деп тура берди. Такаалар пөтүкти ээчий силкинижип, Шонтойдын алдында собурылыжып турат. Уулчак айылдан аякка толо сулалу буудайды экелип, күлүктердин алдына жайгачып, тōкти. Такаалар кече энгирден бери торологылап калбай. Карын Шонтой ундыбаган турбай. Кезик күндөрдө такаалар түшкө жетире ботпушта ла отурар. Тан жарып, күн өксөп, ту качан талтүш болуп калза, Шонтой оморды азырап туратан. Мендеерин билер эмес.

Такаалар аштаганына жалаң жаар чыкса, анда жемзегилеп, керек десе туурун да ундыгылап салатан эмей. Калганчы өйлөрдө бу керекти Шонтойдын энези база сезип ийген.

— Бистин такаалар ненин де учун ас туур жаң тапкан.

— Жалкулар жаңыс ла жемзегилеп жат — деп, уулы неме билбеечи кижини болуп айткан эмей. Чынында айтса, Шонтой оны бойы сезип жат.

Бүгүн ол айылдын ижин такаалар азыраарынан баштаган. Азырайла, айылдан ырада сүрүп койды. Күннүн изү чогына кижинин бажы жарыла бергедий. Эбире агаштарда куштардын үни жаңыланат. Онын уккур кулагына кемнин де сыгырып ийгени угулды. Ары-бери аыктаза, не де көрүнбейт.

— Э-эй! Шонтой! Бери кел! — деп, олордон эки айыл ажыра жаткан Тану кыйгырды. — Кел бери. Кожо ойноок!

— Бойун бери ке-ел! — деп, Шонтой кыйгырды. — Бойун ке-ел!

Тану көзнөгинин алдында чеденге чыгып алтыр. Байла, жетире бышкалак ранеткасын жип турган. Ол Шонтойло жажыт, керек десе бир айга жаан. Уулдар быжыл ла күскиде тогус жашту болор.

Айлына кирип, соок чайды уруп, калашка каймак сүртүп, ажанып ла жадарда, кыйгы чыкты:

— Э-эй, Шонтой! Чүрче ле бери чыксаң. Бир неме айдайың.

Тану эмтир. Једип ле келген жүрбей. Шонтой чайнанганча чыкты. Көрсө, штанынын эки карманы бултайган Тану аттын чакызына јөлөнгөн турды.

— Не? — деп, Шонтой сонуркады.

— Слердин улус айылда ба? — деп, Тану кайра сурады.

— Ы. Олор ончозы иште — деп, калашка карылып, Шонтой жүк арайдан унчукты.

— Јакшы турбай. Кузуктап бараак. Ол кертумчукка једип калган.

— Менде иш көп... Эмди ажанып жадым.

— Нени жип турган? — деп, Тану сонуркады.

— Каймакту калаш ла чай — деп, нөкөри айда салды.

— Је, ажан ла. Көрдин бе?.. Ранетка — деп, Тану бултайган кармандарын көргүсти. — Јетире бышкалак та болзо.. јиирге јараар.

Шонтой ажанарга кайра ла кирген. Тану сақы ла сақы Јок. Кандый узак ажанышту нөкөр болотон.

— Э-эй, Шонтой. Нени эдип туруң? — деп кыйгырза. «Ажанып жадым» — деп, айылдан үн жаңыланды.

— Эмди де ажанарың ба?.. Нени жип туруң?

— Калаш ла каймак!.. Сен нени жип жадын? — деп, үй-
ден Шонтой сурады. Тындаланып укса:

— Ранетка!.. Эмеш кылчу — деп, Тану кыйгырат.

Тануга јарт: нөкөр тойо ло ажанып јат. Ол, байла, оныла
түжине ле ойноор. Аштабаска турбай. Тану эрте турган. Эрте
ажанган. Јаңы ла бир эмештег аштап жүргенин сезип калды.
Каштак ранетка курсак болуп турган эмес. Онын кылчу ју-
лугын ла ажырып турбай. Сөөк-тайагын јер јаар быкы-
рып ла койып турган неме не ол.

Сагы ла сагы. Шонтойдон табыш та јок.

— Э-эй, сен эмдигенче ажанып турун ба, Шонто-ой? —
деп, тышкартынан база ла кыйгы.

— Јо-ок! Не болды-ы. Тану? — деп, айылдан үн жаңы-
ланды.

— Түргенде-е!.. Сакып туру-ум! Ой өдүн ја-ат!.. Ажанып
божодын ба-а?

— Эйе-е!.. Айактар јун жады-ым!..

Тану чала каштак ранеткаларын «торс» этире тиштеп, ба-
ырада чайнап, кылчу јулугын кејир ажыра «кылт» эткен
табышту ажырып, төдөгөзин быкырып салып, туруп ла јат.
Је Шонтойдон база ла табыш јок. Сагы ла сагы. Эмди ле чы-
гар деп ижен ле ижен. Јок, онын удаанын не дейзинг.

— Шонто-ой, канай калду-ун? — деп, Тану энчикпеди.

Айыл ээн немедий. Түндүги карарып ла калган турар.
Эжиги ачылат па дезе, јок.

Танунын он карманы ранеткадан какталып калды. Сол
карманда эмди де бар. Керек дезе бир де болчокты ананг
ооско салбаган. Кайтса да, ол карманнан Шонтойды күндү-
леерге сананган, а ол дезе јок ло јок.

— О-у! — деп, тышкартынан база ла үн чыкты. — Нени
эдип турун, Шонтой?..

Үн де јок. «Бу тен уйуктап калды эмеш пе?» — деп, Тану
сананды. Ол эжикке јууктап келеле, айтты:

— Уйуктап жадын ба-а?

— Орын, орын... јууп жадым, Тану, бачымдаба.

Тану, чын да, кайкай берди. Тон ло не бу, орынды ту тан

эртен жуубай. «Талтүште жууп турганда, је јалку ла» — деп, ол база ла бойында шүүй тартты.

Учы-учында Шонтой чыгып келди. Өдүк те, чамча да кий-беген, жангыс ла штанду. Тану кайкаганы коркуш:

— Мынайда ла кузуктап барарын ба?

— Канайып мынайда ла ба? — деп, Шонтой ондободы.

— Жангыс ла штанду? Таар эмезе торбычка јокко ло?

— Кузуктаар эдим ле, је эдилбеген иштер эмди де көп. Айылдын эжигин јалмаар, огурчындар жуур керек. Бистин огурчындар мындый јаан — деп, Шонтой кере карыжын көргүсти.

— Бистийи база анча кире. Тен көк-көк күлүктөр. Туку качаннан бери јип јадыс. — деп, Тану Шонтойдон артпады.

Шонтой кызыл тегенектенг эткен узун сапту јаан борбок јалмуушты алып, айылдын эжигин јалмай берди. Тобрак деп неме буркурап ла чыкты.

— Э-э, сен не ончо бу иштерди эдип јадын? — Тану кайкады. — Јаан улус этсин. Энегнинг ле Тарылганын ижи не ол.

— Сен јалмабай јадын ба? А орынды бойын жуубай турун ба? — деп, көдүрилген тозынга јөдүлдеп, Шонтой со-нуркады.

— Јок. Энем ле адам ончозын эдип јат. Кезикте јааиам.

Танунын бу сөстөрин угуп, Шонтой чала күйүне берди. Кандый јакшы, жангыс ла уйкудан турала, курсактанала, ойноп жүрерге. Шонтой дезе орынын жуур, такаалар азыраар, аяктар јунар, огурчындар көрөр. Возулар да кичеери кайда.

Шонтой узун сапту тегенек јалмуурыла ары-бери јалмабай барды. Эки кып туразынын көзнөктөринин алдында үч тос ранетка, озор бышкалак. Каа-јаазына ла кан жангы кирип баштаган. Андый ла каштак ранеткаларды Тану јип жүрбей.

— Бистин ранеткалар бышкалак — деп, јерди јалмап, Шонтой айтты. — Мен оны бойым јибей јадым.

— Каштакка да јакшы — деп, Тану бүдүмчилеп айтты. Шонтой айылдын эжигин ап-ару этире јалмап салды. Чого јалмаган сүрүлди јыртык сабатка уруп, төгнинг алды јаар апарып, буркурада төгүп койды.

— Эмди кузуктап барак па? — деп, Тану нөкөрүн база ла айбылады.

— Канай турун? Эмди огурчындар жуур керек. Жуубазам, энем адылар.

— Онон мен сеге жуурга болужарым — деп, Тану айдарда, Шонтой бир эмеш сананза, же жуубаза, чын да, не болуп калар онон. Арылык-берилик узак сананды. «Жангыс күн алдырбас. Мен оморды улай ла сугарып турбай. Энем ле Тарылга — каа-жаа ла... Күн талтүшке жетсе ле, экү жанып келерис. Жаан огурчындарды жууп, арткандарын сугарып саларыс» — деп, бойына бек сананды.

— Же — деп, Шонтой Тануга айтты. — Мен адамнын балыктаза ал жүретен кеден торбычказын алайын.

Ол бойынча уулчактар айылдан бир-эки километр кырландыгы жабыс-жабыс байбак мөштөргө жедип, кузуктарды түжүрүп ле тургулады. Түжүргөн ончо кузугын жууп алала, уулчактар санаа жеткенче, черткен ле черткен. Же анда да жок, экүнинг түжүргөн кузугу эмди де көп болды. Торбычкалары десе кичине. Анайып турганча, күн ажа ла конбайсын. Оны озо сескен кизи — Шонтой.

— Ончозын айылга канайда апарарыс? — деп, чоккон кузукты көрүп, Шонтой туйуксында.

— Артканын эртен келип аларыс. Таштын көндөйине сугуп салза, жадар — деп, Тану тунгак үниле унчукты.

— Түргөн, Тану, түргөн. Бозулар энелерин эмип салар. Огурчындар жууп, сугарары кайда деп.

— Сны не сугарар? Кече энирде суула көптире сугарып салган немени.

Нөкөринин табылу айткан сөстөри Шонтойды эмеш токунадып ийди. Чын да, жангыс күн эртен тура сугарбаган огурчын канайып калар ол. Энирде де сугарып салбай.

Эки уулчак кузуктарын жүктенгенче кырдан түшкүледи. Күн ажып баратты. Жүк уур да эмес болзо, же омордын баштин сан төмөн ачыда басып турды. Өзөктө уйлар, бозулар, улус — ончозы айылдардын жанында кыймырайт.

Шонтой ло Тану айылдарынын жанына жедип келерде, жү-

ректери тирсилдеп, торсуктары кенерте тыркырай берди. Танунын энезинин табыжы тын ла болды:

— Кайткан бала мыны деер! Жангыс ла ойынга кирген! Айры колго иш тутпас! База ла уйларды эмдирип салган! База ло өлөн-чөпти сугарбаган. Эм бүгүн кайдаар олгондоды не?! Акыр ла, келзин ол меге!

Тану ла Шонтой кузукту торбычкаларын жүктенгенче ле. Кыймык та жок тургулайт. «Шонтой, сен эм тургуза барба. Энем, айса болзо, сен мында болзон, сокпос» — деп, Тану араай шымыранды.

— Сен кайда болдың, Тану?! Сен бозуларды не керек кичеебеген? Нени көрүп турун, бас бери — деп, энези уулына удура келди. Тану озо баштап, энези согор болор деп, бир эмеш кайра алтам этти. Же карын, энези канайып та ачынза, сокподы. Ол жангыс онын колынан ала койып, силке тартты.

— Бүгүн ол күпти толтырайын деп санангам. Эрген ала-ла, кин эненди айылдадарга. Ол огородто эки-үч грядка морковьты, огурчынды сугарып салзан кайдар. Тынын үзүлө берер деп пе!..

— Уй түниле сүттенип калар — деп, Тану энезине күүн-күч жок айтты. — Эрген күп тол калбай.

Шонтой көрзө, Тануны энези сокпогодый эмтир. Онын учун ол айлы жаар басты. Шонтойдын сабарлары ла алакаңдары мөштин чаганазына карарып калган. Керек дезе сабарлар бой-бойына жапшыныжып турдылар.

Айлына келзе, энези ле сыйны Тарылга айылда эмтир. Уйларды саап, эмди амыр чайлагылап, куучындашкылап отурдылар. Адазы иштен келбейтир. Ол көп сабазында орой жанатан эди. Байла, бүгүн де орой келер.

Шонтой экелген кузугын айылдын эр жанына торбычказыла салып, онон энезине ле сыйнына кузук кодорып берди.

— Мындый жакшы кузукты кайдан түжүрип алганаар? Кемдерле жүргенеер? — деп, энези сонуркады. Онын көстөринде ачыныштын темдеги билдирбейт. Айылдын ичиндеги кей чагананын жыдыла билер-билдирбес жытанып турды.

— Танула кожо — деп, уулчак унчукты.

— Айылдын ижин ончозын эдип салганын жакшы, балам. Отур, чайла — деп, энези база ла эрмектенди.

Шонтойдын жүзи эмеш кызара берди: огурчындарды сугарбаган эди. Энезинин уруп берген айагын алдына тургувып, кара көстөрүн көдүрбей, айтты:

— Эне, мен бүгүн... Олорды сугарбагам да, жаандарын да жуубагам.

Уулчак анайда айдала, энези жаар көрди. Тарылга да энези жаар ајарды. Энезинин адылгадый аайы жок ошкош. Чайын ичип, Шонтойго табылу көрүп отурды. Энезинин адылбазын сезип, уулы айтты:

— Кече көп суу ургам. Бүгүн эртен тура көрзөм, ол лобойы. Јери коркушту суу турган. Онон Тану кузуктап барарга айбылаган... Јаан удабаганыс.

— Је бүгүнче андый болгой ло — деп, энези унчукты. — Эдер ишти ончозын эдер керек.

Тарылга эјези нени де айтпайт.

— Эне, слер колхозтын огурчынынан не экелбедигер? — деп, Шонтой энезинен сурады.

Энези уулынын огурчын јиксеп турганын сезип, эрмектенди:

— Колхозтын огурчынын көп улус кичееп јат. Кажы ла кижии эки-үч болчоктон алза, не болор... Бистийи де јиир өйн јеткен. Јууп сал дедим не...

Чын, огурчынды сугарып турала, Шонтой јажыл бүрлердин алдын ачып көргөн эмей. Ончо огурчындар јетире жаандап калган. Уулчак чыдашпай, эки ондузын алала, јунбай да, кајырада чайнап јип ийген. Бирүзи суузымак, јылымзу. Экинчизии чала ачу. Шонтой канча катап чайнаган кийинде, кејирди түрген ашкан эмей. Је ол керегинде энезине ле сыйнына неме айтпаган.

Энези ле сыйны огородко барып келген сонгында, јаан эмес агаш көнөккө толо кере карыш кире огурчындар экелдилер.

— Иниин! Кандый коркушту јаандаган! — деп, Шонтой сүүнди. — Мен көрөримде, мындый ла јаан эмес болгон.

— Сен кичеенип иштеген — деп, энези айтты. — Онын учун озор түрген жаандаган.

Энези өткүрө мактап ийди ошкош деп, Шонтой сезип калды. Ого коштой бойынын, жалкуурып та болзо, сугарып турган ажынан туйказынан амзаганы керегинде айтпаганы ичин ойкөп турды.

— Мен мында бир болчокты амзагам. Ачу турган — деп, Шонтой энезине айтты. — Онон бери жип көрбөдим.

Жаан удабай, энгир кирип, жылдыстар көк тегериде мызылдажып баштаарда, адазы келди. Энези экелген огурчынын томура-томура кезип, тустап ийеле, ончозынын алдына салды.

— Бистин огурчын жозоры жаандап калган туру не — деп, адазы сүүнип отурды.

— Уулын жозоры жаандап турганынын шылтузы болбой ол — деп, энези кокурлады.

Шонтой адазынын ла энезинин ортозында ажанып отурды.

— Эрген магазиннен үч-төрт кире калаш алып кой — деп, энези Шонтойго жаңы жакылта берет. — Акчаны бу мында салып жадым. Ундыба.

— Уктын ба, Шонтой, энен нени айтканын? — деп, адазы сонуркады.

Уктым, уктым — деп, уулы унчукты. — Кандый көп иш. Орын жуур, такаалар азыраар, айылдын эжигин жалмаар. Тарылга нени де этпей жат.

Шонтойдын көстөри жаштала берди. Же унчукпады.

— Тарылга энезиле кожо колхозтын огородын кичееп жат. Иш база көп. Мен жаңыс ла энгирде келип жадым... Чын, сеге иш көп келижип жат, уулым. Алдырбас. Сен чыдап жадынг. Эзенде сен де эненге кожо колхозтын ижине барарынг. Быжылча айылда иштен. Айылда иштеп үренбезен, колхозко канайда иштейин деп турун — деп, адазы айтты.

Шонтой тойо ажанала, уйуктаарга төжөк жаар басты.

Эртезинде Шонтой ненин де учун эртелеп турганын ада-энези сүрекей кайкадылар. Тарылга база ла энезиле кожо барарга шыйдынып алтыр. Шонтой ло жаңыскан артып жат. Иштер дезде ол ло: онызын эдер, мынызын көрөр.

— Бис ишке барып жадыс. Же сен, балам, айлынды кичее ле — деп, энези эрке ўниле айтты.

Улус ишке жүре ле берерде, Шонтой канча бар грядкаларды сугарала, такааларды азырады. Олор курсагын жигенче, айылдын эжигин кызыл тегенек жалмуушла жалмап, орынын жууп, эң учында ажанды.

Энези жаан-жаан огурчындарды тиле кезеле, тузап салтыр. Керек дезе каймакка кожуп салган. Шонтойго не болзын, отура түшкен бойынча, оны жи ле жи. Онон шаајын аяктарын түргөн јунала, айылдын эжигин сомоктоп, кечеги кузук экелген торбычказын алганча, Танунын айлы жаар сурт этти.

Күн өксөп, чогы јерди јангы ла јылыдып баштады. Јылу чокко јер эркеленип тургандый. Эбире куштардын ўни јангыланат.

— Э-эй, Тану!.. Тану-у! — деп, Шонтой олордын айлына жууктап келеле, канча катап кыйгырды. Кем де унчукпайт. Шонтой айылдын эжигин ачып көрзө, Тану жаан жуурканнын алдында болгодый.

— Тану!.. Тур. Түш болуп браады. Кечеги кузукка капшай баралы — деп, Шонтой нөкөрин ойгосты.

— Сары танла канайып кузуктайтан?.. Барып, грядкаларынды сугар... Такааларынгла уруш... Уйкум јетпеген, чаптык этпе — деп, Тану бажын көдүрип, көстөрин сыкыйтып, айтты. Онон жуурканла там туй жабынып ийди.

— Тану, мен ончо иштерди эдип салгам. Угуп турун ба? Тану!

— Ы-ы, чаптык этпе — деп, онызы тон алдынанг кими ректенди.

— Э-э, турзан. Ажан, кузуктап барак. Кечеги јерге. Же Танунын турар кирези јок. Уйку онон күчтү болгоны јарт.

— Э-э, уйкучы. Көкө түшке јетире көөп јадар. Уйа баскан такаа ошкош — деп, учында Шонтой, жаан кижичилеп, тарынып айтты. — Кече огурчын сугарыжарым деген. Төгүндеп ийген. Эмди сеге тын ла бүтпезим...

Шонтой магазинненг үч калаш алала, жүк ле арайдан эке-

лип јатты. Калаш айылда ончо иштерден уур ошкоми деп шүүп, јанып келетти.

Эгирде эне-адазы, сыйны иштег келгилезе, бор-кар иштер ончозы эдилеп калганына сүүнгилеер. Керек дезе бозуларды да энелерине эмиспей кичееп, чеденте кийдирип салганы кайда.

Бүгүн Шонтой ойногон до, иштеген де.

ТАЛАЙКА

Талайканын жаан аказы, Күдреш, төрт классты божоткон. Кандык айдын калганчы күни оlorдын айлында сүүнчилү өткөн. Ол күн энези балдарына өтпөк быжырган. «Амтандузын» — деп, Талайка не аайлу сүүнген эди. Бу сөскө энези де сүүнип, оморкөй берген.

— Эртен кичү изү айдын баштапкы күни. Телекейде бастыра балдар байрамдаар. Слер де байрамдараар — деп, энези Талайка ла Күдрешке сүүнчилү айтты.

Күдрештин айтканыла болзо, школдын балдары жайгыда ашту жерде өркөлөөр учурлу. Арсайган тиштү өркөлөр колхозтын ажын кылга ла тужынанг ала бышканча жиир. Оlor анчадала аш кылгада оны тынг керткидеп, јулдагылап јат. Өркөлөр кыркындаган јердеги аштын кылгалары астап, саргарып јат. Күдреш оны јакшы билер. Је колхоз быјыл школдын балдарын өркөлөзин деп јакылта чыгарган. Качан Күдреш ол керегинде энезине айдарда, энези сонуркаган:

— Кыралардын өркөлөрин кырмазагар, колхоз нени берерис дешти?

— Эртең келзин дешкен. Ол тушта јартаар болор — деп, Кўдреш энезине јалакай ўниле тургуза ла каруу берди. Талайканын јаактары борбондоп, ўске быжырган ўтпўкти кўўнзеп јип отурганы коркуш. Керек дезе чай да ичпейт. Кенетийин сурады:

— Мен сенле кожо конторага барайын ба?

— Јок, сен кичинек — деп, аказы јўпсинбеди. — Эмеш чыдап ал.

— Талайка конторага кожо барып келбей. Кичинек карындажынды ээчидип ал, балам, — деп, энези эрке унчукты.

Кўдреш эрмек айтпады. Энезине удур нени айтсын.

Эртезинде Кўдреш айылдаш балдарла кожо контора јаар басты. Талайка уйкудан турбаан болгон. Кижиле кожо колболышпас, макалду деп, Кўдреш ичинде сананып турды. Јок, бир кезек уулчактар ла кызычактар оок карындаш-сыйындарын алганча баргылап јат. Ончолоры сўўнчилў, омок.

— Талайка кайда? — деп, бир кезек уулчагаштар Кўдрештен сураарда, ол эпјоксынып айдат:

— Бажы оорыган. Айылда арткан. Энем ийбеген.

Кўдрешке бойынын сўстўриненг уйатту. Канайып Талайка оорыйтан, канайып энези ийбейтен.

Анайып турганча, ме, конторага јеткилеп келбей. Бригадир Адаш текпиште ле туру. Кара сопогы кўнге мызылдаган, колында ак чаазыны кижининг кўзин чек кылбыктырып турат. Ол кандый да сўўнчилў эмтир.

Балдар онын алдына чогула берерде, ол јакарды:

— Бир кижиденг јергелей туруп алыгар.

Балдар јергелей туруп ийдилер. Карындаш-сыйындары кожо. Јаан удабай конторадан председател чыгып келди. Балдарды кўрўп, сўўнип, олардын јанына базып келди. Јакшылажала, айтты:

— Бўгўн мен слерди не јууган дезе, керек мындый. Калганчы јылдарда ўркў деп неме кўптўгўн. Олор анчадала салган ашты сўрекей кўп кыркып, јип, ўреп јат. Онын учун колхоз слерди, иштен бош балдарды, кыралардан ўркўлўзин деп сурап јат. Кўп ўркў ўлтўрген балдарга сый берер.

Оноң байа текпиште турган бригадир балдарга тоолу сөс айдала, кажы ла уулчакка бештен жаңы чакпылар үлөп баштады. Чакпыларды керек десе кичинек те уулчактарга берип турды. Мыны көргөн Күдреш турган жеринен айлы жаар бырт ла этти. Талайка ол өйдө чеденге чыгала, ат эдип жердени минип, оны чыбыктап, ойноп отурды. Ол ыйлаган болгодый, көстөринин алды чылбайып калтыр.

— Ой, Талайка, түрген! Конторага барак! Түрген. Анда жаны чакпылар үлөп жат. Сеге база берер.

Талайка чеденнен түже ле калыды. Күдреш онын колынан алган ла бойынча контора жаар жүгүрди. Эки карындаштын буттары элестеле ле берди. Экилези айла өдүк жок.

Качан Күдреш ле Талайка конторага једип келерде, балдар айылдарына таркап баштадылар. Ончолорында экиүчтен, бештен чакпы. Бригадир контора жаар кире берди.

— Э-э, сен не качтын? Сеге чакпы једишпей калган! — деп, бир кезек уулчактар үн алышты.

Күдрештин ичи-бууры кайнап, өйкөлип чыкты.

— Сен эмес болзо, төрт-беш чакпы алар эдим — деп, Талайканын колын силке тартала, бождоып ийди.

Талайка ачынып, ус сабарын оозына сугуп, силке тартырган ла јерине тура түшти.

— Не турун? — деп, Күдреш кизиреди. — Конторага кирек. Сен эмес болзон.

— Мени бойын ойгоспогон — деп, Талайка чичке үниле карындажын бурулады. — Андый керек сеге.

Күдреш оны јудруктап ийерге турала, багырза, ылтамча, токтобозын билип, тийбеди. Ого коштой ол Талайканы качан да сокпогон. Ийде салыш болуп ла турбай. Је согор јан јок болгон: ол кичинек.

Эки карындаш конторага кир ле. Председатель јогыла. Бригадир Адаш нени де бичип отурды. Бухгалтер, счетоводтор тырс-марс этире чоттор јылдырат. Олор кирип келген балдарга ајару да этпейт ошкош. Је, карын, бригадирдин ле көзи курч эмей.

— Не келдигер, уулчактар? — деп сонуркады.

— Бис чакпы албаганыс — деп, Күдреш корододы.

— А сен не жүгүрө берген? Сеге де једижер эди — деп, бригадир кайкады.

— Мен Талайканы кожо экелерге ундып салгам — деп, кејиринде кейи буулып, Күдреш унчукты.

— Э-э, карындажын кижиге ундыр ба? — деп, бригадир төмөн көрүп, чаазынга нени де чийип, айдат. Күдреш ле Талайка бой-бойына көрүшти. Кем де унчукпайт. Јаңгыс ла чоттордын чатылдаган табыжы. База каа-јаа улустын эрмеги угулат.

— Эмди чакпыдан не де артпаган, балдар. Ончозын, эки жүс бежен чакпыны, үлөп бергенис. Је јаныгар. Эзенде келтейигер — деп, бригадир күүнзеди.

— Эзенде келбезис — деп, чичке үниле кенерте Талайка айда салды. Конторада улус күлүмзиренип, керек десе тыңыда каткырыжа берди.

Је балдар ол ло јеринде. Чырайлары соок, үн де јок. Бригадир конторадан чыгып, јаан удабай ойто кирди.

— Бу, јаңгыс чакпы таардын түбинде артып калтыр — деп, оны Күдрешке берди.

Күдреш болорзынган болгодый. Өрө турала, эжик јаар болордо, Талайка төмөн лө көргөн бойы кыймык этпей отурды.

— Јанак, деп, аказы унчукты. — Јанак деерде.

Талайкада үн де јок. Кыймык та этпейт.

Бир канча өйдин бажында јажы јаандап калган бухгалтер үй кижиге јеринен туруп, столынын алдынан бир чакпы кодорып, оны Талайкага берип, айтты.

— Је, балдарым, эмди јанзын. Барып эмди өркөлөгөр. Көп өркө өлтүрген балдарга кийинде сый берерис.

Талайка отурган јеринен түргөн тура жүгүрди. Аказында төрт чакпы, анда бир ле.

* * *

Күдреш Талайкага чакпыны канайда тургузарын көргүзип баштады. Ол керек десе күрекле ичеген казып, онын оозына чакпыны канайда саларын, канайда көрүнбөс этирет.

тобракла бөктөөрин, казыкты канайда, кайда кагарын — он-чозын көргүсти. Талайка «билдим» ле, «ондодым» ла деп турган.

Je керек жаңыс үредүле божобогон. Күдреш кайдаар да ойноп жүре берерде, Талайка бу ла күндерде бөктинг ары жанында аштын жаказында бир жоон өркө көргөнин эске алды. Керек десе өркөнинг чакылдаган үни де кулагына иле упула берди.

Чакпыны алала, өркө көргөн жерге келди. Көрсө, ичеген бу ла, алдында. Ол озо баштап чакпыны он будыла курып, күрегин жастыкпас этире тургускан кийинде, жазап, араай тургусты. Кем жок. Чакпызын лаптап көрди. Ненин де учун ол тилин көргүзип, жаактары былтайып, Талайкага каткырып турган немедий билдирди. «Каткын эмди ле токтоор» — деп, ичинде сананала, жедегин туура чөйп, казыкты ташла жерге кийдире кадап түжүрди. Күдрештин үрөткени аайынча, эмди чакпыны өркө сеспезин, тобракла эмеш көмөр керек.

Уулчак озо баштап чакпынын жодозын туй көмди. Онон күрегинин үстин. Je чакпынын күрегине көп тобрак урула бергенин бе, айса кичинек таш түшкенин бе, ол жастыгып, онын ус сабарынан ала койды. Талайка озо баштап чочый берген. Ол ло тарыйын сабары чым эдерде, жескинген чилеп, тура жүгүргөн. Чакпынын жедеги кыска. Ого коштой казыкту. Аргазын таппай, кыйгырып, алгырып турала, сол колыла казыкты кодороло, айлы жаар жүгүрди. Сабар там ла ачийт. Кыйгы там ла тынгийт. Онын кыйгызы ыраагынан угулып келетти.

— Не болды? — деп, Күдреш ого удур жүгүрүп, сурады. — Не кыйгырып турун сен? Колунды чакпыга не суккан! Багырба, энем коркор.

— Чакпы, чакпы! — деп, Талайка он колун көдүрүп, багырып ла турды. — Чакпы, чакпы!

Күдреш чүрче ле онын колун чакпыдан божодып алганы жакшы. Оны Талайка сеспей калган. Көрөргө сананган, же ыйлап туруп нени көрсин.

— Сен меге жастыра айткан! — деп, ыйы ажыра Күдрешти бурулады. — Бу чакпы жаман. Мен оны албазым.

— Бис чакпы албаганыс — деп, Күдреш корододы.

— А сен не жүгүрө берген? Сеге де једижер эди — деп, бригадир кайкады.

— Мен Талайканы кожо эжелерге ундып салгам — деп, кејиринде кейи буулып, Күдреш унчукты.

— Э-э, карындажын кижі ундыыр ба? — деп, бригадир төмөн көрүп, чаазынга нени де чийип, айдат. Күдреш ле Талайка бой-бойына көрүшти. Кем де унчукпайт. Јаңыс ла чоттордын чатылдаган табыжы. База каа-јаа улустын эрмеги угулат.

— Эмди чакпыдан не де артпаган, балдар. Ончозын, эки жүс бежен чакпыны, үлөп бергенис. Је јаныгар. Эзенде келтейигер — деп, бригадир күүнзеди.

— Эзенде келбезис — деп, чичке үниле кенерте Талайка айда салды. Конторада улус күлүмзиренип, керек десе тыгыда каткырыжа берди.

Је балдар ол ло јеринде. Чырайлары соок, үн де јок. Бригадир конторадан чыгып, јаан удабай ойто кирди.

— Бу, јаңыс чакпы таардын түбинде артып калтыр — деп, оны Күдрешке берди.

Күдреш болорзынган болгодый. Өрө турала, эжик јаар болордо, Талайка төмөн лө көргөн бойы кыймык этпей отурды.

— Јанак, деп, аказы унчукты. — Јанак деерде.

Талайкада үн де јок. Кыймык та этпейт.

Бир канча өйдин бажында јажы јаандап калган бухгалтер үй кижі јеринен туруп, столынын алдынан бир чакпы кодорып, оны Талайкага берип, айтты.

— Је, балдарым, эмди јанзын. Барып эмди өркөлөгөр. Көп өркө өлтүрген балдарга кийнинде сый берерис.

Талайка отурган јеринен түрген тура жүгүрди. Аказында төрт чакпы, анда бир ле.

* * *

Күдреш Талайкага чакпыны канайда тургузарын көргүзүп баштады. Ол керек десе күрекле ичеген казып, онын оозына чакпыны канайда саларын, канайда көрүнбөс этир

тобракла бөктөөрин, казыкты канайда, кайда кагарын — ончозын көргүсти. Талайка «билдим» ле, «ондодым» ла деп турган.

Же керек жангыс үредүлө божобогон. Күдреш кайдаар да ойноп жүрө берерде, Талайка бу ла күндерде бөкting ары жанында аштын жаказында бир жоон өркө көргөнин эске алды. Керек дезе өркөning чакылдаган үни де кулагына иле упула берди.

Чакпыны алала, өркө көргөн жерге келди. Көрзө, ичеген бу ла, алдында. Ол озо баштап чакпыны он будыла курып, күрегин жастыкпас этире тургускан кийинде, жазап, араай тургусты. Кем жок. Чакпызын лаптап көрди. Ненин де учун ол тилин көргүзип, жаактары былтайып, Талайкага каткырып турган немедий билдирди. «Каткын эмди ле токтоор» — деп, ичинде сананала, жедегин туура чөйип, казыкты ташла жерге кийдире кадап түжүрди. Күдрештин үреткени аайынча, эмди чакпыны өркө сеспезин, тобракла эмеш көмөр керек.

Уулчак озо баштап чакпынын жодозын туй көмди. Онон күрегинин үстин. Же чакпынын күрегине көп тобрак урула бергенинен бе, айса кичинек таш түшкенинен бе, ол жастыгып, онын ус сабарынан ала койды. Талайка озо баштап чочый берген. Ол ло тарыйын сабары чым эдерде, жескинген чилеп, тура жүгүргөн. Чакпынын жедеги кыска. Ого коштой казыкту. Аргазын таппай, кыйгырып, алгырып турала, сол колыла казыкты кодороло, айлы жаар жүгүрди. Сабар там ла ачийт. Кыйгы там ла тыныйт. Онын кыйгызы ыраагынан угулып келетти.

— Не болды? — деп, Күдреш ого удур жүгүрүп, сурады. — Не кыйгырып турун сен? Колынды чакпыга не суккан! Багырба, энем коркор.

— Чакпы, чакпы! — деп, Талайка он колын көдүрүп, багырып ла турды. — Чакпы, чакпы!

Күдреш чүрче ле онын колын чакпыдан божодып алганы жакшы. Оны Талайка сеспей калган. Көрөргө сананган, же ыйлап туруп нени көрсин.

— Сен меге жастыра айткан! — деп, ыйы ажыра Күдрешти бурулады. — Бу чакпы жаман. Мен оны албазым.

Албаза карын јакшы. Күдреште ле көп чакпы болгой. Ол керегинде аказы түрген шүүй соккон. Андый да болзо, бу чакпы эн јакшы деп кичү карындажына јартаарга келишкен.

Эртезинде Талайка, күн өксөп келерде, Күдрешле, өскө дө уулчактарла кожо чакпылар тургузып барган.

— Сен чакпы тургуспа. Колынды база ого тиштедеринг — деп, энези айдарда, Талайка айтты:

— Эм тиштезе, мен онон канайда айрыларын билерим. Лодозын тыкыра базарым, јаактарын айра тартарым.

— Каткы-кокурдын бажы калак болбозын, балам, — деп, энези уулынын сөстөрин јарадып та укса, је санандыра айдарга күүнзеде ошкош. Оны Талайка база сезип ийбей.

Талайка баштапкы күн чакпы тургускан ол ло јерге келди. Ичегеннинг оозында өркөнинг изи бар ошкош деп, ого билдирди. Ол, Күдреш чилеп, тизе бажына отура түжеле, ичегеннинг оозын јытады.

Ичеген өркөнинг күнгзү јыдыла јытанат ошкош. «Күлүктинг бойы мында ла эмтир» — деп, ичинде шүүп ийбей кайтты. Чакпызын тургузала, ыраагынан барып, борбок жыраа ажыра отуруп, сакуп, тындаланып турды. Кырадагы аш араай эзинге, тымык суунын толкузы чылап, ары-бери комдолып турат. Кайда да өркөлөр чакылдайт. Күлүктер аш јип, јыргап турган болбайсын.

Күдреш карындаш аштын ортозы ла јаар кирген эди. Кайда салып јүрү болбогой. Је кайда чакпы саларын ол бойы билер. Талайка база бойы билер. Ол ыраак барбаска сананды. Кыранын өркөлөрүн, Күдреш чилеп ортозынан эмес, јаказынан ала чакпылаарга сананды.

* * *

Талайканын чакпызына јайына бир ле өркө соктырган. Ол ло кыранын јаказындагы сары той балкашту ичегеннен. Өскө јерге тургусса да, тегин, калас. Је онын чакпылагая өркөзи сүрекеј јаан. Көргөн лө уулдар оны канайда чакпылаган деп сураар. Незин сураар, бойлоры өркөлөр керек.

— Карындажым Талайка јаан өркө өлтүрген — деп, ол

көп балдарга куучындап туратан. Киного келзе, кинодон жан-за, жолуккан ла балдарга айдатаны кайда. Бу куучын колхозтын да жаандарына угулган эмей. Талайка чала бу макташтан кемзинип жүретен, не дезе, жайына бир ле өркө аай болгон. А канча кире баскан. Калас ла неме.

Күс келерде, бир күн колхоз өркөчилерди жууп, кем кырадан канча өркө тутканынын аайына чыккан. Көп уулчактар бежен-алтаннан өркөнүн терезин табыштырган. Олордын алуларын госторгтын аңылу ишчизи алган. Колхоз дезе, жарлаган мөрөй аайынча, балдарга акчала, журуктын альбомыла, чамчала, школго бичиктер тажып жүрер сумкала сый берген.

Је бир керек: Талайка жаңыс өркөнүн терезин табыштырып келгени. Оны сен Күдрешке бер, ол кожо табыштырзын деп энеси де айткан. Күдреш канча катап мекелеген. Талайка дезе јок ло јок, бойым табыштыарым.

— Сенин өркөннүн терези баштапкы сортко келижип јат. Он сегис акча — деп, госторгтын кижизи айткан.

Госторгтын кижизи Талайкага акча јогынан үч чакпы сыйлап бергени кайда. Уулчак не аайлу сүүнген.

Талайка сый алган балдардын учында турган. Бригадир олорды келер јылда онон артык аңдазын деп күүнзейт.

Талайка бир колында он сегис акчазын ууштанып алган. Экинчи колында — үч чакпы.

— А бу Талайка база өркөлөгөн бө? Э-э, Талайкадан чын аңчы чыгар — деп, бригадир сүүнчилү айтты.

Јергелей турган балдар јир каткыда ла боло берди.

— Не каткылу боло берди? — деп, Адаш кайкады.

— Ол јайыла кырадан жаңыс ла јаан өркө өлтүрген — деп, балдар бир үнле айдышты.

Талайка бу сөстөрдөн лө каткыдан уйалып, бажын там калаңдатты. Балдардын эн ле кичинеги ол. Мыны бригадир Адаш билип, айтты:

— Акыр, акыр, балдар. Эмеш токтогор. Мында каткы јок. Талайка бир де өркө туткан болзо, је кырадан. Андый ок кичинек өскө уулчактар өркөлөбөгөн. Оны билигер... Акыр ла, эмеш сакып алыгар. Мен чүрче ле.

Адаш контора јаар кирди. Ол не керек анаар барган? Не де болор. Балдар сакып ла јат. Ончолоры Талайка јаар көргүлейт. Ол дезе бажын каландада ла тутканча.

— Вот, балдар, слердин кемигер де баштапкы јерди албаган. Јүс өркөнинг терезин кем де табыштырбаган. Слердин көп јаныгар экинчи, үчинчи јер алып, колхозко сыйлаттыгар. Је баштапкы јерди энг кичинек анчылардан Талайка алып јат — деп, Адаш айдала, чаазында орогон немени чыгарып ийди. — Бу баалу ла тоомјылу сый. «Будильник» деп час.

Онон бригадир Адаш частын кийин јанынанг нени де толгоп ийерде, час јангыс ла сынғырай берди. Сынғырап божоордо, бригадир оны сйтө чаазынга оройло, Талайкага туттурды.

Бастыра балдар кол чабыштылар. Ончолорынын көстөринде сүүнчилү одычактар мызылдажат. Онон озор айылдары јаар сүүнчилү, тал-табышту базып ийдилер. Буттары јерге тийбей турган немедий.

Ончолорынын алдында — Талайка ла Күдреш. Эки карындаш, је бой-бойына түней эмес. Озор ырысту ла сүүнчилү, иженчилү.

...Талайка ла Күдреш — колхозтын болушчылары.

Көрөрдө лө Талайка кичинек, је ол энезине болужын јаантайын јетирип јат. Кичинек түүс көнөккө суу да экелип јадар, чырбагал, таптагал да јууры кайда, ого энези не аайлу сүүнер дейзин.

Је Талайкага ла Күдрешке колхозтын берген сыйы сүрекей, сүрекей јараган. Энези эки уулынын уйуктап турган орындарын коштой тургускан. Ортозында тумбочка. Ак «Будильник» өйди чатылдада тоолоп, анда ла турар. Будильник дегени ол «ойгозоочы» деп энези јартаган эмей. Эрген тура канча часта ойгонор керек, ол ло өйдө ол «трр-трр!» эдер.

— Эне, уксаар да! — Талайка анайда айдала, тындалана ла берер.

— Нени угатан? — деп, Күдреш кайкап, карындажынан сураар.

— Частын согужын ла угуп турус — деп, энези күлүмзиренер.

— Бу часта биске чакпы берген булбактерлердин чотто-
рынын табыжы база бар — деп, Талайка сүүнип жартаар.

— Булбактер эмес, бухгалтер — деп, энези түзедип, жар-
тап жат.

— Бистинг колхозтын улузы, булбактерлери — ончозы
жакшы улус — деп, Талайка час жаар көрүп, айдат.

— Чын, бистинг улус ончозы жакшы — деп, энези Талай-
канын бажын эркелеп сыймайт. Мандайынан оком эдет.

— Сен база жакшы, эне, — деп, Күдреш энезине эрке үни-
ле айдат.

АК КУЛУН

Ашты үрендеп божогон сонгында, кандык айда, бир күн адам «Беларусь» трактордын абразына ак кулун тартып экедди. Бастыра бойы ап-апагаш, торт ло ак сүт ошкош. Бис, оок балдар, ак кулунды ууй тудуп, аыктап, оны эрке көрүп турдыс. Керек дезе мен баштап тарыйын оны бир катап сыймап ийдим. Кулуннын эди-каны тыркыражып турды.

— Бу кулунды мен жылкычылардан сурап алгам: энезин кече... бөрү туткан. Эки сорузынын чон эттерин үзе сооро тартып жигилеп салгандар. Эки једеген каныркак бөрү нени арттырар? Карын жылкычы мылтык адып, айрып алган ине. Же жазылар аргазы жок учун, оны колхозтын азырап турган түлжүлерине сойып бергендер. Кулунун дезе колхозко азырап, жаандадып берерге сурап алгам. Онын учун сеге, Токшын, жаан иш: ары-бери тегин ойноп жүрбей, кулунды кичеерин — деп, адам бажымды сыймап, күлүмзиренип айтты.

— Ада, ада, је мен оны сүркей тынг кичеерим. Көрөринг де — деп, сүүнип ого айттым. — Бис оны жаандаганча тударыс па?

— Эйе, — деп, ол күлүмзиренди. — Онон мындый ат эде-рис. — Адам онг колынын башпарак дейтен сабарын көргүс-ти.

Кулуннын куйругы боп-бошпок, таралжып баскан буттары узун, торт ло шыйдам. Киштезе, үнинин чичкезин не дей-зин, эки кулагын туна да берерден маат жок. Байла, аштаза, ачу киштейтен болор деп бодоп туратам. Жок, кезикте тойу да болзо, ачу-ачу киштеп турар.

— Энези жок неме киштебей база. Карын жобош кулун тур-бай — деп, энем жылкынын балазы жаар көрүп айтты.

Кулунды бис озо баштап Ак-боро деп адаганыс.

Ак-боро жарым айдын бажында тен жозоры. Онын куйру-гы там ла борбойып, жаандап чыкты. Бойы омок. Текшилеп мантаарын көргөн болзогор, жаңыс ла оны көрүп, түн өткүр-генигерди сеспей де каларыгар. «Текшилеш ле текшилеш! Бот жылкынын балазы кандый болуп жат!» — деп, айылдаш балдар кайкаар. Ак-боро текшилеп-текшилеп алала, көрүп турган жерине келип токтой түжер. Кезикте, тен жаан ат чы-лап, бышкырып та ийзе табы.

Адам биске кулунды умчылазын деп уйдын мүүзиненг умчы эдип берген. Ол мүүс умчыга бир литр сүт арай ла бат-пай турган. Онын учун умчыга сүтти тарый-тарый уарга ке-лижип турган.

Бир күн ойноп жүреле, кажаттын алдынан уйдын жаан мүүзин таптым. Мен онон экинчи умчы эдерге санандым. Мүүсти ийтке курсак салып турган темир аякка суу урала, кайнадып ийдим, онон онын сөөгин малтанын төбөзиле уш-та чаптым. Энем десе ого жымжак илгинненг умчынын эмер учын көктөп, мүүстинг сүүри учына чыт этире буулап салды. Же түнгей ле, кулун кажы ла умчыны эки-үч ле катаптан ты-нып, эмип ийет. Анайып көп өйлөр өтти.

Бир катап, энем ле адам айылда жок тушта, мен Ак-боро-нын умчызын жаандадар эп-арга бедредим. Бажыма кирген неме — эски тажуур. Бу тажуур энемнинг энезинин. Канча жылдар өдүп, тере тажуурга нени-нени уруп, оны тузаланары чек ундылган. Эмди ол эски жаан кайырчакта ла жадар болды.

Кемге ол керектү? Онын учун мен оны акара баш жоктон кодор ло. Түбин адамнын курч бычагыла кезип, чачып ла ийдим. Тажуурдын чичке оозына келиштире, энем чилеп, ымжак илгин таап, кулун эмер эдип көктөп лө ийдим. Онон оны тажуурдын оозына бектеп туруп, ыжк этире буулап салдым. Тажуурдан умчыны эдип ле алала, Ак-бороны онон умчылаарга тыг сананып алдым. Жаан казанды аҗыктазам, сүт толо эмитир.

— Ак-боро, Ак-боро! Келип сүт ич! Мен сеге жаңы умчы жазап салгам — кулунды кычырзам, айылдан ыраак жок отоп жүрген күлүк киштеп ийеле, мантап келбезин бе. Мен дезе тажуурга жылыткан сүт уруп алала, эжиктин жанында сакып турдым. Кулун мантаганча келип, умчынын эметен кеден учын оозына алала койды. Борбок куйругы чычандай ла берди.

— Тойдын ба, Ак-боро? — деп, умчыны эмип божоордо, онон суразам, база ла эмгедий. Ачаптанып, умчы жаар албаданат. База бир тажуур сүтле умчыладым. Тойгон болгодый: умчынын түбинде бир эмеш сүт артып калды.

— Сен оны не минбей жадын? Жалку ат өскүрип турган кижиге болбойын — деп, бир күн айылдаш уулчактар меге келгиледи. — Сен оны биске эмеш жууктадатан болзон, бис оны жакшы үредер эдис.

Кулунды тойо азыраган күн мен өскө уулчактарла кожо сууга эжинип баргам. Ак-боро дезе айылдын жанында ак жаланда артып, отоп жүрген.

Сууга эжинеле келген болзо, ме, кулуннын ичи оорып калтыр. Ого коштой энирде энем ле адам иштен келгилеерде, не аайлу табыш болбоды деп. Озо ло баштап казанда сүт бир канча кире астап калган. Экинчизинде, Ак-боронын ичи оорып турганы бир кинчек. Үчинчизинде, тажуур да учун тыг табыш болды. Чек ле айылдын ичи жарыла бергедий.

— Кайткан сен, Токшын? Эненнин кереес тажуурын үреп, не сеге жетпей калды? Сурак жокко улустын керектү немезин үребес керек.

Адам анайда айдала, кулунга кандый да сары эм берди.

Ол ич оорунунг эми болгодый. Кулуннын бажы сан төмөн са-
лактап калган турат. Адам оны эки-үч ле катап эмдеген
кийнинде эмеш ондонып барды ошкош. Бажын көдүрүп, ча-
ла шулмустанып, борбок куйругыла ары-бери шыйманып тур-
ды. Менин де ал-санаам жарый түшти.

Жайдын калганчы күндери. Күндөр айас. Бир катап эртен
тура Ак-бороны умчылайын дезем, ол кайда да жок болды.
Бедре ле бедре. Жок.

Айылдаш балдардан суразам: көрбөдис, көрбөдис дежер.
Журтта жүс жетен өрөкөнүн айлын айлан, кажаан-таскакта-
рын — ончозын эбирип, кирип көр. Не де жок. Жүгүрө-жүгүрө
арый да бердим. Күн сүрекей изү тийип турган учун, акыр,
эмеш јунунып алар деп, аралда шоркыраган кожого сууга
келдим. Соок суу жүзимди сергиде тартып ийерде, јакшызын
айдарга да болбос. Болчок ташка отурала, амырап баштадым.

Кучкаштар боро талдын ортозында сыйыктажып, тылырт-
тылырт эдип учулайт. Кожого суунунг коркырап, јымырап
акканы бүрлердин эзинге тылыраган табыжыла биригет. Ја-
раш, эптү үн. Ого коштой суудан серүүн эзин база согот.

Кенетийин кайдан да јарт эмес чан-чун табыш угулды.
Туйук аралга балдар көп жүрбейтен: ээн, база кандый-кан-
дый табыш угулар дежетен. Олордын куучыны сагыжыма
кирди.

Анайып ла отурзам, база ла чан-чун табыш јангыланды.
Суучактын ла бүр-јалбырактын табыжы эмес болзо. Тынгда
ла тында. Ыраак жок туйук боро талдар бар, олордын ары
јанында кичинек ак јер. Шак ла анда балдар ойноп турган
болор.

Амырап алала, анаар сундым. Батаа, бир ле түней уул-
чактар, он беш кире, Ак-бороны, чымыл чылап айланыжып,
та канайып тургулаган. Озо баштап лаптап көрөргө акка
чыкпадым. Уулчактар чамчаларын кулуннын үстине токум
эдип салала, эн кичинектерин миндирип турган эмтир. Ак-
бороны ноктолойло, чылбыр бажына мантадып, мантабаста,
тал чыбыкла јаан уулчактар соккылап турганы ичимди
өртөп ийди.

Боро талдан, ок чылап, учуп ла чыктым. Ак-бороны чыбыктаган Кеден деген уулчакка кадалып, онын төжинен ле тут. Ол озо баштап ондонбогон болгодый. Чиректежип, тытпактажып тура береристе, арткан уулчактар турган јерлеринен талдардын ортозы јаар быдырай ла бергилеген. Кеден ле менин јанымда тоолу ла уулчактар артты. Олор бисти көргүлөп, кемге де болушпай турдылар.

— Сенин кулунын, кижии тийбес не ол? Алтын ба? — деп, Кеден канча катап айдып, бажыма, јүзиме јудруктап, алгырып турды.

— Сенин кулунын эмес! Бистин! — деп, мен удур кыйгырып, чынгырып ла турдым. — Бис азырап јадыс. Бис.

— Слердин эмес! Колхозтын. Мензинбе! — Кеден там ла атыйланат.

— Бис азыраарга алганыс. Бис, бис! — деп, мен Кеденнин төжине база ла катап чурап барала, чамчазынын өмүринен тудала тартарымда, эдегине јетире тыдырап, тилине берди. Кеден озо баштап кайра калыйла, чамчазынын јыртылганын лаптап көрөлө, үстиме ле желди. Туура калыдым, күлүк соорс јудруктайла, неге де индигеле, јерге күп барып ла тўшти. Кеден тура ла јүгүрөрдө, мен катап ла үстине чурап ла ийдим.

Кеден он үч јашту, менен эки јашка јаан. Уулчак каткак та бүдүмдү болзо, је күчтү. Күрөшсе, согушса, ого көп уулдар чыдабайтан. Је мен, күч јок то болзом, ого тын не соктырайын. Мен оны јаңыс та јудруктаган эмезим. Чамчазын јырта тартала, кабыргазына башла сүзеримде, чала уйдап, көп сабазында согушпай, ийде салып турар боло берди. Кайтса да јенү менин јанымда болгоны јарт. Өскүс Ак-бороны сура: јокко апарала, уулчактарга миндирип, оны чыбыктап, мантадып, кинчектеген учун мен оноң јенүни уйан күчле албагам. Јенүни онын чамчазын јыртып, карызын ла төжин тиштеп, канча катап јүзиме соктырып, ийде салдыртып, јыгылып, је тен-теннен соғужып алгам.

Соғужып алала, эки јара бастыс. Мен Ак-бороны айдап алып аралдан чыгып, айлым јаар бастым. Күн сүрекей изү

чалып турган. Онын учун кулунды серүүн таскакка кийдиреле, бир тажуур сүтле умчылап салдым.

Ак-боро эмди жангыс ла сүт ичип турган эмес. Же анайда ок блон тойо отоп алат. Учы-учында оны ас умчылаар боло бердис. Же андый да болзо, күнине эки катаптан сүтле азырап салатаны бар.

Ак-боро чыдай берерде, оны умчылаарга күч болды. Бир катап умчыны түртерде, мен оны ычкынып, ыраак чарчай бердим.

— Эмди ого умчы керек жок. Сүтти табакка уруп азырабай — деп, энем айткан. Же андый да болзо, оны умчылап азыраарга жакшызынып туратам.

— Сенин көзүң не көк? — деп, Кеденле согушкан күн энгирде иштенг келеле, адам сурады.

Мен айтпаска санангам. Же онын эркезине, жалакайына чыдажып болбой, не болгонын учына жетире айдып бердим.

— Онызы жакшы, кулун учун адаанын алып турганын. Же сен ол уулдарды ончозын кулунды сүүзүн деп база күч салар керек. Ончо балдар Ак-бороны, байла, сүүп жат. Баштапкы күнде, сагыжыңа кирет пе, журттын ончо балдары оны ууй тутканын? Журттын балдары — сенин нөкөрлөриң.

Кеденле болгон керектин кийинде, чын да, уулчактардын көп сабазы мениле ойнобос боло бердилер. Же айылдаш балдар кем жок. Бис кере ле түжине Ак-бороло кожо...

Күски күндөр. Тенгери десе чап-чанкыр. Эбире сап-сары өң. Туулар да, жаландар да — ончозы күски сары кебин тартынган. Жайгы ойгө көрө, эмди агаш аразына барзанг, жалбырак-бүрлердин табыжы шылыр-шылыр эдижип турар.

Турналар каа-жаада куркулдажып, тизилип алып, алтын-сары туулардын үстиле түштүк жаар баргылап жадар. Кайран жай. Же күс өтсө, база ла айдарың: кайран алтын-сүрлү күс.

— Школго баргалакта, Ак-бороны апарып, үүрине табыштырар керек — деп, адам айтты.

— Кар жааганча турзын — деп, мен сурадым.

Ол бойынча куучын токтоп ло калды. Адам бир күн кулунды ноктолоп алала, айтты:

— Же, Токшын, најынгла эзендеш.

Менин ыйым келди. Эрте жастан ала орой күске жетире азырагам. Эмди десе үүрине кожорго ой жеткен. Канайдар база — колхозтын малы.

Кулунды апарар алдында, журттын ончо уулчактары жуулыжып келди. Ол тоодо — Кеден. Кеден өскө чамчалу. Сүүнчилүү де эмтир.

— Токшын, — деп, ол меге баштанып айтты. — Кулунды мен кинчектеерге сананбагам. Оны жакшы, жобаш ат болуп чыдазын деп күүнзегем. Онын учун оок уулдарды миндирип турбай.

— Же, — дедим. — Сен жангыс кижиден сураар керек болгон. Мен оны не аайлу бедреге. Устине сен оны чыбыктаган. Кизи ачынбай.

— Же, же, мен бурулу — деп, Кеден унчукты. — Чын, жастыргам. Же сен ачынба, Токшын. Бис оныла сүрекей ойноор күүнис келген. Онын учун..

— Сураган болзогор, мен де кожо ойноор эдим ле — деп, Кеденге айттым. — Слер бойыгар айдалбаанаарда... Бот онын учун база ачынгам — деп жемедим.

Ол бойынча бистин куучын токтоп калды.

Адам адына минеле, тайга жаар ууланды. Ак-бороны десе жединип алган. Кулун кезикте чиренип, барбаска мойножып турат. Же мен озолоп, адамнын алдына кирип алала, барзам, ол тын ла мойношпойт. Анайып айылдан ыраак ла бардыс. Учү-учында бис, журттын көп балдары, (бир жирме кире болор) артып калып, адам ла ак кулун көрүнбей калганча, жангыс жерге чогуу туруп, үйдештис. Онон бис көксисте кандый да кунукчылду, же сүүнчилүү, омок айлыбыс жаар жанып ийди-бис.

* * *

Бир күн энем мени тургусты.

— Тышкары Ак-боро туру. Тур кашшай.

Мен, кийинбей де, аткан октый тышкары чыктым. Батаа, Ак-боро аттын чакызынын жанында турды. Онын сүт ичип

турган тоскууры алдында. Оны кем де јеринен кыймыктатпаган болгон.

— Ак-боро, Ак-боро! — дезем, меге удур базып келди. Мен онын мойнынан кучактай соктым. Ол чиренбеди, тым ла бойы. Јобош, эрке. Санаамда, көстөринин јыкпыктарында јаш бар ошкош. Кем билер оны, ол, айса, ыйлаган. Тайгадан, канча кире ыраак јерди өдүп јанып келгенде, ээзиле јолукканда, көзи не јашталбайтан эди.

Энем јарым көнөк сүт меге эжелип берди. Тоскуурга уруп бердим. Ак-боро оны араай тынып-тынып ичип алды. Мындый јылу ла койу сүтти канча күнге ол ичпеген.

Ак-боро, сүтти тойо ичеле, чакынын јанына узак турды. Чакы да оны узак сакыган чылап, кулунды кыймык јок ајыктап тургандый, чала бөкөйип калган турды. Чакы, кижичилеп, көп аттардын чылбырын туткан. Удабас, айса болзо, бу ла турган ак кулун ат кемине јетсе, онын чылбырын база тудар. Ол ло тушта ол чакынын бегин билер, эмдигени билзин. Чакыны дезе менин адам тургускан.

Чакы чакту, күчтү. Бооро бир үркүнчек, чочынкай, јечыйрак, күчтү атты ээзи чакыдан буулап саларда, айылдаг кижичыгарда, ол чочыйла, ары болгон. Чакы кыпчык та этпеген. Је чылбыр аттын ээгинин алды ла тужынан үзүлө берген. Ат сагыш јок туура мантап, ойлой берген эди. Аттын ээзи үзүлгөн чылбырды чакыдан чечип алган. Бис те Ак-бороны чакыга буулап туратаныс. Онын учун ол чакынын јанында, оныла катап јолугып, сөс јоктон ондошкон-билишкен чилеп, кыймык јок турды.

Анайып Ак-боро јанып келгенин бис сүрекей сүүнчилү уткытаныс. Ол күннен ала адам да, энем де, бис те оны ойто тайга јаар апарар, үүрине кожор деп бир де сөс айтпаганыс. Ак-боро бистин айылда ат кемине јетире чыдаар.

ТУЛКУНИНГ СҮМЕЗИ

Коп-коо кырлан. Көрсөң, чек ле жылкы малдын жалду коркок мойны. Онын ичкери учы ўстиги жаны карганалу жалбакка келип токтогон. Жалбак дезе тын да жатыра эмес. Чала семис аттын сын-арказына түңгей. Чынынча айтса, баспак ошкош.

Бу баспак ошкош жалбактан эки-үч жыл мынан озо мен көп кескиш чычкандар чакпылагам. Же калганчы эки жылга чакпыга бирде чычкан соктырбады. Керек дезе бу ла жердин ўстиле жүретен кичинек боро чычкандардан бери жок. Олор каа-жаа ла чакпыга түжетен. Онын терезин госторг керектеп турган эмес. Тегин кичинек чычкандар кискенин ле, тейлегеннин ле, гүлжүнин ле курсак-жемиди эмей. Онын учун чакпыга соктырган тегин чычкандарды, төзи жаар чачып ийетем. Өлбөгөн болзо, кол-буды сынык, кенекте болзо, божодып ийетем, өлөн-чөптин тазылын жи, жазылза, жазылгай, жазылбаза, өлгөй деп санатам.

Бооро жаскыда мен ол жалбакка келзем, бир эменш өркөлөр бар эм-

тир. Кезикте, казык чылап, содойо турала, кандый бир өркө «чык», «чык» деп чыкылдап турза, ол мында жаңыскан болбос. База кайда да өркө бар. Олор сөс алыжып, анайда чыкылдажып турза, јарт ла, чакпы салзан, соктырар ла. Өркө дө чакпыга түшпей, кезикте оны куруга чактырып салатан тужы бар. Је андый да болзо мен олордын сүмезин сезеле, түнгей ле чакпылап алатам. Кижинин кичинек те сүмезинен чыгып, кайда барзын.

Је өркө өркө лө. А бу менин сүүген јалбагымда кескиш чычкандар кайда барган? Былтыр ончозын канайда кырып салдым эмеш. Күске јетире он сегис чычкан чакпылагам. Олордын терезинин кезиги городко јакшы баага барган. Кезигинин терелери, анчадала көксинен, јалмажынан чакпыга соктырганы канду учун баазы бир үч-төрт акчага турган. Тере алаачы ол до баага алганы јакшы. Тегин јерге өркөлөгөн чычкандаган эмес. Андый да болзо, ол јалбак качан да өркөзи, чычканы, момоны јок јатпайтан.

Быјыл, школ божоордо, бого келип, кескиш чычкандардын түрткен јерин таппай, өркөлөргө лө күжүлге чакпы тургустым. Онон мен кызыл маралы јайылган коо кырланга чыктым. Кырланга бир бийик таштын үстине чыгала, чамчамды суурала, тегин ле өзөк јаар көрүп отурдым. Батаа,эбире кыпкызыл марал. Чечектери јаны, јаны ла түжүп турган эмтир. Марал чечектейле, јаан узак турар эмес. Кызыл чечектерин јерге сыйлап, ойто келер јаска јетире ол ло кичинек-кичинек јалбырактарын тудунганча туратан өзүм эмей.

Четтердин, тыгтардын јажыл бүрлери көсти сүүндирил турганы коркуш. Төмөн өзөктө чечектеп турган јдролорды көрзөн, чек ле бир обоо чечек тургандый. Карган улустын айдыжыла болзо, торт ло бир обоо көбөн. Је көбөн бистин јерде бар эмес. Озо-озо, айса, болгон. Эмди јок. Каргандардын айдыжыла, качан да көбөн Алтай јеринде јакшы бүткен. Баатырлардын атка салган токумы көбөннөн болгоны кай чөрчөктө јаантайын айдылып јат. Јер-Алтай кубулган. Эмди Алтайда јаантайын јай эмес. Јылдын айлары үч айдан болинип, јайга јүк ле үч ай келижип турганда, јылу сүүйтен кө-

бѳн эмди кайдан бѳтсин. Эмдиги Алтайдын јайы-кыжы он-чозы билдирлѳ. Онын учун бастыра ѳзѳмдер, јылу јас келзе ле, јайдын ѳч айына макалду јажарып, јайылып, чечектеп алат. Эбире кѳрзѳн, јаан јыргал, јаан байрам. Адарулардын кѳбизин не дейзин. Тамзыктап мѳт јууп, бу јажыл агаштар-да, чечектеген маралда, јѳзѳн-јѳѳр чечектерде, анчадала јодраларда кыймыражып турганын кѳрзѳн, бу јерде јаныс ла јай туратан болзо деп сананарын.

Кырландагы таштын ѳстинде кыймыгы јок узак отурып калтырым. Келтегей кабыргам, карым, јѳзим кѳнге изип турганын јангы сезип, бир келтегейимди кѳнге тѳгѳп, отурып алдым. Эмди ѳзѳкти ѳрѳ кѳр. Јажыл јер бу ла менин алдымнан алала, туку ыраак туулардын бажына чыгара чѳйилеле, чанкыр тенериге једип калганы кѳскѳ јангы ла кѳрѳнип тургандый. Мынайып ла кѳрѳп, кайкап отурганчам, кенетийин сан башка кѳнгѳ бе, кандый да сан башка јыт јытанды. Јыт јаман да болзо, мен тумчугымды кейдин согуп ийген ууламјызына удурат туттым. Анча-мынча болбоды, сан башка јыт ба за ла селт этире сокты. Кезикте јажыл агаштын, јыраа-тайалардын јыды эркидеп ийет. Је андый да болзо, кѳнгѳ каксу јыт кайдан келип турганын билип алдым. Ол јыт менин отурган таштын он јанында терен кобыдан кейле кожо келип турган эмтир.

Мен эмди ол јыттын аайын ондоп аларга арка јаар кѳрѳп, тизе бажына отурып алдым. Кезикте эзин арка јанынан соксо до, је ол јыт јытанбайт. Кезикте ойто ло селт эдип, једѳ конуп келет. Эмди мен анайып отурганчам, талтѳшке једип бараткан кѳн сыртымды кызыдып баштады. Је андый да болзо, јыттын аайын билип алар керек. Ѳлгѳн лѳ неменин јыды. Айу эмезе ѳскѳ дѳ тынду болзо, мынайда качан да јытанбас. Олор Алтайдын аны. Ару-чек, олордын јыды кижиге качан да јытанбас. Је кижинин јыдын олор јазымы јок сезип јат.

Бу ла кобыда бир кезек улус койонго, табыргыга тузак буулап туратан. Мен де былтыргы кышта койонго тузак тургускам. ѳч тузактын бирѳзин имдеп салгам. Ол бойынча экѳ-

зин сөгүп алгам, не десе, жаскыда мында улустын кой-эчки-лери жүрүп жат.

Бир өйдө кемнинг де койы тузакка алдырган. Онон оны таап алган соңында, үй улустын табыжы тын болгон. Ол бойынча ол аркага эр киндиктү улус тузак буулабас жан табылган. Биске, уулчактарга, не болзын. Же андый да болзо, тузактарды жайгы өйлөрдө сөгүп, айылга экелип салатаныс. Онын учун аркадан жаман жыт согордо, мен озо ло баштап тургускан жерин ундыган тузагымды эске алдым.

Жыт сокконы аайынча, таштан түжүп, арка жаар бастым. Арканын койу тайазы ак-куу чечектерле чечектеп калган. Же байагы жыт эмди чек жытанбайт. Же онын келип турган жери чала мынаар өрө жаан-жаан козыр таштардан ла ошкош.

Кышкыда бу ла козыр таштар соок-соок чырайлу болуп көрүнөтөн. Эмди чала жан-кылыгы жымжап калгандый. «Устинде, алдында ла тууразында ончо өзүмдер жап-жакыл, марал кып-кызыл болордо, канайып озор соок бүдүмдү туратан эди» — деп, ичимде санандым.

Узак ла бастым. Анайып аыктанып, бедренип турганчам, бу ла жанымнан сүрекей күнгү жыт жытанды. Жүрегим «тип-тип» эдип, түргөн согула берди. Узак тындаланзам, табыш угулбайт. Жыт каа-жаа жайылып ла келгенде, жыдып жаткан неме бу ла жанында немедий. Табыш этпей, сүрекей чек базып, тайаларды кыймыктатпай, мынар ла эки-үч алтам өтсем, сан башка табыш угулды. Санаамда ийттин күчүктери чилеп кынзып туру ошкош. База ла ичкери эки-үч алтадым. Табыш бирде жок болуп, бирде угулып турат. Эки кулагыма жүрегимнин тын согузы угулып, токунап болбой турдым.

Жаан борбок тайанын кийин жанынан табыш чыккан жерди көрүп турзам, неме ле жок. Козыр таштардын алдында кыскачак койу жыраалар бар, санаамда керек анда ла. Анда күнерик жер эмитир. Кенетийин кулагыма кынзыган, база «ан-ун» өткен чичке ыркыраныш угулды. Чек ле ийттин балдары: үндери чичке турганда. Кенетийин санаама бөрү кирди. «Жалак, онын уйазы болзо, кижини сессе, ол ло божогон: тирүте ле жип салар» — деп, шүүй соктым. Ары-бе-

ри ајыктазам, үстиги жанымда төзи бир-эки метр кирези будак жок байбак чиби турды. Агашка чыгып алзан, бөрү керектезе агашты канча күн кемирер эмезе ыраак барбай, жажынып, кижини каруулдап турган учуралдар озодо болуп турган. Ол керегинде мен жаан улустын куучынынан канча ла катап угуп туратам. «Не-не болзо, ол ло чибиге озо чыгып алар керек. Бөрү агашты, өрө чыгып болор эмес. Төзин кемирейин десе, эки күн керек. Ол тушта мен түни-түжи кыйгырып турзам, өзөктөги жалбакла барган жолло улус өтсө, түнөй ле угар. Болушка келбей кайда барар» — деп, база ла бир шүүй тарттым.

Чиби жаар базардын кажы жанында, база ла кынзыш угулды. Мен мойнымды чөйип, тыныш та тынбай, сөөскөн ажыра табыш чыккан жер жаар ајыктадым. Кенетийин сөөскөн тайалар, жыраалар ажыра кызан-кызан эдип неме көрүнди. Жүрек деп неме типилдей ле берди. Же андый да болзо, жаан удабай, жүректин согуужы тымый түшти. Коркорын да билбедим, же түнөй ле бу турган жерден неме чокум көрүнбейт.

Мен чибинин талортозына жетире чыгып алдым. Эмди көрүп турар болзо, чын да, бу күнерик жерде жыраанын ортозында жаан ичегеннин оозы карарат. Жок, бу мында бөрү эмес. Мында, болзо-болзо, борсук күлүктин айлы-журты. Онын бала-барказы тал-табышта турган болор. Эмезе бу тарбаган. Тарбаганды мен алтынчы класска көчкөли көрбөгөм. Борсукты көп көрбөй. Керек десе тындуга да көргөм.

Анайып турганча, ичегеннин эмеш алты жанында, бир-эки метр болор жерде, эки-үч күчүгөш кызан-кызан эдип, ойноп, бой-бойынан тиштежет. Куйруктары торт ло шыйдам. Узуны карыш та кирези болбос ошкош. Кулактарынын сүүризи не дейзин. Тумчуктары чичке, сүүри. Чыдалын көрзөн, же эки-үч ле ай өткөн. Ичегеннен чыгып, ол кирези ойноп турганда, байла, күлүктердин жаандаганы ол.

Жаан ой өтпөди. Ичегеннен база төрт-беш андый ок кызыл эт күчүгөштер чыгып, сүүри тумчуктарыла кейди жытап, байагы нөкөрлөрине келип кожулды. Батаа, тен бир ичеген! А бу ненин балдары болотон? Айса борсуктын, айса тарбаганнын.

Кей жылу, эзин билер-билдирбес ле согот. Ого коштой эзин кырлан жаар согуп турган эмтир. Айдарда, бу күчүктерин менен кандый да жыт албас.

Жок, бу бөрүнинг балдары эмес. Бөрүнинг балдары болзо, олор ийтке түңгей болор эди. Бу күлүктер чала кызыл этке жуук. Кыссылтым түктү.

Менин жүрегим эмди токуналу согот. Кайтса да, бөрү эмес. Жаан ла болзо, борсук эмезе тарбаган. Мынайып ла отурган-чам, сан башка табыш угулды. Көрзөм, — түлкү! Кудай ла дезен база. Түлкү келерде ле, күчүктери оны ууй тудуп, кынзыжып, оосторын ачып, секирижип турдылар. Энези эмтир. Ол балдарына нени де берет ошкош. Ончозына эмес, а бир ле кезигине. Бербезин тумчугыла туура түртүп, чачыл ийетен эмтир. Эмезе тижин ырсайтып, ыркыранып ийзе, жууктабас. Анан өскө чачтырып ийеринг.

База ла бир эмеш ой өдөрдө, жыраалардын ортозынан экинчи жоон түлкү чыкты. Байла, мынызы эмезе энези, эмезе адазы. Ле чала жабыс сындузы, озо келгени, энези болор. Кийинде келгени эмеш бийиксимек. Ол база нени де экелген ошкош. Бир канча түлкүчектер оны ууй тутты. Ле бу түлкү, баштапкызына көрө, олорло көп урушпай, экелген жемидин түрген берип ийди. Күчүгештер бой-бойынын үстине калыгылап, блаажып турала, ойто ло баштапкы келген түлкүни ууй туттылар.

Күн кырга чөбдөй отуарга једе берди. Өзөк ичинин көлөткөзи, казанга урган суу чылап, там ла бийиктеп, тууларга толо урулып келеткен немедий билдирет. Жаан удабай көлөткө менин чыгып алган чибиге де жетти. Көлөткө түлкүнинг уйазына једерде ле, сегис күчүгештин кезиги ичегенге бойлоры кирди. Арткандары кирбесте, энези јиткезинен, аркаларынан тиштеп алып, ичегенге кийдирип, кынзып, ыркыранып турды. Экинчи түлкү јаткан јеринен турала, олорды көрүп отурган. Качан ончозы ичегенге кирген соондо, ол узун куйругын суй салып, сан төмөн болуп, жыраалар ажыра көрүнбей калды. Мен эм не болор деп узак отурдым. Ле эне түлкү ичегеннен чыгып, база ла кыр төмөн түшти ошкош.

Мен бу өйдө чибиден түжеле, ичегеннин жанына чүрчеле жедип келдим. Ичеген тың ла жаан эмес. Борсуктын ичегенинче ле. Ичегенди айландыра так этире тепсеп салган эмтир. Байла, түлкү балдарыла ойноп туратан болор. Же түлкүни мен-сүрекей ару-чек деп бодогом. Жок, онын ичегенинен айландыра сан башка күнгү жыт жаантайын жытанып туратан болтыр. Мен тизе бажына отура түжүп, энчейип, ичегеннин ичин карадым. Озо ло баштап онын ичинен сүрекей жаман жыт жытанды. Ичегеннин ичи карангудан карануй. Табыш та чыкпайт. Жаман жытка чыдажып болбой турала, ары-бери аыктазам, баш ла бол. Түлкү деп неме ару-чек жанынан борсукка чик жок жетпес. Көрөрдө лө түлкү, же айлы-журтынын жаны, керек десе ичегени — ончозы жытту. Борсук ичегенинин эки жанын, ичин ару тудуп жат. Тышкары чыгатын жери уязынан ыраак. А түлкү десе андый эмес эмтир.

Же эне-адазы жедип келер болор деп, мен ойто кайра болдым. Кырланга жедип, өзөккө түжүп келзем, күннин калганчы чок-жарыгы кырды барып араайынан ажып отурды. «Кырды барып, кызыл түлкү ажа берди» деген табышкакты эске алдым. Чын да, түлкүгө түңей неме ошкош. Же менин көргөн түлкүлөрүм кыр өрө чыкпай, төмөн түшкүлөген болгон.

Ол күн менин чакпыларыма эки өркө соктырган. Номонго салган үч чакпы куру. Экүзин чек туй түртүп салган. Бириүзине келбеген де.

— Сен таң эртен барала, жаңы ла келгенин бу ба? — деп, энем кайкап сурады. Адам унчукпады. Же түште нени көргөнүмди ологорго айтпас деп санандым.

— Мен бүгүн чакпыларымды катап-катап тургузып турала, өй өткөнүн билбей калгам — деп, ологорго айттым.

Же карын, адам ла энем мени шылабады. Андый да болзо, ологорго чикезин айтпаганымнан улам, кежиримде кей болчоктоло тура бергендий болды. Ажанып алала, өркөлөрдүн герезин сойоло, кере тартып, кадап салдым.

— Бис Ада-Төрөл учун Улу жуунын жылдарында жаңыс ла өркө-чычкан өлтүрүп, олардын терелерин госторгко табыштырып, азыранып жүргенис. Эмди олардын эдин жириден бол-

гой, терезин де колго алар күүнинг жок. Же карын, бу бистинг Кегей тен оморды жибиркеп чакпылап турган турбай. Эмдиги балдар оны кайтсын — деп, энем куучындап отурды.

Адам энемнинг куучынын угуп, узак унчукпай отурган. Ол до жуу ойин эске алды ошкош. Онон уур үшкүрип, айтты:

— Эмди ой өскө эмей. Өркө-чычканга бу балдардан кем чакпы тургузып туру деп. Карын Кегей оморды чакпылап, андап жат дезен...

Эргезинде мен эрте турдым. Тур ла, көс-башты јунуп, түрген-түкей чайлап ла ий. Адам ла энем тапкаланг чайлагылап, мен јаар кайкаганду көргүлөп салат. Мен дезе эки аяк чай ичип, бир болчок калаш ла јигем. Тойгом. Мен эмди кечеги јерге капшай једерге турбай. Түлкү, байла, сары тангла уйазынан чыкпас. Меге онын ичегеннен чыгып, јемзейле, канча кире ойдин бажында келип турганын билерге сүрекей керек. Ајса болзо, омордын балдарынан бир-экүни тудала, азыраар. Јаан болгончо. Эмезе школго керек. Је школго не керек ол. Энемде түлкү бычкак бөрүк јок. Чыдадала, терезинен тоннын јакаларын эдер. Бычкактарынан энем бойын бөрүк көктөп аларын јолой санандым.

Мен кечеги тургускан чакпыларымды да көрбөй, коо кырланга чыгып, одыра базала, чибиге чыктым. Күн кырдаг өңдөйип чыккан да болзо. Је менин отурган јерим өзөктин арка јаны учун, мында көлөткө лө бойы. Күн бийиктезе ле, онын чогы бого јайылып түжер эмей. Эм тургуза түлкүнинг ичегенин ле ајыктап турдым. Эзин кезикте түлкүнинг јаман јыдын санг өрө көдүрип ийгенде, отуарга да болбос. Бойлоры ол јытка канайып чыдажат не?

Бир ле көрзөм, ичегеннинг јанында јыраалардан түлкү чыгып келди. Ол нени де тиштенип экелди ошкош. Јерге салала, ары-бери ајыктанып, јымакайларын јаланып, ичегенин оозын јытады. Кынзып, јаман үниле үрүп ийерде, јаан удабай, ичегеннен јоон түлкү чыкты. Онызы, байла, тижизи. Ол ло кечеги балдарын азырап турганы болгодый. «Айдарда, мынызы энези» — деп санандым. Энезин эзчий ичегеннен кызыл этке јуук күлүктер чыга-чыга ла кондылар. Омордын

кезиги чыгып келеле, турган ла јерине тышкары чыгатын эмтир. Онын да учун уйазынын ичи-тыштыла кирлү, жыту болгоны бу эмтир.

Байагы јем экелген тўлкў ичегеннинг оозынан узак јок содойо ло отурат. Ончо кўчўгештер кыймыражып турганын кайкап ајыктайт деп билдирди. Је ичегенненг чыккан тўлкў јемди, кўп тў эмес, балдарына ўлеп ийди ошкош. Тўлкўчектердинг кезиги кынгзышта, кезиги тытпактажып, ойной берди. База ла эмеш ой өдөрдө, эки тўлкў ээчий-деечий сан тёмөн јўр ле калды. Бир эмеш отурала, «мяу» деп эки катап киске чилеп маарап ийеримде, тўлкўчектер керек те јок. Ойногылап ла јат.

Јаан тўлкўлер, куйруктарын јерге арай ла сўўртеердин бери јанында, бир эмезе бўдўн јарым частын бажында јеткилеп келет. Экелген јемдери чычкандар, кучыйактар, база га не де ошкош. Ыраагынан чала кўрўнбес. Балдары, јем ле болзо, ууй тудуп, кынгзыжып турар. «Кўп улус једижерин караар, јангыс кижии тойорын сананар» деген бирўзи, тўлкўчектер једижерин сананып туру эмеш пе. Баш ла болзын. «Мен олорды ончозын эркеледип азыраган болзом» — деп, ичимде санандым. Не дезе, ада-энези јемди экелип ўлеп берген согында, кызас эдип јыраа-тайалардын ортозы јаар кире конуп, јўргўлеп ле калар. Олор јўре ле берзе, мен чибиденг «мяу!» дезем, тўлкўчектердинг бир кезиги кулагын сертейтип, чала тындаланып турар. Бир кезиги тен нени де керектебес. Тудушкан-кўрешкен ле бойлоры, нени де сеспес. Је сескени де неме ондобос. Ойто ло ойынга кире берер.

Экинчи кўнде ада-энези јемди экелген ле соондо, балдары блаажып, кыймыража берди. Мен «мяу!» деп ўнденип ийдим. Эне-адазы неме сеспей калдылар. База ла «мяу!» дезем, энези бе, адазы ба, ийт чилеп ўрўп ле ийген соондо, балдары кылан-кыланг эдип, ончозы ичегенине кире кондылар. Энези кийниненг кирди. Адазы туура мантап, ыраагынан уйазы јаар ајыктап отурды.

Ол кўн тўлкў ичегениненг ылтам чыкпаган. Адазы болгон кўлўк та кайда барган. Эбиреде турган агаштардын бўрлери,

менинг кылыгымды кайкажып тургандый, соккон эзинге араай шуулажып, жайканыжып турды. Төмөн жабыста жыраалар да баштарын жайкайт. Кушкаштар анда-мында ла сыйыктажып тургулады.

Мен энирге жетире отурала, неме болбосто, жанып ийдим.

Онын эртезинде менинг көргөним мындый болды. Күн өксөп, кырлардан жаңы ла бийиктеп чыгарда, мен чакпыларымды тургуспай, коо кырланга келдим. Ол ло бир жаан ташка эмеш отурып амырадым. Өзөк ичи күннинг чогына алтындалып калгандый. Жаан удабай, кобычакты кечире басып, чибиге чыктым.

Эзин жок. Тымык. Ыраак-ыраактагы кырлар чап-чанкыр. Улустын айдыжыла болзо, ол кей. Анча-мынча өйдинг бажында ичегеннен эне түлкү чыкты. Оны ээчий экинчизи — адазы болгодый. Же не, ичегеннен узак жок жыраадан бир түлкү чыгып, ийт чилеп үрүп, экинчи түлкүгө чурал келди. Олор озо баштап ойноп тургандый болды. Жок. Жыраанын ортозынан чыккан түлкү ойноп турганына түнөй эмес. Ол тиштерин ырсайтып, куйругын чала суй тудуп, түлкүчектердин адазына катап ла табару эдет. Анайып олор экү узак тартышкан. Эне түлкү бу тартышка киришпеди. Ол озо баштап балдарынын адазына болужарга сананган ошкош. Жаңы келген казыр түлкүни айландыра мантап, кийин жанынан ала койып турала, чөкөнгөн чилеп, туура барала, эки эрдин тартыжузын көрүп отурган.

База ла бир эмеш өй өтти. Ичегеннен тас-тас күчүгөштөр чыкты. Олор ичегеннин оозына чогулыжып, не болуп турганын ондоп алган чылап, энезинин жаына келдилер. Тумчуктары сүүри-сүүри. Ичтери чала сооло тартылып калган. Курсак ла жиир күүндү. Же көөркийлер энезиле кожо эки эрдин согужын көрөт. Не болуп турганын ондогылабай турган болгодый. Мен де чек кайкап отурдым. Күннинг чогы жерди, кейди там ла изидип турды. Каа-жаада ичегеннин бойынан түлкүнинг жаман жыды келип табарат. Же түлкүлөрдү көрүп отулары неден де артык.

Түлкүлөрдүн согужы жөнүлү ле жөндүрткөндү божоды. Табару эткен түлкү эмеш жоон, бийик те. Бүрүңкий-күрөң куй-

ругы эмеш борбок. Согушта ол күчтү деп көрүндү. Жендирткен түлкү ичегенди эки-үч катап айланала, жыраалардын ортозы жаар кирип, жоголып калды. Мен бир де кыймык жок отурдым. Колы-будым чылай берди.

Жендеп алган жоон түлкү балдарлу түлкүни айландыра басып, чичке мойнын ичкери чөйип, оорды ыраагынан жыдыркап, эменштеп жууктап турды. Эне түлкү озо баштап тиштерин ырсайтып, ыркыранып турала, база ыраагынан жууктап келеткен түлкүни жытап, тым отура берди. Түлкүчөктер дезе кыңзыжып, энезине кыпсый-кыпсый отургылап алды.

Жаңы түлкү ичегендү түлкүлөргө жууктап, оорды жытап, жанына жадып алды. Ол куйругыла ары-бери жайкайт. Бажын эки колынын карызына салып, жаңы таныштарын айкалат. Ол бойынча эне түлкү отурган жериен туруп, жыраалардын ортозына жылыя берди. Балдарын азыраарга, байла, жем бедреп барды ошкош. Жаңы келген түлкү дезе бир эмеш жадала, өрө туруп, чогу отурган түлкүчөктерди келип жытап, куйругыла ары-бери жайкайт. Түлкүчөктер озо баштап тескерелешип турала, тым боло бердилер. Оор до онын жыдын таныырга сүүри тумчуктарыла кейди тынып, «мыш, мыш» эткилейт. Саат болбоды, түлкүчөктердин энези жедип келди. Ол чычкан ба, та нени де экелди ошкош. Онызын бир ле күчүгү жип ийди. Арткандары сырак куйруктары чычандажып, энезин айландыра мантажып тургулады.

Күн там ла бийиктейт. Же онын изү чогынан чибинин койу бүрлери мени серүүн көлөткөзиле корулап турат. Чибинин чаганазынын жыды эди-каныма тынышла кожо шингип калгандый. Байла, онын да учун түлкүлөр менин жыдымды албай турганы ол болор бо. Адамнын алдында айтканыла болзо, түлкү сүрекей жыт алар ан. Жыт ла сессе, кача берер. Менин жыдым оорго жетпей жат, не дезе уяны айландыра оордын кириле сүрекей тын жытанып жат. Ого коштой мен чибинин талортозы кирезинде отуруп жадым. Эзин дезе жаантайын кырлан жаар согуп жат. Кайтса да жыт оорго жетпей турганы меге жарт.

Талтүшкө жуук эки жоон түлкү оосторында толо жемдү кел-

дилер. Балдарына экелип саларда ла, ончозы тал-табышту блаашкылап, жигилеп ийдилер.

Мен талтүште чибиден түжүп, жанып ийдим. Келзем, адам ла энем айылда эмитир.

— Кегейдин чакпызына бүгүн өркө дө, чычкан да түшпеген болбайсын — деп, адам куучындап отурды.

— Бу эки-үч күнге куру келер боло берди. Өркөлөр чедиккен болбой. Олордын эттерин ару-чек жерлерге чачар керек — деп, энем айдып отурды.

Мен чайлап отурала, энчикпей, айда салдым:

— Мен түлкүнинг уйазын тапкам. Балдары кө-өп.

Адамнын сурактары аайынча, ончозын куучындап бердим.

— Э-э, Кегей, түлкү коркушту сүмелү ан эди. Ого коштой ол сүрекей жыткыр. Канайып олор сенин жыдынды албаган болотон. Кайкап жадым — адам анайда айдала, бажын жайкады.

Мен адам ла энеме түлкүлөрле не болуп турганын төкпөй-чачпай куучындап ийгенимди сеспей калдым. Же карын, адам төп санаалу, токуналу айтты:

— Жердин агында түлкү бала-барка азыраза, онын уйазына жуукташ жок. Өткүрө жут ан ол. Сен карын ого жууктап турган эмитирин. Анчы кижиненден жалтанатан. Жакшы, жакшы. Же сен олордын балдарын тудуп, азыраар күүнинг бар ба?

— Бар — деп, сүүне бердим. — Олорды ончозын тудала, азыраар керек.

— Жок, балам, — деп, адам айтты. — Олорды кайдар? Эне-адазыла кожо чыдазын. Сүлү болор. Билдин бе?

— Же — дедим. — Ада-энезиле кожо жүргей. Олор сүрекей жакшы.

— Олордын кылык-жаңын сеге жакшы билер керек — деп, адам айтты. — Күнүн ле көрүп, шиндеп турзан, көп неме билип аларын.

Же меге көпти билип аларга келишпеди. Бир күн келзем, түлкүлөр де жок, онын балдары да көрүнбейт. Бир-бирүзи келер деп сагы ла сагы. Жок, ичегеннин оозы ла оны айландыра жер кап ла кара бойлоры жатты. Сооп ло калган

неме ошкош. Ичегеннен жаңыс ла күнзү жыт кенерте согот. Эбире жап ла жажыл. Жыраалардын ла тайалардын аксымак өндү чечектери жажыл бүрле кожо билдирер-билдирбес жайканат. Керек дезе кушкаштар да сыйыпташпайт деп билдирди. Меге ненин де учун кунукчыл боло берди. Төмөн өзөктө жодролордын ап-апагаш чечектери жуук өйлөрдүн туркунына түжүп, астай бертир. Жодро болчоктонып баштаган болор...

Анайып жай, оной күс божоп, кыш келди.

Узун жайыла, сары-күрен күс келерде, мен боорогы жаскы түлкүчектер керегинде улай ла сананып жүрөтөм. Сок жаңызын кандый бир жерде көстин учыла да көргөн болзом деп, ары-бери аыжктанып, туратам. Же ончозы тегин калас болотон.

Бир катап кышкы соок күнде мындай неме болды. Мен койонго тузак буулайла, ол ло жайгы өйдө чакпылар тургузып турган жалбактын үстиги жаныла келип жатсам, ап-апагаш кардын ортозында жалбыш ошкош неме көзиме көрүндү. Тыныш та тынбай, тура түштим. Санаамда түлкү болгондой. Көскө көрүнгөн ле бойынча, каргананын кийин жанында кенерте жоголо бергени сан башка. Аыжктап ла турзам, анча-мынча өйдүн бажында, байагы каргананын ыраагында кичинек төндө көрүндү. Батаа, тен кызылы чек ле жалбыш.

Түлкү мени сепеген ошкош. Онын куйругу узун, боп-бошпок. Куйругынын учында кичинек ак бар эмтир. Ол кезикте ары-бери калып, чычкандап турганы билдирди. «Айса бооро жаскыдагы түлкүчектердин бирүзи эмезе энези» — деп ичимде санандым. Ол жеп-женит секирип, кезикте сүп-сүүри кара тумчугын карга кийдире сугуп, жыдыркап турды. Чычкандап ла жат. Чычкан түлкүдөн канайып качсын. Түлкү сүмелү анэмей. Түлкүни ийт тутпазын мен бир катап жакшы көргөн эмейим. Ийт оны тударга ла келзе, түлкү отура түшкен бойынча, куйругун ары-бери булгап, бойы көстөриле ойноп, эрке көрүп отурза, ийт кенерте онын алдына тура түжер. Бу өйдө түлкү тура жүгүрөле, мантаза, ийт жаңы ондонып, кийининен сүрүжер. Ол ырада мантап барза, ийт сүрүшпей жанып жат.

Түлкү керегинде мен көп чөрчөктөр билер эмейим. Бир чөрчөктө көрзөн, түлкү тенексимек. Керек дезе, мактанча

та. Турнага мен јүс сагышту дейле, анчыга өлтүртип алганы кайда. Јаңыс сагышту турна дезе аргаданып, көк тенгериге жайым учуп чыккан. А сыгырганнын куйругы кайда деп. База ла түлкүнинг кереги. Бир катап сыгырганды тудала, былча тудуп, јиирге сананарда, сыгырган тынду артарга түлкүни мынайда аланзуга түжүргени кайда. «Кырдын кызыл түлкүзи болзо, ачап, мени тургуза ла јийтен туру. Арканын ак түлкүзи болзо, мени арказын ажыра чачып јийтен туру» — деерде, түлкү ачабын сестирбеске сыгырганды арказы ажыра чачайын деерде, күлүк јерге келип түжеле, таштын кыбына кире конгон. Түлкү онын јүк ле куйругынан ала койгон. Чыгара тартып болбой, сыгырганнын куйругын төзиненг кодоро таргкан. Онон ло бери сыгырганда куйрук јок. Ол түлкүнинг ижи, мактанарга болуп, куру калган. Је жаңыс та мактанчак, те-нек эмес. Ол сагышту да, киленкей де, оны көп балдар билер эмей...

Баш ла бол, кышкы түлкү жайгы өйдөгизинен чик јок кызыл. Кызылдан кызыл. Мен оны көрөлө, керек дезе койонго тургускан тузактарымды да сөгүп алар күүним келди. Койон до болзо јараш ан. Олор јок болзо, агаш аразы ээн турбай. Түлкү де јүрзин, койон до мантазын. Олорды кижии көрүп јүрзе, не аайлу јакшы болбос. Бу ла түлкү јаланда јүрү. Онын јаманы незинде? Э-э, јаскыда уйазын кирлү тудатаны неме бе ол. Адамнын айтканыла болзо, түлкүлерде кылык база бар. Анчадала иркектеринде. Ол бооро жайгыда эки түлкү не ыркыранып согушкан деп. Мында учур база бар эмитир. Кезик аразында, өскө иркек түлкү келеле, түлкүчектердин адазын билезиненг чыгара сүрүп ийеле, бойы онын балдарын энезиле кожо азыраар. «Олордо андый јан бар. Јердин ан-кужы турганда» — деп, адам јартаган.

Адам да эмди түлкү андабас боло берген. Керек дезе энем: «Түлкү бычкак бөркин эледи» деерде, керектебеген. Түлкү бөрүк, чын, јараш, је адам тегин јерге түлкүни не өлтүрер оны деп айдатанын кышкы јаланда кызыл јалбыш түлкүни көрүп санандым. Ойто ло түлкүчектер санаама кирди.

Је ненин учун бооро жайгыда түлкүчектер кенерте уйазы-

нанг јоголып калган? Ол керегинде мен адамнан база сурап уккан эмейим. Адамнын мандайында чырыштары јуулыжып, көстөри јаандап чыкты. Менинг андый сурак береримди сакыбаган ошкош. Онон ол кабагын тўп ийерде, көстөри чичкерип, мандайдагы чырыштары јоголо берди.

— Э-э, Кегей, эмди сеге уйалу тўлкүге, айса болзо, туштажарга келишпес — деди. — Тўлкүчектер уйазын качан таштап турганын ундыба. Качан? Угуп ал. Качан кўлүктерге ўч-тўрт ай јетсе ле олорго ада-энезиле айрылыжарга келижип јат. Не дезе, бу ла өйдө тўлкүчектер бойлоры јем бедреп, алдынанг башка баргылап јат. Эне-адазы база јер сайын таркап јадылар. Көрдинг бе, кандый јүрүмдү ан.

Ол бойынча мен онон көп сурак сурабадым. Андар, куштар керегинде ол јаантайын куучындап турбай.

Эмди сананзам, чын да, тўлкүлөр јүрген јерде чычкандар эмезе јок болор, эмезе сүрекей ас јүрер. Олор керек дезе кескиш те чычкандарды тудуп јат.

Менинг кичинек јеримди, ол ло јайгыда өркөлөп, чычкандап, кышкыда койондоп јүретен кобыны, мененг өскө кем де сеспей турган неме ошкош. Мында мен агаштардын јалбырак-бүрлери эзинге араай шымырашканын сезип, коо кырлангнын келип токтогон јеринде карганалардагы адарулардын кўўлежип учушканын угуп, көгөрип јаткан өзөкти јаантайын сонуркап көрөдим. Бу кичинек јер көп немени көрөргө, билерге, арбўткеннинг јажыдын ачарга качан да белен. Ол чек ле сомоктын тўлкўўри. Оны эмеш чыдап калала ондоп турбай. Је коо кырланды мен улай ла аттын сын-арказына тўнгей корөтөм. Онын да учун ого чыгып, ўстиненг төмөн ончозын: јалангдарды ла өзүмдерди, сууны ла өзөктөрдди, тууларды ла тенгерини јилбиркеп, солун эдип көрүп јүрөтем.

ИРБИСТУ ТУУНЫҢ ЭДЕГИНДЕ

Лайдын кичү изү айы. Онын жирме бежинчи күни анан артык изү. Илүде календарьдан көрзөңг, энг ле узун күндер бу ла өйлөрдө. Онон көрзөңг, эки-үч күннинг бажында, күндер кыскарып баштаар. Күнүн ле бир минуттан астап турганы чала билдирбес эмтир. Је күскери күндердинг кыскарганы сүрекей иле.

Бис Ирбисту туунын эдегине көчүп келеристе, күндердинг там ла узундап турган өйи болгон. Ирбистунинг эдегине бис былтыр база турганыс. Быжыл дезе колхоз мында кымыстын фермазы турар эткен. Адам ла энем он жыл мынан озо мал саап, кымыс эткендер. Онон олор койлор кабырып, бу ижинен узак өйгө ырагылап калган. Је энем адама айдатан:

— Сен ойто кымыс эдер ишке суранзан. Кайтса да, бу Омок, сен чилеп, жылкычы кижиге болзын. Слердин угы-төзигер ончозы аттуучуулу жылкычылар болгон ине.

Омок — менин ады-јолым. Чын да, мен жылкыларды, кайтса да, койлордон артык сүүп јадым. Оны энем јакшы билер. Адам оны

ондоорго тын ла албаданбай јат. «Омокко не керек? Атты минип, мантадып билер. Ол ло» — деп, адам айдып туратан.

Мен, адама чала ачынып, энемнинг көзинче мыкшылып, ыйламзырайтам:

— Бооро мал кабыарыс деп бойы ла айткан. Эмди десе билбеечи кижн болуп јат. Мен койлор кабырбазым.

Айла менинг айтканымнан ба, айса энемнинг күүнзегенинен бе, адам өзөккө түжүп, колхозтын конторазында бололо, бисти сүүндирген:

— Је бот, балдар, быјыл бис койлорды кайчылайла, түгин табыштырган кийнинде, јылкылар алып кабыарыс.

Јаан удабаган, борондошкон меринос койлорды өскө койчыга табыштырдыс. Түкти табыштырар молју бүткен деп, адам ла энем сүгүнижип те турза, је менинг койлордон айрылар күүним чала келбей турды. Андый да болзо, анда көп кураандар бар. Олордын бир кезигин, сакмандап туруп, мен кичеегем. Бис, бежинчи класстынг балдары, ада-энемнинг турлузында сакмандаган эмейис. Је јылкылар кабыары ананг артык. Олордын кулундарын да көрөргө сүрекеј јилбүлү. Борбок куйрукту күлүктер текшилеп мантаза, көрөргө дө кайкамчылу. Оны сананала, койлорды ундып салдым.

Былтыр Ирбистүнинг јаан ла кеен јалангында койлогонис. Быјыл десе мында јылкылар саап, кымыс эдер ферманынг турлузы боло берди. Јылкыларды адам ла онын болушчызы Кудайбай кабырат. Олорды саап, кымыс эдип турган улус: энем, база Јыламаш, үчинчи кижн — казах келин. Адам ла Кудайбай мал кабырза, кажы ла үч айылдын үй улусы мал саап, кымыс ачыдар. Јеледеги кулундарды бистер ле Јыламаштын өгөөни Кудачы кичееп јадыс. Үй улуска чала эмдик беелерди Кудачы кижендеп берип јат. Онын бек колынан, киженинен, күлүзинен туйлап, чала эмдик беелер кайда барзын. Онон оло јобожып, учы-учында бош саадырып турбай.

Ирбистү — бийик туу. Онын бажындагы мөнкү кар јайыла бир ле эмеш кайылар. Куран айга јетире кайылбаза, ол ло, бу өйдө ойто ло мындагы бийик тууларда кар јаап, кыш јууктап келеткени билдирип јат.

— Ирбистү — бийик туу — деп, бир катап адам куучындаган. — Оны ийик туу деп озодон бери улус айдыжып келген. Ийик дегени курч башту, айландыра турган туулардан эң ле бийик кырды адап јат. Онон улам онын бажында кар јайдын јаан да изү айында кайылбай турганы ол.

Ирбистүнинг коштойында турган кырлардагы кар јайыла кайылып калза, јангыс ла онын бажында кар јум ла бойы јадар. Эңирде ол бийик туулардан соок јыбар согор. Түште кем јок, јылу. Керек дезе изү де болуп турары кайда. Онон көрзөн, ойто ло сооп, салкындап, күн үреле берер.

Ийик туу бистинг турлудан ыраагы бир алты-јети беристе болор. Көрөрдө лө јуук, ого једерге узак ла јер өдөр керек. Чөл јерде тууларды көрзөн, јуук немедий. Машинага отура ла, мантатсан, ылтам ла једип албазын. Ыраак салза, алтан-јетен беристе. Је ологго көрө, Ирбистү биске јуук. Онын учун бис ого төрөөнзип те турган айасту болотонис.

Бистин јаткан үч кийис айыл ончозы јергелей туруп јат. Күнтүштүк јанына турала көрзөн, озор торт ло бу карлу туунын төзинде тургандый. Түштүк јанынан көрүп отурзан, озо ло баштап бистинг кийис айылдар турар. Анан ары отоп жүрген јылкылар, элбек чөл. Анан ары койу јыраалу бир эмеш јер бар. Онон ло сүүрейген башту Ирбистү бойы. Ол талортозынан төмөн сай ташла көчкөлү. Кыскылтым оок таштар ла кумак кырдын каскак төжинен бир ле јерден тежилип, сан төмөн эжилип, урулып калган немедий. Андый көчкөлөр Ирбистүнинг түштүк келтегейинде көп.

Көчкөлөрдинг үстиги јаны сан өрө там ла каскакталып чыккан јылым ташту јер. Анан ары мөңкү карлу сүүри союктын бойы.

— Сен, Омок, бу кырдын ады ненинг учун Ирбистү деп адалган, билеринг — бе? — деп, бир күн мененг Јыламаш-эштиг уулы Кару сурады.

Мен нени адарын билбей турдым. Сананып-сананып айттым:

— Билер ле болгон ошкош эдим. Ундып салтырым.

— Ненинг учун Ирбистү деп адаганын мен билерим — деп,

Кару сүүнди. — Бу туунын эдегине жадала, оны канайып билбейтен. Билер керек.

Кару мененг бир жашка жаан. Кол-будынын балтырлары, менийине көрө, эмеш бырчыт-бырчыт. Ол бойынын билериле мактанбай кайтсын. Адазы оок-теек көп чөрчөктөр билер. Ого коштой Кару бойы да нени-нени келиштире айдардагмаат жок.

— Јети класска көчкөнчө, мени неме билбес деп пе? — деп, Кару чала оморкогонду мактанды. — Бу чөлдү эбиреде турган туулардын аттарын, оморды ненин учун анайда адаганын — ончозын билерим, Омок, — деп айдала, ол бийик таштын үстине отуруп алды. Көстөрүн чичкертип, Ирбистүнүн бажы жаар аяктайт. Эки колын тизелерине тайандыра тудуп алган отурат. Неме айтпайт.

— Озодо Алтайда ирбис деген ан бар болгон деген — деп, мен де Ирбистү жаар көрүп, эки колымды мыкынданып, тууны ненин учун анайда адаганын жартаарга ченештим.

— Је, је, анан ары не? — деп, Кару сонуркай берди. — Онызы чын. Ирбис болгон. Айт ла.

Анан ары нени айдарын билбей турдым. Канча ойдин бажында, Кару үнин кенгидип, айтты:

— Сен јетире билбес эмтиринг. Байла, улустын куучынын башка тутпай турган болорын. Мен нени ле уксам, ундыбай жадым. Уккан, көргөн немени түнде де ойгоссо, айт дезе, төкпөй-чачпай туда берерим.

Карунын айтканыла болзо, јебрен өйлөрдө бу јерде ирбис деген ан сүрекей көп болгон. Омор шүлүзиндий, је чоокырыас. Түгинин өнги аксымак. Онын учун ак карлу јерлерге жүрүп, јердин текезин андап, керек дезе жаан куштарды да тудуп јип јат. Бу бийик тууда ирбистерди улус калганчы катап Ада-Төрөл учун Улу јуунын алдында көргөндөр. Онын ла кийнинде бир де кижии бу тууда ирбисти көрбөгөн.

Бис, анчадала эмеш чыдап калган балдар, Ирбистүге барып, онын бир ле бийик кырлагынын бажына жүк арайдан чыгатаныс. Сүрекей каскак. Анан бийик чыгарга ада-энебис бербейтен. Кырланга чыгала, өзөк жаар аяктазан, Кош-Агаш

аймактын бастыра чөли көрүнүп жадар. Же жаан өзөктөрдүн ичинде чөлдөр көрүнбей жат. Андый да болзо, жаан ла элбек чөл көзигинин ле алдында немедий.

Бу ла бийик кырланган бистин «Кызыл чолмон» колхоз сүрекей иле. Турлудан ого жетире төртөн сегис беристе. Чике бодозо анча. Же чөлдө түс жол улай ла болбой жат. Бир кезик жерлерде састар, көлдөр, колосколор, жыраалар ла жаан эмес агаштар бар. Кышкыда тан атту улус чике жортсо — төртөн сегис. Машинала чике мантадып болбозын. Жайгы өйлөрдө бистин турлуга машиналу келген улус алтан беристеге жуук деп айдыжар. Онызы да, байла, чын. Не десе, көп састарды, көлдөрдү эбирерге келижил жат.

Бир катап бисти: мени, Каруны ла Кудайбай-эштин жаан уулы Алибекти — ада-энебис мал кабыртып ийген. Алибек бистен эмеш кичинек. Онын тумчугу конжок, көстөри теп-тегерик. Бистерле ойноорун сүүбес. Бойынын ла кичинек карындаш-сыйындарыла ойноп жүрер. Онын учун малдаарга биле кожо күүн-күч жок барган болгон.

Жажыл одорлу жерге алтан беени ле бир канча жабааларды башкарып салала, аттарысты армакчылайла, база ла жүзүн-жүүр куучындар айдып, жаңыс жерге чогу отурдыс. Алибек куучынга киришпей турды. Көстөри карарып, угуп ла отурар.

— Эх, уулдар, — деп, Кару унчукты. — Бистин чөл база жараш ла. Учы-куйузы жок, элкем. Кырлары да көп, бийик. Көрсөөр дө, көп ургунынын бажында мөңкү кар жадып жат. Бистин жерден артык жер жок.

Мен чөл керегинде качан да сананбагам. Чөл лө чөл. Куу кумакту элбек жер. Чөрчөктө дө бар эмес пе: «Сангыскан учуп, учына жетпес сары чөл чөйилген жадат. Кускун учуп, кырына жетпес куба чөл жайылган турат» — деп.

Кару база ла жерлердин адын ненин учун анайда, неден улам, не керектү адаганын куучындап баштаган.

— Э-э — деп, ненин де учун онын куучынын мен үстим. — Бу туунын ады Ирбистү эмес, а Ирбисту. Чынынча, Ирбистуу. Көрсөөр дө, ирбиске түнөй туу. Бажы бийик, ол эки кырлан — колдоры, ол туку жаны десе буттары. Көрдөөр бө?

Кару да, Алибек те нени де айдышпай, ыйык кыр жаар көрдилер. Узак аыкталап турала, ойто меге баштангылады.

— Адам айткан — деп, уулдарга бүдүмчиледим.

— Адаг да чын айдардан маат жок — Кару чала жөтсінген айасту айтты.

— Адалар көп билип жат — дедим.

— А сен, Алибек, туулар, суулар, јаландар, төгдөр керегинде куучындар билерин бе? — эки колун онын јардына салып, Кару јилбиркеди.

— Жок — деп, Алибек унчукты.

— Нени де билбезин — деп, мен јара кириштим.

— Жок — деп, ол катап ла каруу берди.

Чынынча айтса, бис ончобыс јангыс јердин балдары. Јангыс школдо үренип јадыс, је башка-башка класстарда.

Школдо алтай да, казах та балдар бар. Ончобыс алтай тилди үренип јадыс. Је казах балдар айлында да, бойлоры да ортодо јаантайын бойынын тилиле куучындажып јат. Алтай да балдар, ада-энелер казах тилди база јакшы билип јат. Онын учун Алибек казахтап та айтса, бис оны күчсинбей, јакшы ондоп јадыс.

Јылкылар чөлдин јажыл өлөнин, бышкырыжып, тыдырада үзе тартып, отогылап ла јүрди. Олордын ортозында јоон јеерен айгыр. Адам да, Кудачы да оны кан-јеерен айгыр дежер. Бу айгырды бис алтай баатырдын адына түңгейлеп, оны сүрекей аыктап јүретенис кайда. Мындый јалбыш јолду, арка-сыны бийик, магдайында кичинек ак темдектү кан-јеерен айгыр өскө фермадагы јылкыларда јок.

— Бистин јалбыш-јеерен айгыр бойынын малын качан да сайада јүргүспес. Эмеш ле сайа јүрүп, отой бергенде, кан-јеерен мойнын узада јер јаар энип, оос-тумчугыла јерди арай ла түртпей туруп, ончозын чого јууп ийер. Укпай, отош удурлашкан беени, ачынза, тиштеп ийер — деп, адам куучындап туратан.

Је качан бис үчүни чөлгө мал кабыртып ийерде, бис јангыс та Ирбистү туу керегинде эмес, анайда ок чөрчөктөр дө эске алып, бой-бойыска айтканыс.

База бир солун неме: качан Алибек «жок» деп айдарда, Кару мындый кокур куучындаган. Онын айдыжыла болзо, бир казах неден де улам түрмеге отурган. Оныла кожо орус кижиге болгон. Бир күн орус нөкөр ол казахтан сураптыр:

— Сен не керек мында отуруп жадын? Нени эткен, нажы?

Казах нажы узак унчукпай отурган. Онызы база ла сураптыр. Бу өйдө казах айдыптыр:

— Коомой бухгалтер болгом. Өткүрө көп жастыра эткем.

— Э-э, сен жакшы кижиге. Коомой кижиге бого тегин жерге отурбай жат — деп, онызы мактаптыр. Казах нажыга бу сөстөр жарабаганы жарт. Ол унчукпай ла отурган. Эрмектежер күүни жок болгодый. Андый да болзо, орус нажы сураган:

— Сенде үй кижиге бар ба?

— Жок — деп, казах нөкөр, кыжыгы куруп, айдыптыр.

Орус нажы анча-мынча унчукпай отурала, байла, түрмеге не керек отурганын жартаарга сананган.

— Мен үйимди база өртөп салгам — деди.

— Айдарда, орус нажы казахтап «жок» деген сөсти орустап өртөп деген сөскө түнгей уккан болтыр — деп, Кару куучынын божотты. Мен де, Кару да, Алибек те, жир каткыда. Же жаан удабай Алибек ненин де учун соок чырайлу боло берди. Бис жаар кыжыранду аъектап, ол ло эрмек айтпаган бойы, кыгыс та эдип унчукпай, төмөн көрүп отурар болды. Мыны бис анча-мынча өйдин бажында сезип калдыс. На-жыбыска, байла, Карунын каткымчылу куучыны жарабаган. Ол отурган жеринен турала, армакчыда ады жаар басты. Кару мен жаар көрди. Нени де айтпадым.

Бис бир ле билинип келзебис, малды жууила, айыл жаар саарга апарар өй жедип калтыр. Керек дезе удап та калтыр. Кару ла мен тура жүтүрип, армакчыдагы аттарысты чечип, жүк арайдан минип алаала, мал жаар мантаттыс. Алибек чачылган малды үстинен төмөн жууп келетти. Онын кебери соок. «Ай-уй! Эй-эй!» — деп кыйгырып, ары-бери мантадып, малды жууп ла турды. Бис те жууй бердис.

— Малды саарга слер не экелбей удадаар? — деп, адам ла энем чек ай-калапта.

Бис ологго нени де айтпай турдыс. Байла, куучындажып ла турала, ой өткөнин билбей калганыс. Же карын, менинг де, Карунын да, Алибектин де — ончобыстынг энелерис мал бу ойгө жетире сүтенип калтыр дежип, сүүнгилеп, оморды саап тургандары жакшы болды.

Чын да, бүгүн бистинг кабырган жер өлөндү. Ол чала ойдык жер болгон. Кышкыда мында, айса болзо, көп кар күртелген. Эмезе чала ойдык сас жерге келижип турган жер ошкоч. Же өлөнгө койу да, узунзымак та.

Ажанып алала, желедеги кулундардын жанында амырап отурзам, Кудайбай меге жууктай басып, сурады:

— Же, баштапкы малдаш кандый, уулчактар?

— Жакшы. Мал ары-бери көп блаашпаган. Жангыс ла жерде отогылаган — дедим.

— А бу Алибек не эмеш ачынып калган? — деп, ол көзин чычкерте жүмүп, анан ары нени-нени билип аларга кичеенди.

Мен эмеш чочый бердим. Чын да, байа Алибектин бүдүшбадыжы бүрүнкий болгон. Карунын куучынына канайып ачынды эмеш. Кайда ла кокурчы улустын таап айткан эрмегине кижги ачынар ба.

— Билбезим, ол неге ачынатан? Байа ла кем жок болгон эди — деп, Кудайбайга айттым.

— Э-э, билбей жадыгар. Нөкөрдиг ачындырарга жарабас. Алибек слерден кичинек ине. Жарабас.

Ол бойынча база неме айтпадым. Адам, Кудачы, Кудайбай бистинг энелериске мал тудуп, оморды саарына болужып турдылар.

Талтүштин кийнинде адам ла Кудайбай малдап баргылады. Бистер энелериске кожо артып, оморго жүзүн-базын ишке болужып турдыс. Ыраак кырлардан соок эзин согуп турды. Айылдын жанында чий өлөндөр тыгыда соккон эзинге сыгырыжып ийет. Кейде каа-жаада таленко куштар учужып, онон жырааларда жоголып калат.

Алибек нажы айылдан чыкпай турганы кайкамчылу. Кокур куучынга кижги ачынар ба? Бир сананза, санаазына да кирбес керек. Ол дезе ачынып жат.

Күн изү. Андый да болзо, мен энемле кожо айылдан ыраак жок жаланга барып, уйдын өтөгүн жуудыс. Жетире катпаганын аңдандырып салганы жакшы. Эртен, сонзун келзе, кургап калар. Анайып бис бир таарга арай толбос кургак өтөк жууп алганыс.

Жаланган келеримде, Кару сурады:

— Омок, Ирбистүге эжинип барарың ба?

Энем мыны угала, жаратпады ошкош.

— Суу соок болбой. Сууга киреле, анан база жөдүлдеп турдаар — деди.

Андай да болзо, бис Ирбистү сууга бардыс. Ирбистү суу бажын Ирбистү туунын кийин жанынан алып жат. Жаан таштын алдынан чыгып акканын көрзө, чек кожого ошкош деп, жаан улус айдыжат. Же бис эм тургуза оны барып көрбөдис.

Алибекти кожо аларга, айлына кирдис. Ол сыйындарыла кожо ойноп отурды.

— Мен барбазым — деди. — Суу соок. Эжинер күүним жок.

— Бис база барбазыс — деп, кенетийин Кару айтты. — Сен жокко не баратаныс.

Алибек унчукпайт. Көстөри карарып, каа-жаа бис жаар көрүп салат. Энези, элбек жикпези элбирендеп, кымыс быжып, ары-бери базат.

— Балдарла кожо барып ойно — деп, ол унчукты.

Алибек ол ло бойы, кынжык та этпейт.

Бис олордон чыгала, Ирбистү сууга бардыс. Алибек артып калды. «Бойы билзин» — деп, Кару колын жаңыган.

Ирбистү суунын чакпыны түрген. Онын шуулажы бистин турлуга иле угулып жат. Бис мынан ичерге суу албай жадыс: айылдын жанында кожого суу бар. Ирбистүнин ару суузынан келип бистин жылкылар ичип жат.

Жаан таштын алтыгы жанында терен көөлмөк бар. Мында ла эжинип, күнге күйери сүрекей жакшы.

Ирбистүнин суузында керек десе балык та бар. Бу ла жуук-та мен адамла кожо балыктап, он кире балык тутканыс. Кезиги тен жаан, бир канчазы оок.

Жаратка жадала, суунун сол келтегейинде жаан эмес тууны көрүп отурзаас, «танкыйт, танкыйт» деген үн жаңыланды. Мында тарбагандар барын билерис. Же олор бисти озолодо сескен болзо, танкыйтабас керек. Байла сеспегендер. Куу меесте аяктык ла, аяктык, неме жок. Бир ле көрзөбс, эки тарбаган жебрен корумдардын эмеш үстиги жанында жаткылары. База күнге изидинип турган ошкош. Кызыл-жеерен күлүктөр бисти керектебеген болор.

— Мылтык болгон болзо — деп, Кару кородооды. — Узак өйгө тарбаганнын эдин жибегем.

— Тарбаганды адарын токтодоп койгон эмес пе? — дедим.

— Онызын адарга жарабас, мынызын өлтүрерге жарабас — деп, чала ачынып, Кару унчукты. — Жердин үстинде аңдарды ончозын атпас эдип салза, аңчылар кайда барар. Олордын аңчы да ады жоголып калар эмес пе?

— Чын да дезен — деп, мен жөпсиндим. Аңчылар ол тушта нени эдер? Нени аңдаар? Ончозын адарга жарабас. Адам база аңчы. Эмди мылтыгы жаңыс ла каптын ичинде жадар.

— Бу ла жуукта телевизордон «Тындулардын жүрүми» деп берилтени көргөн бедин? — деп, Кару сурады.

— Көргөм. А не? Анда аңдаарга жарабас деп неме жок болгон жок по.

— Жо-ок, анда кызыл книгага кандый аңдарды бичип турганы айдылды не. Жер үстинде ас арткан аң-куштарды анда бичип, тоозын алып жат. Олорды көптөдөр — деп, Кару куучынын божотты.

— Тарбагандарды база атпас деп эки жылдан айдыжып келген жок по — деп, мен сөзимди бүдүмчиледим. — Ол база кызыл книгага кирип калды эмеш пе?

— Кызыл книгага кирген учун бисти керектебей турганы ол не — деп, Кару күлүмзиренди.

Экү жаратта жадала, тарбагандарды көрүп ле турдыс. Олор «танкыйт, танкыйт» дежип, меестин тарбыл өлөнүн отойт ошкош. Олордын ичкери жанында жаан эмес корумдар. Олор — озогы, озогы улустын сөөгү. Жергелей турган корум

дар бу ла Ирбистү суунын токтобос шуултын жажын-чакка угуп турган немедий. Же мындый корумдар чөддө көп. Олордын каа-жаазын канча-канча жылдар мынанг озо казып койгондор. Эмди казылбагандары канча кире деп. Сүрекей көп. Же бот, бистин аъектап жаткан тарбагандарыс чак ла бу меестинг эдегинде корумнын ла үстиги жанынанг ичегендерин казып алгандар. Бисти сеспеген дезе, жастыра ошкош. Не дезе олордын жанында жылкылар да, койлор до, улус та жүрүп жат. Кажызы да олорго жаманы жок. Керек жангыс ийттерден чыгардан маат жок. Тарбагандар качан да ийтке туттурбай жат. Ненин учун дезе, тарбагандарда каруулчык бар. Чочыду ла болорго турза, үн чыгарган кийнинде, ончолоры ичегендери не кылас-кылас эдип киргилей берер.

— Сен турала табыштанзанг — деп, Кару меге айтты. — Мен дезе олорды шиндейин.

Мен турган бойынча табыштанып, сыңар буттап, сыңар буттап секирип, алаканымла тарс-тарс этире согуштырып турдым. Кару араайынанг айдып турды:

— Бо, бис жаар көргилейт. Бо, ичегендери жаар тонкос этилер... Жок, жок. Ойто ло көргилейт. Бут бажында ла тургулап жат... Ме, ичегендерининг жанына жаткылап алдылар. Же, бисти өштү эмес деп билгилеп ийген болор.

Чын да, бис олорго кандый өштү. Бис — малчы улустын балдары. Адаларыс та малчылар. Анчылар болорго турган болзоос, адаларыс мылтыктарын берип турбай. Ол тушта тарбагандар бистинг энг башкы андарыс болор эди. Же карын, атпас эдип жөп чыгарып салгандар. Андый да болзо, кижининг андаар күүни келер. Керек дезе адалардын мылтыктарын алып, жажытту андап ийерге де куучындажып туратаныс. Же онызы тегин, калас ла куучын болуп калатан: кем де болзо, тарбаганды, жердин текелерин атпас учурлу.

Кару ла мен анайып кызыл-жеерен тарбагандарды ойто ло көрүп алдыс. Күннинг көзин кайданг да ыраак туулардын ары жанынанг жылыжып келген булуттар бөктөп, ойто чыгарып баштады. Онг жанында Ирбистү омок ло седег бүүдүмдү, сүүри бажы көк тенгериге түртүлип калгандый турды. Ирбис-

Жаратка жадала, суунын сол келтегейинде жаан эмес тууны көрүп отурзаас, «танкыйт, танкыйт» деген үн жаңыланды. Мында тарбагандар барын билерис. Же олор бисти озолодо сескен болзо, танкыйтабас керек. Байла сеспегендер. Куу меесте аяыкта ла, аяыкта, неме жок. Бир ле көрзөөс, эки тарбаган жебрен корумдардын эмеш үстиги жанында жаткылары. База күнге изидинип турган ошкош. Кызыл-жеерен күлүктөр бисти керектебеген болор.

— Мылтык болгон болзо — деп, Кару кородо. — Узак ойгө тарбаганнын эдин жибегем.

— Тарбаганды адарын токтодоп койгон эмес пе? — дедим.

— Онызын адарга жарабас, мынызын өлтүрерге жарабас — деп, чала ачынып, Кару унчукты. — Жердин үстинде андарды ончозын атпас эдип салза, анчылар кайда барар. Олордын анчы да ады жоголып калар эмес пе?

— Чын да дезен — деп, мен жөпсиндим. Анчылар ол тушта нени эдер? Нени андаар? Ончозын адарга жарабас. Адам база анчы. Эмди мылтыгы жаңыс ла каптын ичинде жадар.

— Бу ла жуукта телевизордон «Тындулардын жүрүми» деп берилтени көргөн бедин? — деп, Кару сурады.

— Көргөм. А не? Анда андаарга жарабас деп неме жок болгон жок по.

— Жо-ок, анда кызыл книгага кандый андарды бичип турганы айдылды не. Жер үстинде ас арткан ан-куштарды анда бичип, тоозын алып жат. Олорды көптөдөр — деп, Кару куучынын божотты.

— Тарбагандарды база атпас деп эки жылдан айдыжып келген жок по — деп, мен сөзимди бүдүмчиледим. — Ол база кызыл книгага кирип калды эмеш пе?

— Кызыл книгага кирген учун бисти керектебей турганы ол не — деп, Кару күлүмзиренди.

Экү жаратта жадала, тарбагандарды көрүп ле турдыс. Олор «танкыйт, танкыйт» дежи, меестин тарбыл өлөнүн отойт ошкош. Олордын ичкери жанында жаан эмес корумдар. Олор — озогы, озогы улустын сөбги. Жергелей турган корум.

дар бу ла Ирбистү суунын токтобос шуултын жажын-чакка угуп турган немедий. Же мындый корумдар чөлдө көп. Олордын каа-жаазын канча-канча жылдар мынанг озо казып койгондор. Эмди казылбагандары канча кире деп. Сүрекей көп. Же бот, бистинг аыктап жаткан тарбагандарыс чак ла бу меестинг эдегинде корумнын ла ўстиги жанынан ичегендерин казып алгандар. Бисти сеспеген десе, жастыра ошкош. Не десе олордын жанында жылкылар да, койлор до, улус та жүрүп жат. Кажызы да олорго жаманы жок. Керек жангыс ийттерден чыгардан маат жок. Тарбагандар качан да ийтке туттурбай жат. Ненинг учун десе, тарбагандарда каруулчык бар. Чочыду ла болорго турза, ўн чыгарган кийнинде, ончолоры ичегендерине кылас-кылас эдип киргилей берер.

— Сен турала табыштанзанг — деп, Кару меге айтты. — Мен десе олорды шиндейин.

Мен турган бойынча табыштанып, сыңар буттап, сыңар буттап секирип, алаканымла тарс-тарс этире согуштырып турдым. Кару араайынан айдып турды:

— Бо, бис жаар көргилейт. Бо, ичегендери жаар тонкос эти тилер... Жок, жок. Ойто ло көргилейт. Бут бажында ла тургулап жат... Ме, ичегендерининг жанына жаткылап алдылар. Же, бисти өштү эмес деп билгилеп ийген болор.

Чын да, бис олорго кандый өштү. Бис — малчы улустын балдары. Адаларыс та малчылар. Аңчылар болорго турган болзоос, адаларыс мылтыктарын берип турбай. Ол тушта тарбагандар бистинг энг башкы аңдарыс болор эди. Же карын, атпас эдип жөп чыгарып салгандар. Андый да болзо, кижининг андаар күүни келер. Керек десе адалардын мылтыктарын алып, жажытту андап ийерге де куучындажып туратаныс. Же онызы тегин, калас ла куучын болуп калатан: кем де болзо, тарбаганды, жердин текелерин атпас учурлу.

Кару ла мен анайып кызыл-жеерен тарбагандарды ойто ло көрүп алдыс. Күннинг көзин кайдан да ыраак туулардын ары жанынан жылыжып келген булуттар бөктөп, ойто чыгарып баштады. Онг жанында Ирбистү омок ло седен бүдүмдү, сүүри бажы көк тенгериге түртүлип калгандый турды. Ирбис-

тү суу десе шуулаган жанарын үспей, Чуй сууга биригип, ыраак жорукка барарга чакпындалып, түргөн-түкей агып ла жадат.

— Күн үрелер болор — деп, Кару тенгери жаар көрди.

— Үрелген күн узак турар эмес — дедим.

Бистин чөлдө күндөр кезикте бир түнгөй болбос. Бир жерде жааш жаап турза, бир жерде күндеп турар. Бир жерде салкындаза, бир жерде тымык. Кезик аразында чөл јут, жаман күндөргө туттурза, карануй бүдүмдү көрүнөр. Кара-көк өңдү турар. Соок, салкынду күндөрдө бистер жангыс ла айылда отуруп жадыс. Кижинин ойноор до күүни келбес. Је биске, жаан балдарга, кандый да күнде ада-энебиске болужарга келижип јат. Күн коомой ло дейле, күлгө киреле, канайып отуратан. Мал јандыраар, кулундарды көрөр, суу экелер, бозуторбокты кичеер. Иштер толтыра.

Ирбистү суудан јанып келеле, ажанып алган соондо, Алибекке јолуктыс. Алибек оок карындаштарыла кожо јеледе кулундардын јанында ойноп јүрди. Күнге јүзи кара-күрөң болуп күйүп каларда, конжок тумчугы там коркойо бергендий. Је онын кап-кара көстөри сүүнчилү суркурап турды. Күүни ачык-јарык эмитир. Бисти көрөлө, чала ағыланарга кичеенет ошкош.

Ол күн бистер бозом энгир киргенче, кулундардын ла јанында ойнодыс. Энгирде кулундарды јеледен чечерге бистер не аайлу кичеенген эдис. Чынынча айтса, кулундарды күнүн ле јеледен бистер божодып жадыс. Олор түниле энелериле кожо чөлдө јүрүп јат. Таң эртен тура ойто ло јеледе. Анайда түжине ле турар керек. Энелерин эместен ле эмистирер. Ойто ло бууда. Эх, олор ончозы бош болгон болзо, куйруктары борбойто көдүрип ийеле, элбек чөллө не аайлу текшилебес эди. Көрөргө дө јакшы. Сүүнчилү де болор эди. Је бууда турала, көөркийлер кунугып ла туратан болбайсын.

Бир катап, жаан улус айылдан ыраак јок јаланнан өлөн чаап барарда, бис база ла малдап бардыс. Бистер: мен, Кару, Алибек аттарысты минип, малды айылдан ырада кабырдыс.

Јаан јажыл јалан амырап јаткандый. Өлөни јап-јажыл.

Мал да токуналу отоп жүрди. Мындый бйдө кижининг нени-
нени эдер күүни келер. Оны билген чилеп, Кару айтты:

— Омок, сенин адын чыйрак па?

— Адам минип турган да, байла, чыйрак — дедим.

— А сенийи чыйрак па, Алибек? — Кару ого баштаңды.

Алибек адын аыктап, онын мойнын сыймап, айтты:

— Чыйрак. Эки-үч жыл мынанг озо аймакта жарышта ту-
рушкан.

— Же айса, аттарысты жарыштырактар. Кемнинг ады чый-
рак, ол женүчи болор — деп, мен сүүндим.

— Женүчи командир болор — деп, Кару жөн этти.

— Тегин ле жарыштырып көрөктөр — деп, Алибек айтты.

— Же — деп, баштап тарыйын ончобыс жөпсиндис.

— Жок, уулдар, тегин не жарыжар. — Кару жөпсинбеди. —

Озо келген кизи бис үчүнинг командири болор.

— Андый да болзын ла — дедим.

— Жок, мен жарышпазым — деп, Алибек унчукты. Ол ке-
рек дезе адынанг туура басты.

— Ол, байла, мен бе, Кару ба женүчи болуп чыкса, коман-
дир боло берерден маат жок деп сананган. Ол тушта кичинеке
кижини бир иске бастыраар. Командирди кем билбес оны.
Онын жангы жаан, некелтези көп.

— Жарыжар ла. Командир де болбозо — деп, мен колон-
дорды эмеш тынгыда тартып, күүнимди айттым.

— Ол туку борбок жыраадан ала бу бого жетире — анайда
айдала, Кару адына мине сокты.

Темдектеп алган жер эки километрге жуук болгодый. Бис
ыраакта борорып турган борбок жыраа жаар жорттыс. Күн жылу.
Тенгериде анда-мында ла бир эмеш булут бар. Бистин жылкы-
лар токуналу жүргүлери.

Борбок жыраага једип келдис. Келген јердин кирези канча
кире болгонын Кару бододы.

— Бир километрден эмеш артык.

Белетенип алдыс. Буттарысты үзениге тееп, чылбырды онг
колло, тискинди сол колго бек тудуп, «је» деген сөсти сакый
бердис. Оны Кару айдар керек.

«Je» деерде, бис аттарысты чылбырлап ийеле, аттарысты бир ууламжылу чөйилтип ийдис. Аттар тыыдынып, өкөрөктөп бараттылар. Мен ортозында, эки уул эки жанымда. Аттардын алдында јер элестелип, кийни јаар јылат. Бистердин көс — токтоор јерде. Ого кемис ле озо једип келбегей.

Аттардын эди изип ле келди ошкош. Олор там ла там мангын түргендедип турдылар. Бир кезек өйгө менин адым эмеш озолоп баштады. Анча-мынча ла өйдин бажында, не боло бергенин билбей калтырым. Ондонып келзем, бажым айланып турды. Көстөримнинг отторы чедиргенделип, јер ча ла кыскылтым болуп көрүнет. Мен аттан јыгылган эмтирим.

— Је кандый, Омок? — деп, Кару катап-катап сурап турды. Ол менин маңдайымды алаканыла тудуп көрөт.

Менин бажым база ла айланат. Јер кожо ло. Сол колымнын карызы сүрекей тын ачыйт. Байла, тын ла јыгылган болорым. Санаам бирде ордында немедий, бирде энделип, не де ундылып турат. Анайда-анайда санаам ордына кирип, јер ары-бери айланары токтой берди.

— Је кандый? — деп, Алибек сурайт. — Кем јок по?

— Бажым,.. бажым айланат — дедим.

Эки уул бажымды сыймагылап, «Мында ачу ба? Мында ачу ба?» — деп сурагылайт.

Кару ла Алибек мени атка јүк арайдан отургустылар. Олор малды јууп ийеле, айыл јаар айдагылады.

Колымнын ачузына чыдажып болбой, ыйлап баштадым. Ыйлабазам да, көстинг јажы бойы ла агып турганын канайдар.

— Не болгон, Омок? — деп, энем менен сурады.

Нени де айдып болбой, ыйлап ла турдым. Кару адынан түжеле, келип менин тискинимди алды. Је менин аттан түшкедий күчим јок: он колымнын тыны чыгып турганы кор кушту.

Улус өлөң ижинен јеткилеп келтир. Адам, Кудачы, Кудайбай — ончозы айлында. Бистер жылкыларды айдап экеристе, олор айылдан чыккылап, мал тудуп саар иштерин баштай берди. Јангыс ла адам ла энем менин колымды тутулап, не болгонын билип аларга кичеенгилейт.

— Же, мен мал саайын. Сен көр. Бу мыныла не болгон, жартына чык — деп, энем адама айдала, жүре берди.

Адам не болгонун билип аларга кичеенет. Мен озо баштап төгүндөп ийерге санангам. Же учында айттым:

— Аттан жыгылгам. Сүрекей тын.

Алибек ле Кару көстөри карарып, менин жанымда тургулайт. Санаамда, мен нени айдарымды сакыгылаган ошкош. Мен канайда айтсам, олор анайда ла айдар. Аттан жыгылгам дезем, анайда ла болор. Таштан болзо, андый ла дежер.

— Онын ады өркөнүн ичегенине кийдире базарда, аттан жыгылган — деп, Алибек бүдүмчилү айтты.

Чын да болордон маат жок. Санаамда, жарыш тушта адым кенерте тура түшкенчилеген эди. Ол ло тушта аттын бажы ажыра уча берген болорым. Же карын, жерге барып учамла түшкөм бе, айса сол колды төжөнө жыгылгам ба — онызы жакшы болды. Кол эмес, жалмаш сынган болзо, не болор. Баш жарылган болзо, эмди кайдан мында адамнын ла энемнин жанында отуратан эдим.

— О-о, балам, он колыннын карызы сындыр. Чала кыйа. Же... алдырбас. Жаш кижинин сөөгү жымжак, сынган жер удабас ла бүдүп калар.

Адам мынайда айдала, менин колымды сыймап, бөслө ороды. Онон тыштынан кату көмлө орой тудуп, кыска-кыска бир түнөй агаштарды колды эбиреде салып, жымжак кайыш буула ороп, буулап салды.

«Эх, колдын сыныгы түргөн жазылбай турды. Мен жогунан Кару ла Алибек эмди мал кабырбас» — деп, мен ичимде сананып турдым. Жаан улустын кезиги өлөнгө баргылайт. Төрт-беш күн малды адам ла Кудачы, анан Кудайбай бирдег селижип кабырган. Энем, Жыламаш, Алибектин энези кымызын жазагылап, база ла элижип-селижип өлөнгө чыгып, бойбойлорына болужат. Адамнын айтканынча болзо, колхоз олорго алтан центнер өлөн этсин деп жөп чыгарган. Онын учун айылдан бир километр кире жерде өлөн чаап, кургадып, бугулдап баштагандары ол.

Улус ас, үч айылдын үч эр кижизи, бистинг адаларыс. Же

«Je» деерде, бис аттарысты чылбырлап ийеле, аттарысты бир ууламјылу чөйилтип ийдис. Аттар тыыдынып, өкөрөктөп бараттылар. Мен ортозында, эки уул эки жанымда. Аттардын алдында јер элестелип, кийни јаар жылат. Бистердин көс — токтоор јерде. Ого кемис ле озо једип келбегей.

Аттардын эди изип ле келди ошкош. Олор там ла там мангын түргендедип турдылар. Бир кезек өйгө менин адым эмеш озолоп баштады. Анча-мынча ла өйдин бажында, не боло бергенин билбей калтырым. Ондонып келзем, бажым айланып турды. Көстөримнин отторы чедиргенделип, јер ча-ла кыскылтым болуп көрүнөт. Мен аттан жыгылган эмтирим.

— Је кандый, Омок? — деп, Кару катап-катап сурап турды. Ол менин мандайымды алаканыла тудуп көрөт.

Менин бажым база ла айланат. Јер кожо ло. Сол колымнын карызы сүрекей тын ачыйт. Байла, тын ла жыгылган болорым. Санаам бирде ордында немедий, бирде энделип, не де ундылып турат. Анайда-анайда санаам ордына кирип, јер ары-бери айланары токтой берди.

— Је кандый? — деп, Алибек сурайт. — Кем јок по?

— Бажым,.. бажым айланат — дедим.

Эки уул бажымды сыймагылап, «Мында ачу ба? Мында ачу ба?» — деп сурагылайт.

Кару ла Алибек мени атка јүк арайдан отургустылар. Олор малды јууп ийеле, айыл јаар айдагылады.

Колымнын ачузына чыдажып болбой, ыйлап баштадым. Ыйлабазам да, көстин јажы бойы ла агып турганын канайдар.

— Не болгон, Омок? — деп, энем менен сурады.

Нени де айдып болбой, ыйлап ла турдым. Кару адынан түжеле, келип менин тискинимди алды. Је менин аттан түшкедий күчим јок: он колымнын тыны чыгып турганы коркушту.

Улус өлөң ижинен јеткилеп келтир. Адам, Кудачы, Кудайбай — ончозы айлында. Бистер жылкыларды айдап экеристе, олор айылдан чыккылап, мал тудуп саар иштерин баштай берди. Јангыс ла адам ла энем менин колымды туткулап, не болгонын билип аларга кичеенгилейт.

— Же, мен мал саайын. Сен көр. Бу мыныла не болгон, жартына чык — деп, энем адама айдала, жүре берди.

Адам не болгонын билип аларга кичеенет. Мен озо баштап төгүндөп ийерге санангам. Же учында айттым:

— Аттан жыгылгам. Сүрекей тын.

Алибек ле Кару көстөри карарып, менин жанымда тургулайт. Санаамда, мен нени айдарымды сакыгылаган ошкош. Мен канайда айтсам, озор анайда ла айдар. Аттан жыгылгам дезем, анайда ла болор. Таштан болзо, андый ла дежер.

— Онын ады өркөнүн ичегенине кийдире базарда, аттан жыгылган — деп, Алибек бүдүмчилү айтты.

Чын да болордон маат жок. Санаамда, жарыш тушта адым кенерте тура түшкенчилеген эди. Ол ло тушта аттын бажы ажыра уча берген болорым. Же карын, жерге барып учамла түшкөм бе, айса сол колды төжөнө жыгылгам ба — онызы жакшы болды. Кол эмес, жалмаш сынган болзо, не болор. Баш жарылган болзо, эмди кайдан мында адамнын ла энемнин жанында отуратан эдим.

— О-о, балам, он колыннын карызы сынтыр. Чала кыйа. Же... алдырбас. Жаш кижинин сөөгү жымжак, сынган жер удабас ла бүдүп калар.

Адам мынайда айдала, менин колымды сыймап, бөслө ороды. Онон тыштынан кату көмлө орой тудуп, кыска-кыска бир түнөй агаптарды колды эбиреде салып, жымжак кайыш буула ороп, буулап салды.

«Эх, колдын сыныгы түргөн жазылбай турды. Мен жогунан Кару ла Алибек эмди мал кабырбас» — деп, мен ичимде сананып турдым. Жаан улустын кезиги өлөңгө баргылайт. Төрт-беш күн малды адам ла Кудачы, анан Кудайбай бирден селижип кабырган. Энем, Жыламаш, Алибектин энези кымызын жазагылап, база ла элижип-селижип өлөңгө чыгып, бой-бойлорына болужат. Адамнын айтканынча болзо, колхоз ологго алтан центнер өлөң этсин деп жөп чыгарган. Онын учун айылдан бир километр кире жерде өлөң чаап, кургадып, бугулдап баштагандары ол.

Улус ас, үч айылдын үч эр кижизи, бистин адаларыс. Же

бистер. Малды кем кабырар, желеде кулундарды кем көрөр? Оок балдарды кем ойнодор? Бозу, уйларды эмдирбей, кем өйинде кичеер? Улус керек.

— Же сен, Омок, оок балдарды көрүп тур — деп, бир күн энем өлөңгө барып жада айтты. — Сенле кожо Алибектин энези артар.

Энем жеерен адына минеле, чөл жаар жүре берди. Чынынча айтса, энемдерге жеңил эмес. Олор энирге жетире жаланнан үч-төрт катап келип беелер саар. Ойто ло чөлгө мантадар. Ойто ло келер.

Экинчи күнде айылда Жыламаш арткан. Онон энем. Айылда арткан кижиге желеде кулундарды көрөр, бала-барканы кичеер, бозу ла уйларды эниргери көрөр керек. Энирде, улус иштег жанар өйдө, кажы ла айылга от то салып туратан туштары бар. Бее саар өйдө өлөңнөнг бир эр кижиге база келер учурлу. Келбесе, бистинг энелериске беелерди кем белетеп тудуп берер. Анда да, мында да улус керек. Жаан уулдардан бугул тартатан кирелүзи — бистер: мен, Кару, Алибек. Өскөлөри оок. Же мен эмди сол колды таңгыткан, ишке күч жетпес боло бердим.

Бир күн адам Алибек ле Каруга айтты:

— Слер экү малдап болороор бо? Мен бодозом, слердин күч жедер. Биске өмбөлөжип, бир эмеш өлөң жууп, бугулдаар керек. Күн үрелзе, кургап келеткен өлөң үрелип башталардан маат жок.

Эки уул жөбин бердилер. Олор жакшы аттарына мингилеп алып, малды өлөңдү жаланга откорып атандылар. Адамдар дезе — өлөңгө. Айылда арткан жаан улустан Жыламаш болды. Бу кижиге иш жок качан да тегин отурбас. Үч айылга ээчий-деечий кирип, аркыттагы кымысты быжып, бала-барканы азыраган турар. Ого коштой кулундарды көрүп, оролгондорун чечип, жаныдан буулап, сууга барган, бор-сар кийимди жунган жүрер.

Уулдар малдап жүре берерде, күн канайып та айас болзо, бүрүнкий немедий билдирди. Оок балдарла ойноорго сүүнчилү эмес. Эки көзим жангыс ла мал отоп жүрген чөлдө. Кару ла

Алибек эмди анда нени куучындажып турат не? Олор, айса, кан-јеерен айгыр жал-куйругын жайылтып, мантап турганын сүүнчилү көргилеп турган. Кандый бир эки тай ойнозо, көрөргө ананг артык. Чурап чыгып, бой-бойын сооро тиштегилеп эмезе кол-будынын балтырларынан ала койышса, эмезе бой-бойын чөлдө сүрүжип мантаар. Көрөргө лө жараш. Көрүп, күүниге качан да тийбес.

Мен мыны сананып, ары-бери ајыктадым. Минип турган аттардан не де јок: ончозы өлөң ижинде.

Мен колымды керекке албай, мал жүрген чөл јаар ууландым. Јаан ла болзо, бир-эки канза танкы тартымнын бажында једе берерим. Кезик јерде жүгүрүп, кезик јерде түрген базып бараттым. Кийин јанымда Јыламаштын кыйгызы угулды:

— Э-эй! Омо-ок! Кайдеен бар јады-ын? Бери ке-ел!

Мен кайа бир катап көрөримде, ол он колыла айыл јаар јангыды. Ойто ло ичкери болдым. Бир јерге ташка имдигип јыгылала, сынык колым сыстай берерде, көстөримнин јажы тоолонужа берди. Ырыс болуп, карын он колго тайана јыгылгам.

Јаан удабай уулдарга једип келдим. Нөкөрлөр таш тургузала, таңма согуп, ойногылап турган эмтир. Јылкылар јайым отогылап жүрди. Олордын ортозында жал-куйругы јайылган кан-јеерен айгыр.

— Сени не, улус божотты ба? — деп, Кару сурады

— Колын јазылып калды эмеш пе? — Алибек сонуркады.

— Јок, јок — деп карууны јандырып турдым.

Јаан удабай мен де таңма шыбаалап баштадым. Је сол кол ачып, сыстай берерде, токтодып, амырап отура бердим. Најылар бир эмеш ойнойло, айдышты:

— Малды саар өй јеткен. Јууп, апарар керек.

Кару ла Алибек аттарына миндилер. Мен, јангы ла келген кижии, комуадым:

— Кижии келерде ле, јанарга тураар ба? Өй эм де бар эмес пе?

Кару карызында часты көрүп, айтты:

— Байа јанар керек болгон. Сен келип јадарында, сакып аларга сананганыс.

— Је, јанар болзо, јанар — деп, отурган јерден күүн-күн жок өрө турдым.

Уулдар малды јангыс јерге јууп, айыл јаар ууландырды. Алибек кайра келип, адынан түжүп, айтты:

— Мин, мен учкажып алайын.

Мен болбодым. Јойу барарым деп күүнзедим.

— Мен де јойу база бербей — деп, Алибек унчукты.

— Јок, сен Алибектин адын јаныскан мин. Бис экү учкажып аларыс — деп, Кару адынан түжүп, мени Алибекке кожо атка отургустылар. Эки неделенин туркунына атка минбегем. Солун неме ошкош. Онг колго тискинди ле чылбырды тудуп алдым.

Малды бис сыр јелишле айдадыс. Чолдинг эзинине олордын куйруктары ла јалдары јайылып бараттылар. Кезик тайлар јолой ойногылап баратканы сүрекей көрүмјилү. Кан-јее-рен айгыр јылкылардын учы јаар эмтир.

Атты јелдирерде, кол ачып турды. Онын учун өкөрөктөдип ийзе, ачыбас болды. Анча-мынча болбой туруп, айылга једии келдис.

— Акыр, бу сен канайып турган? Ол кол јетире јазылбаган ине — деп, адам мени аттан түжүрип, унчукты.

— Јок, балам, эмди бир јети күннин бажында јазылар — деди.

— Јазылып калган. Јыгыларымда да ачыбаган. Атламантадарымда да оорыбаган — деп ончо улуска угуза айттым.

Энем, Јыламаш, Алибектин энези мал саап баштадылар. Бис айылга кирип, чайлап отурдыс.

Јаан удабай, машина күркүреди. Чыгып көрзөөс, колхозтын председатели једип келтир. Онын сыны узун, көкси јоон, ўни јымжак ла јалакай кижии. Эр улусла куучындажып баштады.

— Өлөңнин планы кандый? — деп сураарда, адам айтты:

— Эртең-сонгун ла бүдер. Беш-алты ла центнер арткан.

— Талдама эмтиреер. Жылкылардын өскө фермаларында молжулар талортого ло бүүдүп баштаган.

— Бис бу уулчактардын шылтуунда бүүдүрүп турбай — деп, Кудайбай бис жаар бажын кекип айтты. — Олор биске жаан кол-бут, арга.

— Олор түште жылкылар кабырып жат. Бистер жангыс ла өлөн ижинен бош лө өйлөрдү тузаланып жадыс — деп, Кудачы куучынга киришти.

— А сенин колын канайткан? — деп, председатель менен сурады. — Не болгон?

— Сынган — дедим.

— Канайып? — деп, ол база ла сурады. Мен унчукпазымда, адам айтты:

— Малдап барала, атту жарышкылаган. Аттан жыгылала, баш жарылбай, карын кол сынган не... Жазылган ба, жок по, бүгүн база малдап жүргөн. Сурак жокко.

Председатель меге жууктай базып, бажымды сыймады:

— Алдырба-ас. Жыгылза да, узун агаштын бажынан жыгылбай. Аттан жыгылган болзо, малчы кижин болор. Бистин «Жызыл чолмон» колхозто мал тын өзүп жат. Бот, мал кабырар улус слерде өзүп жат.

Онон ол Алибектин жардын алаканыла таптап, куучынын улалтты:

— Слерден жакшынак жылкычылар чыгар, уулдар. Жаштан ала малды сүүген балдар, жаандаза, жакшынак малчылар болор. Бу Ирбистунин эдегинде, бу элбек чөлдө бисти солуйтан улус өзүп жатканына бис, жаан улус, жаантайын оморкоп жадыс.

Председатель жаандап калган. Улустын айдыжыла, экин жылдан амыралтага чыгар. Андый да болзо, ол адамдардан тын ла жаан эмес ошкоч. Председатель Карунын бажын база сыймай тудала, айылга кирип, эр улусла кымыс ичип, айтты:

— Жакшы, жакшы. Слердин эткен кымыс өлөн ижиндеги экин бригадага жакшы једип жат. Улус мактагылап турганы чын эмтир. Кымыс койу, ачу жок.

Онон ол машинасына отурала, јемеди:

— Мен Кош-Агашка барарым. Же колхозто, контораның эжигинде, слердинг ферма мөрөйдө баштапкы жер алган учун флаг көдүрилер.

Анайда айдала, жүре берди. Машиназынын кийнинен тозын буркурап, чөллө Кош-Агаш жаар там ла ырап жүре берди. Бистер оны ээчий узак көрүп турдыс.

Ирбистү суунын табыжы угулар-угулбас ла жаңыланат. Эбиреде чий өлөн тыгыда соккон эзинге араай сыгырыжып турат. Ирбистү туу ол ло бойы бийик, омок немедий. Ол керек дезе бисле оморкоп, там ла жаан көксин бийиктеде тудуп, эбире чөлдү карап, аяктап тургандый болды. Ол, айса болзо, бистинг эне-адабысла, айса болзо, бисле оморкоп турган.

ТАШТУ-КЕМНИНГ ЖАЛАНЫНДА

Ташту-Кемнинг арка жанында улус ас. Мында тоолу бөлүк-бөлүк аралдар бар. Ол ло аралдардын ортозындагы жаан эмес актарда эки-үч ле өрөкөдөгү улус жатканын мен жакшы билетем.

Ада-Төрөл учун Улу жуунын кийинде арка жанына бир канча улус көчкөн. Олордун бирүзи — Чүрмеш деп үй кижиге. Оңдо Айман деп уул бар. Айманга он эки жаш.

Бис аралдын алтыгы жанында жадарыста, олор үстиги жанында акта жаткандар. Бу эки акты эки башка арал бөлип жат.

— Одын-суунын жуугу жакшы — деп, Айманнын энези, Чүрмеш, бистин айылга келеле, куучындап отуратанын мен ундыбагам.

Чүрмеш жүре берерде, казан-айакты жууп, женем ол тушта куучындаган:

— Чүрмешке күч эмей база: балазыла өскүске арткан да. Же, карын, уулы эмеш чыдай берген ине. Өскүстер деп неме андый.

Бу сөстөр менин өкпө-жүрегемди ненин де учун чым этирип

ийгенин ол тушта сезип калгам. Айманнын адазы жок то болзо, энези бар. А менин ада-энем десе жуудан озо жада калгандар. Же, карын, ол өйдө акам ла жеңем айылду-журтту болуп жада бергени жакшы. Онон өскө менин шыралаш болор ло эди. Эмди не, меге кайтса да, он эки жаш. «Буучай кол-бут болуп сала ла берди» — жеңем улуска мен керегинде куучындап отуратан. Же андый да болзо, мени өскүс дегенде, ички-буурыма кос түшкендий, чым эдип, сыстай беретен.

Айманнын адазы уулын бир де катап адылбаганы, ого ачынып тажылган бербегени керегинде Чүрмеш бу ла жуукта үй улуска куучындап отурганын уккам. Же андый жакшы адазы жууга барала, келбегени жангыс та олорго ачу эмес. Меге де коронду. Жууга барбаган болзо, олор бистинг айылдын жагына көчүп келгилеер эди.

Айман мениле жажыт учун мен олордын айлына, күнүн эмес те болзо, же түнгей ле алты-жети күннин туркунына эки-үч катап кирип туратам. Энези иштеп орой жанза, кааза айылдын карануй ичин кызыда салган отын жарыгы жарыдып турар, уулыла экү чейдем азып, тойо ичкилеп отурар. Бу туужында кирзенг, Чүрмеш чейдемнен уруп берер. Курут бар болзо, эки-үч те чайнамды ме деп берип ле ийген турар. Сен десе алган ла бойынча кату курутты курч тиштерле оодо чайнап, олорло кожо чайлап терлееринг. Изү курсакка озо ло баштап мандай терлебей. Болчок кардын тастайып, тамагын изү чейдемге суузыны кадып, тойо ло бербейинг.

Айманнын энези меге кыйгастанбай турганы жарт болгон. Озо ло баштап онын жаан тегерик көстөри меге ачык-жарык көрөтөн. Ол мени Буучай деп адабайтан. «Акам ла жеңем айылда ба, Буучайаш?» — деп, бу ла кирзем, сонуркайтан.

...Кыш өдүп, жажыл жас једип ле келгенде, бис, анчадала оок уулчактар, жаан ырысту: озо ло баштап өркөлөөр, чычкандаар. Жуу токтоголы эки-үч жыл өткөн дө болзо, же аш-тус түнгей ле ас. Јиирге курсактын артыгы керек, кийерге кийимнин солынтызы једишпей турган. Өркөнинг, чычканнын, момоннын терелерин госторгко табыштырган, аш, кулур, тараан, чакпы једижерин бис жакшы билип турбай.

Э-эх, бистинг Ташту-Кемнинг кезик уулчактары сүрекей
өркөчи. Олорго көрө, мен тын ла анчы эмезим. Чакпылары-
ма өркөлөр ас түжетен. Кескиш чычкандарды, карын, көп-
төн чакпылап туратам.

Айманды кайкайтам: кайда ла чакпы салза, ого не-не
түшкен турар. Өркө болзо — өркө, чычкан болзо — чычкан
эмезе момон.

Айманнын чакпылар тургузатан јери элбек: не дезе, чак-
пылары көп. Өркөгө чакпы тургусса, ол озо баштап ичеген-
ди јытап көрөр. Өркөнинг барын-јогын сезип ийер.

Бистинг айылдан ыраак јок төннинг бажында јаан эмес
тыт бар. Онын төзинде өркөнинг ичегени куру турбайтан. Ого
келген өркөни чакпылап ла салзам, јаан удабас база бирүзи
једип келген «чак-чак, чак-чак!» деп кыйтырып, токтондоң,
мантап жүргени көрүне ле берер. Чакпыны салзам — соктыр-
ган ла турар.

Бир катап эзиндү күн турган. Төннинг бажында тыттын
будактары ары-бери ээлишкен, бүрлери шуулашкан ла турды.
Онын јаныла бозу айдап келетсем, тыттын үстиги јанында
казык турды. Тура түжүп, ајыкта ла ајыкта. Акыр, колло
тудуп көрөр деп, ол јаар жүгүрзем, ме, казык эмес — өркө!
Күлүк куйругын чычайта тудуп, тыттын төзиндеги ичегенге
кире ле берди.

Айылга тизиреде жүгүрип келип, чакпы алала, оны ол иче-
генге тургузып салдым. Једегин јерге чыт эттире кадайла,
јааш јаап келеткенин көрүп, айлым јаар сурт эдип, јанып
ийдим.

Јааш, көнөктөн урулган суу чылап, бир канча ойгө таа-
дыра ла јаап ийди. Катап ла алагүн. Ташту-Кемнинг арка
јанындагы жүзүн-јүүр агаштары јаашка јунунып, эмди ап-ару
сергелен тургулады.

Күн кырлардын бажына отура бертир. Эмди чакпыны кө-
рөр ой јеткен. Мен төннинг бажына тургускан чакпыны кө-
рүп келер болзом, чакпы јок!

Кем алганын бодоштыра санан ла санан. Керек дезе, ман-
дайымнан соок тер чыкты. Айылдаш уулдар албас: олор ме-

ийгенин ол тушта сезип калгам. Айманнын адазы жок то болзо, энези бар. А менин ада-энем десе жуудан озо жада калгандар. Же, карын, ол өйдө акам ла jenem айылду-журтту болуп жада бергени жакшы. Онон өскө менин шыралаш болор ло эди. Эмди не, меге кайтса да, он эки жаш. «Буучай кол-бут болуп сала ла берди» — jenem улуска мен керегинде куучындап отуратан. Же андый да болзо, мени өскүс дегенде, ичи-буурыма кос түшкендий, чым эдип, сыстай беретен.

Айманнын адазы уулын бир де катап адылбаганы, ого ачынып тажылган бербегени керегинде Чүрмеш бу ла жуукта үй улуска куучындап отурганын уккам. Же андый жакшы адазы жууга барала, келбегени жангыс та олорго ачу эмес. Меге де коронду. Жууга барбаган болзо, олог бистин айылдын жа-нына көчүп келгилеер эди.

Айман мениле жажыт учун мен олордын айлына, күнүн эмес те болзо, же түнгей де алты-жети күннин туркунына эки-үч катап кирип туратам. Энези иштеп орой жанза, кааза айылдын карануй ичин кызыда салган оттын жарыгы жарыдып турар, уулыла экү чейдем азып, тойо ичкилеп отурар. Бу ту-жында кирзенг, Чүрмеш чейдемнен уруп берер. Курут бар болзо, эки-үч те чайнамды ме деп берип ле ийген турар. Сен десе алган ла бойынча кату курутты курч тиштерле оодо чайнап, олорло кожо чайлап терлееринг. Изү курсакка озо ло баштап мандай терлебей. Болчок кардын тастайып, тамагын изү чейдемге суузыны кадып, тойо ло бербейинг.

Айманнын энези меге кыйгастанбай турганы жарт болгон. Озо ло баштап онын жаан тегерик көстөри меге ачык-жарык көрөтөн. Ол мени Буучай деп адабайтан. «Акан ла jenem айылда ба, Буучайаш?» — деп, бу ла кирзем, соңуркайтан.

...Кыш өдүп, жажыл жас једип ле келгенде, бис, анчадала оок уулчактар, жаан ырысту: озо ло баштап өркөлөөр, чыч-кандаар. Жуу токтоголы эки-үч жыл өткөн дө болзо, же аш-тус түнгей ле ас. Јиирге курсактын артыгы керек, кийерге кий-имнин солынтызы једишпей турган. Өркөнин, чычканнын, момоннын терелерин госторго табыштырган, аш, кулур, тараан, чакпы једижерин бис жакшы билип турбай.

Э-эх, бистинг Ташту-Кемнин кезик уулчактары сүрекей өркөчи. Олорго көрө, мен тын ла анчы эмезим. Чакпылары-ма өркөлөр ас түжетен. Кескиш чычкандарды, карын, көп-төн чакпылап туратам.

Аймаңды кайкайтам: кайда ла чакпы салза, ого не-не түшкен турар. Өркө болзо — өркө, чычкан болзо — чычкан эмезе момон.

Айманнын чакпылар тургузатан јери элбек: не дезе, чакпылары көп. Өркөгө чакпы тургусса, ол озо баштап ичегенди јытап көрөр. Өркөнин барын-јогын сезип ийер.

Бистинг айылдан ыраак јок төннинг бажында јаан эмес тыт бар. Онын төзинде өркөнин ичегени куру турбайтан. Ого келген өркөни чакпылап ла салзам, јаан удабас база бирүзи једип келген «чак-чак, чак-чак!» деп кыйгырып, токтондоп, мантап жүргени көрүне ле берер. Чакпыны салзам — соктырган ла турар.

Бир катап эзиндү күн турган. Төннинг бажында тыттын будактары ары-бери ээлишкен, бүрлери шуулашкан ла турды. Онын јаныла бозу айдап келетсем, тыттын үстиги јанында казык турды. Тура түжүп, ајыкта ла ајыкта. Акыр, колло тудуп көрөр деп, ол јаар жүгүрзем, ме, казык эмес — өркө! Күлүк куйругын чычайта тудуп, тыттын төзиндеги ичегенге кире ле берди.

Айылга тизиреде жүгүрип келип, чакпы алала, оны ол ичегенге тургузып салдым. Једегин јерге чыт эттире кадайла, јааш јаап келеткенин көрүп, айлым јаар сурт эдип, јанып ийдим.

Јааш, көнөктөн урулган суу чылап, бир канча өйгө таадыра ла јаап ийди. Катап ла алагүн. Ташту-Кемнин арка јанындагы жүзүн-јүүр агаштары јаашка јунунып, эмди ап-ару сергелен тургулады.

Күн кырлардын бажына отура бертир. Эмди чакпыны көрөр өй јеткен. Мен төннинг бажына тургускан чакпыны көрүп келер болзом, чакпы јок!

Кем алганын бодоштыра санан ла санан. Керек дезе, маңдайымнан соок тер чыкты. Айылдаш уулдар албас: олор ме-

нинг антыгарлу нөкөрлөрүм. Бис бой-бойыстыйын болгой, өскө дө уулдардын чакпыларын, ологго түшкен өркө-чычкандарын да албайтаныс. Андый жан.

Чат сананып таппадым. Не де болзо, Айман-эшке барар. Айса ол кемди-кемди көргөн.

Колосколу аралды өрө жүгүрдүм. Чүрмөш-эштиң эжигин ачып ийзем, Айман жангыскан отуры. Ол эр жанында жангыртыктын үстүндө өркөлөрдүн терезин сойып жаткан эмтир. Жанында бир эмеш чакпылар жадыры. От жаан. Очокто суулу бакрас казан. Айман, байла, өркөлөрдүн эдин кайнадарга беттеп койгон.

Мен оттын жанына бир эмеш отурала, куучындажып, көрүп отурзам, чакпылардын бирүзи менин эмтир. Жанына багып келеле, чакпыны колго алып, айттым:

— Айман, сен менин өркөлү чакпымды не алган?

«Не уурдаган?» деп айтпадым. Чын да болзо, баштап тартыйын эмеш жымжада айдарга күүнзедим. Айман мен жаарсоок көрүп, калганчы өркөни сойго берди.

— Сен чакпын кайда тургускан? — деп, катуу ла тыркырууш үндү сурады.

— Бу — дедим. — Менин чакпым бу.

— Ол канайып сенин боло берди?! — Айман оного тыркатуланды.

— Менин. Бу эмигинен, казыгынан, жодозынан танып жаттым. Оны сен не алган?.. Өркөзү кайда?

Бу өйдө Айманнын энези кирип келди. Ол, байла, тышкартынан бистин табышты жарт уккан. Онын көстөрүндө чоң чыдулу неме жок эмтир. Же нени де сезип ийген ошкөш.

— Не болгон, Буучай? — деп, ол энчикпеди.

— Айман менин өркөгө тургускан чакпымды алган — үним чала тыркыраган айасту айттым.

— Кайда, уул, сенин чакпын? — деп, Айман энезинин көзүнчө кайкаганду сурады.

Мен колымда тудунып алган чакпымды энезине көргүстим. Айманнын энезинин үнүндө жангы ла меге болушту үн сезип калган болгом. Же эмди онын көзүнө көрзөм, мени чала

кыжырантыган көрүш сезип калдым. Мени көстинг учыла ка-
дай көргөни, байла, уулына болужып турганы болор деп
билдим.

Чакпыны Айманга көргүзеле, энезине көргүзөргө мынаар
ла эбирерге жатсам, бажыма не де «чыт» эде берди. Ол жерден
кан жаагымды жолдоп агып ла түшти.

Чакпыны ычкынып, агып турган жерди алаканла жаба тут-
сам, мандайым жарылала, болчойо бертир. Кан алаканды, ба-
за катап керелеп турган чылап, кызарта будып ийди. «Joо-
Joо!» — деп, эки катап кыйгырала, мынаар көрзөм, Айман
отко калаш көмүп турган кайыкла мени соккон эмтир. Бойы
өркөнүн ичи-кардын арулап ла жат.

Мен де оны согорго бир канча өйдин туркунына айылдын
ичинен агаш па, өскө бө неме бедреп, аыктай бердим. Оны
соккодый узун агаш жок. Жаңыс ла узун турун бар. Оныла
соксо, талдама. Турун отту да, жоон до. Узун турунды алып
чыгала, соксом, менин аргам жеткил болгонын сезип ийдим.
Же бу ок өйдө өскө кижинин айлында согуш көдүрерин ичим-
де жаратпадым. Онын учун согушты токтодор.

— Буучайдын чакпызын бер дейдим! — деп, Чүрмөш
уулына кыйгырып ийди. — Сен оны не согуп турун?

Айман бир чакпыны алала, мен жаар чачып ийди.

— Менин чакпым бу эмес! Ол туку жадыры! — дедим.
Энези экинчи катап кыйгырарда, Айман менин чакпымды
чачып берди. Чакпыны алала, жанып ийдим. Күн туку качан
ажып калтыр. Энгир эзин сооксымак жыбарлап турды. Тыны-
жым кен боло берди. Эбире элбек те, жайым да.

Кара сууга жеделе, колымды, жүзимди жазап туруп жууп
алдым. «Айманда не болгонын жегеме ле акама айтпас, баш-
тын жарыгын көргүспес» — деп бек санандым. Оны айтса,
жаан улустын ортозында кериш-андыш болордон маат жок.
Онын учун жарылган жерди чачла жазап бөктөп алдым.

Ол бойынча Айманды удаан көрбөдүм. Бир катап бозулар
көрөлө, жанып келетсем, бистинг айылдын үстиги жанында жа-
ланга Айман жүрү. Бир колында кандык казатан озукту,
экинчизинде бир бе, эки бе чакпылу эмтир. Ол озугыла чыч-

кан түрткен јерди казып, чакпы тургузарга турган болгодый.

Бу јердин сары кескиш чычкандарын мен чакпылап салгам. Је эмди база табылып калган болордон маат јок. Айман ол јанынан јастырбас учурлу. Је андый да болзо, онын мында чакпы тургузар учуры јок: оны кем де јандабаган, је јуу тужында билдирбес јанынан андый ла јан табылганын ончо уулчактар билер. Айман да ундыбас керек.

Мен ого јууктай базып келдим. Айман мени көрүп ийеле, көстөри соой ло берди. Бу өйдө мен ол јаар базып, эки алтам эделе, тура түштим.

Эмди Айманнын кирезин көрзөм, мени соголо, коркыдып алган бодолду эмтир. Керек дезе, бу да туштажуда мени казыкла бажыма согорго белен. Темир учту озукты он колго белетеп, сол колында эки чакпызынын једектерин карызына бир катай эрей туткан турды.

Анча-мынча ой өтті. Мен ары-бери ајыктазам, ыраак јокто талдын будагы јатты. Оны жүгүргөнче барып алала, ойто кайра болдым. Айман, көстөри јаандап, бир алтам кайра базала, озукла согорго белетенип ийди. Мен онын алдына тура түштим. Талды дезе эки колыма бектеп тудуп алган болгом: керде-марда мен де куру эмес. Санаамда тал мени «сок, сок, сок!» — деп јайнап тургандый болды.

— Је не, Айман? — деп, кезедүлү унчугып, талымды өрө көдүреримде, ол эки алтам кайра басты. Мен бир алтам ичкери бастым. «Килебе, сок, сок!» — дегендий, алакандарым изийт.

Уулчак јарым алтам кире кайра базарда, мен эки алтамды ичкери толо базып, талды ононг бийик талайып, онын үстине түжүрердин кажы јанында, ол «а-ай!» деп кыйгырала, айлы јаар жүгүрди. Мен ненин де учун тура калтырым. «Јок туру, мен сеге эмди ле берерим!» — деп, ичимде сананала, онын кийнинен сун ла. Јаба једеле, согорго санандым. Акыр ла деп, база ла жүгүр деп. База ла согорго талайдым. Је ненин де учун сокподым.

Айманды аралга анча-мынча јеттирип ле жүреле, талайган талымды оны јастыра соккон кижі болуп, онг келтегейинче

жерге жырс ла эттиреримде, кургак талдын чичке бажы сынып, «куу» эдип ырада чарчай берди.

Айман бир катап кайра көрөрдө, мен колымда арткан талдын учын база ла көдүрүп чыктым. Согорго турала, жүгүрүк бажынча айттым:

— Эмди чакпы уурдаарым деп сананба!

Кайра жанып отурзам, Айманнын бир чакпызы жолой түжүп калтыр. Жакшы, жаңы чакпы эмтир. Эки күннин бажында мен ол чакпыны Айманнын энезине жолугала, берип ийгем.

* * *

... Ташту-Кемнинг арка жаны агаш-ташла жык ла эдип калган. Же андый да болзо, анда-мында көп ак жалаңгачтар бар. Олор жастын, жайдын өйлөринде жүзүн-жүүр чечектерле бүркөлгөн жадар. Санаамда Ташту-Кемнинг чечектеринин жаражын, тууларынын бийигин жаңы ла баштап көргөн неме ош-кожым.

ТАНА КЕРЕГИНДЕ КУУЧЫНДАР:

1. ТАНА

Тана энезиле кожо. Ого бу ла жуукта јети јаш төлгон.

Олор городтон јурт јаар айылдап барып јат. Јуртка јетире сүрекей ыраак. Карын, машинанын јүрүжи түрген болды.

— Јуртка јетире эмди де узак па? — деп, кызычак көп катап сураган.

— Эйе — деп, энези айдып турган. — База ла бир күр кечер. Онон бурулчык болор. Оны өдөрис. База күр болор. Күрди кечеле, барар ла барар. Ол тушта једерис.

Чуйдын јолы узун. Ол чап-чап кыр өндү деп көрүнөт. Машиналар барып јатса, ап-апагаш тозын кейге көдүрилип јадар. Ак тозынды көрүп, Тана айдат:

— Эне, мен мындый ак тозынды качан да көрбөгөм... Сен көрдинг бе?

— Көрбөй а. Јаштан ала көрүп жүрбей.

— Бис удабас јуртка једе-ерис. Менин машинам сени түрген апарып јат. Уксан да. Ол күүлөп, кожондоп барат... Удабас ла једерис — деп, олорды апарып јат-

кан шофер айдат. Бу тушта Тананын уйкузы уча берет. Ол жүрексиреп, ичкери көрөт.

Олор городтон эртен тура чыккандар. Журтка дезе тал-түште жеттилер. Көп күрлер кечип, көп-көп бурулчыктар, боомдор өткөндөр. Машинанын көзнөктөри өткүрө коп-коо чибилер, жажыл талдар элестелип, кийин жанында артып тургандар.

Машина оморды магазиннинг жанына экелип түжүргөн. Магазиннинг эжигинде улус көп болды. Тананын энезин омор танып, кол тудужып, эзендежет.

— А бу Тана ба? — деп, омор суражат. — И-и, кандый коркушту чыдаган... Кудай, тен жозоры болуп калган турбай.

Бир кезиги Тананын да колынан тудуп эзендежет.

— Жакшы ба, Тана!.. Айылдап келдин бе? Бот, кандый жакшы бала. Чыккан жерине айылдап келген.

— Кудай, бу Алтыннын кызы мынча кире чыдаганда, кижинин карыганы да бу туру — деп, бир кезик каргандар айдыжат. — Же, жакшы ба, Тана! Жакшы, жакшы. Чек адазынын кеберин тартыган туру ине.

Онон кажызы ла Тананын алакаандарына пряниктер, печеньелер, конфеттер салып берет.

— Бистин айылды айылдагар — дейле, жүргүлей берет.

— Эне, бу улус ончозы бистин төрөгөндөр бө? — деп, Тана энезинен сурайт.

— Жок, ончозы тегин улус.

— Кандый жакшы улус. Бис оморды айылдаарыс па? — деп, Тана база ла сурайт.

— Өй болзо, ончозын айылдаарыс. Озо баштап фермада таайыга барып келерис. Ол тайгада.

2. БУ САРЛЫКТАР БА?

Күн талтүштөн эмеш кыйып отурды. Тана энезиле экү тайга жаар ууландылар. Ферма барып жаткан машина жок. Жойу базарга келишти.

Жолой амырап алып, энелү-балалу жүрүп ле отурдылар.

— Бу јерде мен өскөм. Эскиде мында јурт болгон. Эмди көр, не де јок. Ончо улус төмөн көчө берген. Бисти көрөлө, эзендешкен улус ончозы бу јерде јаткан.

— Ненин учун көчкөн? — деп, энезинин кызы сурады.

— Колхозтор бириккен учун. Не дезе, ол тушта бистин колхоз кичинек болгон. Машина, трактор деп немени көрбөгөнис те... Эмди колхоз јаан, улузы көп. Машиналарлу, тракторлорлу болуп калган.

Куучындажып, баргылап ла јатты. Күн ајас. Тенгериде бир де булут јок. Јолдын көп јарымын өтжилеп ийди.

Тана ла энезинин алдында јаан эмес ажу тура берди. Өзөктөн көрөрдө, ажу көк тенгериге түртүлүп калгандый. Бажына чыгып келеле, көрөрдө, јок, тенгериге јетире эмди де бийик болтыр.

Боочынын бажына чыгып келеле, болчок ташка отуруп, амырап баштадылар. Боочынын кырланында агаштар эзинге шуулап турдылар. Серүүн-серүүн эзин согот.

Кырды төмөн түжүп баштадылар. Тана энезинин он алтам кирези озо барып јатты. Ол кенетийин тура түшти. Санаазында не де «корт» эди калды ошкош.. Энези јаар көрди. Ол ненин де учун күлүмзиренип ийди. Бу өйдө база «корт» өтті. Он јанында јаан-јаан тындулар жүргенин Тана јангы ла көрди.

— Бу не, эне? — деп, Тана тургуза ла сурады.

— Је не деп бодоп турун? Бойын айдып бер.

— Бажы, мүүзи уй ошкош — деп, Тана алаңзып унчукты. — Куйругы түнгей эмес. Ичи ле куйругы семтер.

— Бу сарлык, балам. Городто озор јок. Мында бар. Көрзөн, кандый көп.

Энези кызыла куучындажып турганча, бир кезек сарлыктар «корт-корт» дежип, озорды ајыктагылап турды.

Эн ле јуукта эки јоон сарлык турды. Озордын көстөри кып-кызыл. Мандайлары јаан, јалбак. Мүүстери узун-узу.

Тана ол эки сарлык јаар жүгүрди. Байла, јуугынан көрөргө сананган.

— Балам! Ай-уй! Бу сен канайып турун? Калак-кокый, сарлык сүсти.

Кызыгчак сарлыктарга чек жууктап барды. Эки сарлык баштарын энгийтип алган турдылар.

Тана ологго торт жаба једип келди. Сарлыктар «корт-корт» деген бойынча, турган јерлеринен семтес-семтес эдип, качып мантадылар. Мантап-мантап барала, кайа көрдилер. Тана — оморды ээчий. Эки сарлык бир үч катап «корт» дежеле, онон ары качтылар.

Тана энези јаар кайра бурылды. Келеле, сурады:

— Эне, мен бодогом, сарлыктар мындый эмес деп.

Энези сонуркап, кызынан сурады:

— А кандый деп сананган эдинг?

— Олор кичинек деп. Јара-аш деп.

— Кудай, балам, — энези айтты. — Сен кандый коркыбас жүректү. Бу сарлыктар тайга-ташка жүрүп, чек кийик болуп калган. Улусты каа-јаа ла көрүп јат. Сүзерден аябас. Сен эмди анайда этпе.

Тана унчукты:

— Мен олордын куйругын тудуп көрөргө санангам. Эмди олор колдорынан јединижип алып, катап ла ичкери бастылар.

3. БОЗУЛАРДЫН «КОЖОНГЫ»

Тананын городтон келгени бир ле конгон. Энезинин эјеzi ого таай болор. Таайы фермада уйлар саап турган эмтир.

Фермага једерге јол узак ла болгон. Ого једии ле келерде, тун кирген.

Тана да, энези де тын арыгандар. Онын учун олор ажанып алала, уйуктаарга эрте јаткылай берген.

Таг алдында Тана кандый да табыштан ойгоно чарчады. Койдонып уйуктаган энези јогыла. Угуп јатса, тышкары уйлардын, бозулардын мөөрөгони угулат: «Му-муу, мөө... мөөö!»

Јаан удабай энези айылга кирип келди. Ол јаан көнөккө толтыра сүт экелди. Сүттен билер-билдирбес буу көдүрилег.

— Уйукта, уйукта, балам! — деп, энези айтты. — Мын-

да улус эрте туруп, уй саап јат. Уйукта. Мен оңон сени ойгозып ийерим.

Тананың санаазына пионерский лагерь кирди. Анда бир кезек балдар баштактанып, пионерский горнло чек ле бозу алгыргандый эдип ойногылап туратан. Кызычак лагерьде канча ла катап болгон. Анда оның нөкөри бар. Ол үчинчи класста үренген.

Тана база ла тыңдаланды. «Му... муу. Мөө... мөө!» деген үндер кезикте јангыстан, кезикте јаба угулат.

Кызычак табышка чыдажып болбой, төжөктөң туруп, эжикке жүгүрип келди. Эжикти ачып көрзө, чеденде бозулар турды. Баштарын эмеш көдүрип ийеле, «мөө... мөө! Муу... муу!» дешкилейт.

— Олор не үзүк јок мөөрөп јат, эне? — деп, Тана сонуркайт.

— Олор энезин эмерге јат. Оның учун «кожондожып» тургандары ол.

Тана орынына базып келди. Отуруп алды. Көзин сыжыйтып, чыгып јаткан энезинен сурады:

— Канайып кожондожып јат? — энезинин кокурын Тана оңдободы.

Энези айтты:

— Бозулар энелерин эмерге турза, эмезе сүт ичерге сананза, мынайда «кожондожып» јат:

Мөө-мөө, энейим,
Аштап калдым, энейим.
Тату курсак сүдимди
Тынып эмер ой келди.
Мөө-мөө, энейим,
Аштап калдым, энейим.

Је, јадып уйукта. Кырдан күн чыккалак. Камык балдар уйкудан тургалак. Уйукта, балам, уйукта. Мен уйлар саарым.

Энези айылдан чыгып, жүре берди. Тана јада берди. Жуурканның алды јылу.

Тана бозулардын «кожонын» угуп јатты: «Мöö... möö! Муу... муу!» Онон энезинин айтканы сагыжына кирди:

Тату курсак сүдимди
Тынып эмер өй келди.

«Бозулар эмерге турза, кожондожып јат. Мен дезе аштап калдым деп ыйлап јадым» — уйкуга соктырып, Тана сананды.

Тана там ла уйкуга бастырат. «Мöö... möö, энейим. Мöö... möö, энейим» деген сөстөр оны эркеледип тургандый болды.

Тана... уйуктап калды...

4. ТАНАНЫҢ АЧЫНГАНЫ

Бир күн Тана эртен тура ойгонып келзе, иргеде јаш бозу јатты. Јеерен-чоокыр эмтир. Тумчугы кып-кызыл. Түги дезе үлүш. Бастыра бойы тыркыражып турат.

Бозу кенете «муа» деп узада алгырып ийди. Тананын эдиканына озо баштап кандый да изү јайыла берди. Онон соой түшти. Јүрегинин типилдегени эки кулакка торгулат: тук-тук, тук-тук...

Анча-мынча болгон соғында тышкары энези «мöö... möö!» деп мөөрөди. Балазы — айылдын ичинен «мöö... möö!»

Тананын јаш бозуны эркеледер күүни келди. Ол бозуга јууктап, јалмажынаг сыймады. Бозу тура жүгүрди. Көзи кылайып келгенче чиренди. Онон келтегейинен барып түшти. Таайы мыны көрүп, бозуны ирге јаар јылдырып, айтты:

— Көрдин бе, Тана, таг алдында чыккан бозуны? Узак ла өй өтпөгөн, бут бажына туруп, база берген. Эмди ого ат берерис. Бисте кажы ла уй, кажы ла бозу — ончозы атту.

Тананын энези, таайы јаш бозуга ат адап баштадылар: Маша, Роза, Чоокырак. Анайда көп ат адагандар. Је олорды кемизи де јаратпады.

— Тана биске айылдап келерде, чыккан бозу «Тана» деп адалзын — деген јөпти учында таайы чыгарды.

— Онызы слерде ле болгой — деп, Тананын энези айтты.

Тананын эки көзи суркуражып чыкты. Ол сүрекей тын сүүнди. Јаш бозу онын адыла адалган. Тана оны качан да ундыбас. Је кенетийин онын көстөри кунукчыл боло берди. Керек десе јаш мөлтиреп келди ошкош.

— Кийнинде уй болзо, келип саарын — деп, таайы мыны көрүп, айтты. — Мал удаар эмес, чүрче ле жоондоп калар.

— Мен айса Тана болбозым. Мен бозу эмезим — деп, Тана ыйламзырады. — Көрзөөр дө, бастыра бойы үлүш. Ол јангы чыккан. Јама-ан.

Улус каткырышты. Не боло бергенин Тана билбейт. Је ол бозудан түнгей ле јаан. Куучындап билер. Бозу десе бүгүн ле чыккан. Мөөрөп лө турар. Онон көрзө, чиренер.

— Је, балам, айса сен бойын ада — деп, энези унчукты.

— Өскө ат берзе, карын јакшы — деп, таайы јөпсинди.

Анча-мынча отурала, Тана эмеш јенил тынып, айтты:

— Алгырак болзын.

— База канайда адаза, јакшы болор? — деп, таайы сурады.

Тана сананып, сананып, учында адады:

— Мөөрөңкөй.

— База канайда адаза јакшы? — деп, энези айтты.

— Мөөрөңкөй дезенг, бозу ачынар — таайы кокурлады. — Бу ла аттанг кыскарта адаза, јакшы болор эди.

Тана база ла узак сананган.

— Мөөрөң.

— Кем јок — энези јөпсинди.

— Мөөрөк десе кандый болор? — деп, таайы айтты.

— Мөөрөк! Јарап јат! — Тана сүүнип, тыңыда айтты.

Онон энези ууракты кайнадала, бозунын төбөзинен ала сын-арказы төмөн куйругына чыгара сүртүп, айдып турды:

— Бозу, бозу, чыдап өс. Түмен малдын алдында јүр. Азу-луга туттурба, ак малдын кийнинде артпа. Сүдин сенин көп болзын, сын-аркан кадык јүрзин.

Тана, энези, таайы уурак јидилер. Сүрекей амтанду эмтир. Мындый ууракты Тана качан да јибеген.

Төрт-беш кўннинг бажында бозу текшилей берди. Тана

оны сүрүшкенде, жүк арайдан једер болды. База эки күннинг бажында бозу куйругын көдүрип, мантаарда, Тана чек јетпейт. Онон улам керек дезе ыйы да келет. Је јаш бозуга јетпейдим деп канайып ыйлазын.

Уйларды улус электродойкала сааза, бозуларды энелери-не эмдиртпес болтыр. Олорды көксүтле азырагылап јат. Мыны Тана јангы ондоп алды.

Тана јаш бозуны эркеледерин сүйүт. Эки јаагын, арказын тырмаза, ол јакшызынып турат.

Талтүште бозулар ончозы јаланда. Кызычактын Мөөрөк деп атту бозудан айрылар күүни јок. Бозулар отогылап жүрзе, Тана олордын јанында. Ол чечектер үзүп, көбөлөктөр сүрүжип, ойноп жүрет.

— Фермада жүрерге сүрекей јакшы — деп, Тана энезине ле таайына айдат.

5. ТАНАНЫНГ ТААЙЫ

Тананын таайы Борогыс деп атту. Је фермада ончо улус оны база таай дежетен эмтир. Јаан кижининг адын оок улус адаар эмес. Ол узун сынду, кара-күрен чырайлу. Көстөри јаан, кап-кара. Эки тулуңы узун да, жоон до. Тулуңдарында ак-ак жыламаштардын јаражын не деер. Көрүп ле отургадый.

Тананын таайы бежен јаштан ала колхозто нени иштебеген, канайып жүрбеген деер. Не ле келижер, үезин эдетен. Уур деп комудабайтан. Јеңил деп сүүнбейтен.

— Сенин таайың јангыс ла фермада јирме жыл иштеп келген — деп, Танага энези куучындап отуратан. Ол айткан өйдөң бери бүдүн жарым жыл өтти. Таайы дезе ол ло ижинде.

Тана энезиле кожо айылдап келерде, таайы сүрекей сүүнген.

— Јееним јеңил жүрзин. Көп јаш јажазын — деп айткан. Алдында энези айдатан:

— Сенин таайың иштинг геройы.

Энезининг айтканыла болзо, таайы јангыс ла уйлар саап турган эмес. Анайда ок бозулар да кабырып јат. Бу эки ки-

жининг ижи. Ол десе жангыскан бүдүрүп жат. Мынайда ол көп жылдарга иштеп келген.

Башкы жыл оны «Знак Почета» орденге кайралдаган. Жуунда куучын айтсын деерде, ол айткан эмтир:

— Нени мен база бүдүр ийгем деер. Улус ла чылап иштеп жүрбей.

— Билерис, билерис. Ончозын көрүп жадыс — деп, оны кайралдап турарда, жуунда улус айдышкан.

Анан бери үч жыл өтти.

— Таай, — деп, Тана сурайт. — Слер герой бо?

Кызычактын мындый сурагына таайы күлүмзиренип, учында айтты:

— Мен кандый герой деп? Мендий улус көп ине, балам.

Тананын таайы бойы керегинде куучындаарга сүүбес. Улус айдыжтатан:

— Борогыс таайыс иштегн өрө жүзин көрөр эмес. Бир арым дебес, бир оорырым дебес. Иштеп ле жүрер.

Кожо иштеп жүргөн нөкөрлөри айдыжат:

— Жирме төрт уйды эки часка жетирбей саап ийер. Электродойка бардын үстине, эки колло саап жадар. Итатай, эмди кичи анайда иштенер бе? Мен ле иштебезим.

Борогыс таай озо баштап кара көстөрүн жаандадып ийер. Онон кату алакандарын уужанып, айдар:

— Электродойка ла бар дейле, канкайа турар ба? Сукадык ла болзо, не иштебес. Капшай иштеп салза, бойына амыр.

— Же слер амырап турган эмезеер. Бу ла көрзө, иштенип жадазаар — деп, уй саачылар айдыжат.

— Иш барда, тегин отурар ба? — деп, Борогыс таай олорго каруун берет.

Тана энезиле кожо таайынын айлында жарым ай болор. Онон олор ойто город жаар жанар. Анда адазы, кичү карындажы. Олор, байла, эмди кунутып жат.

6. ТЫНДУ ЖАЛАНДАР

Тана энезиле кожо јаланга барды. Јалан элбек ле кеен. Онын ўсти жап-јажыл. Јүзүн-јүүр чечектердин көбизин не деер! Ак, сары, кызыл, көк чечектер — ончозы мында!

Кызычак бир чечектен бир чечекке барат. Јараштарын ўзүп, энезине ле таайына көргүзет.

— Баламнын ўскен чечектеринин јаражын! — деп, энези сўўнет.

Кўн там ла өксөп чыгат. Ой талтўшке јеткелек. Кей апару. Ол кезикте чечектердин јараш јыдыла јытанат.

Таайынын кабырып турган бозулары кандый дейзин. Олор до чечек ошкош. Јеерен, јеерен-чоокыр, ак, кара, кара-чоокыр, өлө, кўрен бозулар јүргўлейт. Кезиктери куйруктарын көдўрип, бир эмеш текшилеп ийер. Бир канчазы тымык отогылап јадар. Кезиги јажыл өлөнгө јалбагынан јадып, амырап јадар. Каа-јаазы көлөткөдө серўўнденип турар.

Мындый көп бозуларды Тана качан да көрбөгөн. Городто каа-јаа ла бозу јүрер. База бичиктерде јурап салгандары бар. Је олор көп тө эмес. Мындый јүзүн-јүүрлери јок.

Учы-учында Тана арыган болгодый. Ончо чечектерди јараш көрўп, јүгўрип турганда, арыбайзын. Чечектердин ортозыла көбөлөктөр сўрўжип, канча кире јүгўрген. Эмди арыла, энезинин јанына келди. Энези ле таайы куучындажып отурдылар.

— Мен мындый јараш јаланды качан да көрбөдим — деп, Тана айтты.

Јаланды ајыктап, нени де сананат. Онын кап-кара көзинде јангыс ла сўўнчи, кайкал.

— Эне, көрзөң, бу јалан тынду неме ошкош! — деп, кенетийин кызычак унчукты. — Көрзөң, көрзөң, эне... Чечектер кыймыктажып јат... Өлөңдөр база... Көбөлөктөр чечекке отурала, јайканыжып туру. Јыраалар база андый.

Тана отурган јеринен тура јүгўрет. Ол сол јаны јаар, он јаны јаар көрөт. Эбире ончозы тынду немедий. Ончозы кыймыкту.

— Көр, балам, жаңыс та жалаңдар тынду эмес — деп, энези кызына айтты. — Өзөктө сууны көр. Ол база шуулап, үндешип, чакпыланып агат.

— Эне, тегериде булуттар база тынду. Көр... Олор кайдаар да барып жат.

Энези жаан кара көстөриле тегери жаар көрди. Чанкыр тегеринин түбинде бөлүк-бөлүк эки-жаңыс булуттар. Олор күнбадыш жаар жылып отурды.

Тананын айтканыла, энези жалаңды ажыктады. Онон кызына ла эјезине айтты:

— Чын, бу жалаң тынду неме ошкош туру не. Өлөң-чөби, курт-конгузы, мал-ажы — ончозы кыймыктажып жадар. Батаа, баладан болгой, кижиде кайкаар неме турбай.

Күн суу ичинен эмеш ле кыйды. Агаштын көлөткөлөри узундап баштады.

Тананын таайы бозуларды жууп, суу жаар айдады. Тана энезиле кожо база бозу айдашты.

Удабас энелери келер. Кө-өп сүт экелер. Сеге, Тана, бис көөрчөк саап берерис. Андый курсак городто жок. Шоколадтан амтанду болор.

Бозулар текшилежи, суу жаар манташты. Тана оморды ээчий жүгүрди. Онын колында жүзүн-жүүр чечектер. Таайынын айлына келзе, оморды суулу шилге тургузар.

Тынду жалаңнын жараш чечектери айылдын ичин кееркедер.

7. КИЖИ СҮМЕЛҮ

Күн кырдын бажына отура берди. Уйлар једип келди. Эмчектери жаан. Ичтери тап-тастак.

Уй саачылар көнөктөрин алып, уйлар жаар бастылар. Тананын таайы жаан аякка чеген уруп алган. Јеерен-чоокыр уйдын сүдин аяк жаар толо саап ийди. Удабады, аяктын кырына јетире көбү көөрчөк тура берди.

Тана көөрчөктү аяктын јанында турды. Көөрчөк эмди көдүрилбейт. Кандый да кычкылтым јытла јытанат.

— Таай, бу не? — деп, Тана сурады.

— Көөрчөк — деп, таайы айтты. — Ол амтанду. Же эмди жип көр.

Тана ус сабарыла алып, жип көрди. Көөрчөктин амтаны кычкыл эмтир. Онын анаң ары жиир күүни келди. Сабарыла тарый-тарый сайып, жип баштады.

— Таай, көөрчөкти жип салдым — деп, Тана сүүнди.

— Үзе жибей а... База жииринг бе, балам?

— Жок — деп, Тана унчукты. — Тойдым. Ичим сыстай берди.

— Же айса амыра. Көп жиирге база жарабас — деп, таайы жөпсинди. Таайы күлүмзиренип ийерде, ап-апагаш тиштери Танага жараш көрүнди.

Энезинин тиштери база андый. Олор экү жаңыс ада-эне-нин кыстары. Оны Тана угуп жүретен. Жаңыс Тананын ада-энези городто жадып жат. Олор городко көчөрдө, ого жүк ле бүдүн жарым жаш болгон. Эмди дезе алты жашту. Городко көчкө-ли, энезиле кожо журтка баштап ла келгени бу. Таайы дезе фермада. Ол уйлар саап, бозулар кабырат.

Тана көрзө, көп уй саачылар уйларды колло саабайт. Олор уйларды кичинегеш темир чеденге кийдирет. Онон олордын эмчектерине тулку-тулку темирлер сугат. Жаан удабайт, уй саалган дейле, темир чеденнен чыгарып ийедилер. Сүтти дезе экелип, жаан флягага ургулап турар.

Тана мыны сүрекей кайкап көрди. Энезинин жанына ба-зып келеле, сурады:

— Бу не, эне?

Кызынын сурагын энези ондоп ийди. Ол база бир уйды кийдирип, онын эмчегин тулку-тулку темирлерге сугуп ийди.. Онон кызына жартады:

— Бу электродойка. Эмди фермада уйларды электроотло саап жат. Ол ончо жазалдарды электродойка деер. Фермада уйлар көп. Колло саарга күч. Онын учун улустын ижин же-нгилтерге электродойка эткендер.

Бу өйдө уй саалып калды. Энези үчинчи уйды кийдирди.

— Билдин бе, балам? — деп, энези Танадан сурады. Ол

анан ары куучындады: — Мен алдында база фермада иште-
гем. Жирмеден ажыра уйды колло саайтаныс. Кижининг ко-
лы сүрекей оорыйтан. Эмди көрзөң, машина саап жат.

— Электродойканы кем эткен, эне? — деп, кызы сонур-
кап сурады.

— Оны городто, заводто эткен.

— Бистинг городто бо? — деп, Тана сүүнө берди.

— Жок, балам, өскө городто... Анда заводто ишмекчи
улус бар. Олор эдип жат. Эделе, журт жаар колхозчыларга ийип
жат. Мынызы колхозторго сүрекей жаан болуш.

— А колхозтор олорго нени берип жат? — деп, Тана јил-
биркеди.

Энези ле таайы уйларды темир чеденге кийдирип, чыгарып
ла турдылар. Экүнин куучынына таайы киришти.

— Бистер — колхозчы улус. Ишмекчилерге сүт, сарју, эт
берип јадыс. Олор дезе биске јүзүн-јүүр машиналар ийип
јат... Билдин бе?..

— Билдим — деп, Тана бажын кекиди.

Күннинг калганчы чокторы кырлардын бажында бартыр.
Улус дезе ол камык уйларын чўрче ле саап койдылар. Бир
кезек бозулар энезин эмгилейт. Бир канчазы энелерин керек-
тебейт. Олор сүтти көнөктөн ичкилейтен эмтир.

Тана энезиле кожо кичинек болчок турага келди. Мында
сан башка машина күүлөп турды. Устинде дезе жаан таз ка-
зан. Уй саачылар экелген сўдин ол казанга ургулайт. Таз
казаннын алты јанында — эки чорго.

— А бу не, эне? — деп, Тана база ла энезинен сурады.

Чын, Тана мындый сан башка немени бир де көрбөгөн.
Керек дезе укпаган да. Баштап ла көрүп јатканы бу.

— Бу сепаратор — таайы јартап баштады. — Ол сүтти
бойы толгоп јат. Көр, кандый сагышту. Казанга урган сүт
төмөн түжүп јат. Бу эки чоргонын ўстинде тарелкалар бар.
Олор келген сүттинг каймагын айрып, бу чорголо агызып јат.
Бу чорголо дезе көк сүт агып түжет. Анда каймак јок. Көк
сүтле бозулар азырап јадыс.

— Озодо сепаратор јок болгон — деп, энези куучынга ки-

ришти. — Ол тушта улус каймакты башка эпле жууп туратан. Бистин алтай улус сүтти жаан казанга кайнадатан. Онон чыгарып салар. Сүт соозо, онын үстинде калын каймак туруп калар. Амтанду болор. Сүтти чийге де тургусса, каймак түжер.

Анайып түн кирди. Тана агаш айылдын түндүги ажыра жылдыстар көрүп жадала, уйуктап калтыр. Эртезинде оны энези ойгоскон. Күн өксөп калтыр. Улус уйларын туку качан саайла, эмди чайлагылап отурды.

Тана жүзин жунуп, чайлап баштады. Таайы столго каймак, курут, быштак, калаш салды. Айакка урган чай сүттү де тусту. Айактын түбинде талкан. Алтай чайды Тана келгели сүрекей сонуркап ичер болды.

Бүгүн Тана эрте турарга сананган. Ол бозулардын мөөрөжин угарга жилбиркеп турган. Ого коштой энезиле, таайыла кожо олорды одорго айдажар эди. Жүзүн жараш чечектү жа-ланга келип, ойноорго күүнзеген. Же улус ойгоспогон. Уйуктап калтыр.

— Таай, курутты неден эдип жат? — Тана жип отурган курудун көрүп, сурады.

— Сүттен, Тана, — деп, таайы айдала, удура сурады. — Сүттен база нени эдип жадыс? Оны билеринг бе?

— Сүттен нени эдип жадыс? — таайы база ла сурады.

— Сүттен сүт, каймак алып жадыс.

— Чын айттын.

— Көр, Тана, — таайы анан ары улалтты. — Сүттен бис каймак алып жадыс. Каймактан — саржу. Сүттен база нени эдип жат? Сүттен чеген ачыдар. Чегенди сен билеринг. Ичкен. Чегенди азала, аарчы, саржу алып жат. Аарчыдан курут эдер. Сарзузын уйга берер. Чеген ле сүтти колыштырып, быштак сыгып жат. Анан да өскө курсак белетеерге жараар. Эмди билдинг бе?

— Билдим — деп, Тана унчукты. Ол эмеш отурала, кенертен сүүнип, тура жүгүргөн айасту, айтты:

— Сүттен база нени эдип жатканын мен билерим. Творог, кефир.

— Чын, чын, Тана. Сүттен улус нени ле эдип јат — деп, таайы сүүнди.

Тананын энези унчукпай отурды. Ол кызынын ла эјезинин куучынына киришпеди. Бойлоры билзин.

— Мен билерим — деп, Тана аяагын тургузып, сүүнип айтты. — Слер сүмелү ле эмтиригер. Уйды төгүндеп, саайла, сүдинен нени ле эдип јадыгар. Мен јаандазам, сүттен онон көп неме эдерим.

Энези ле таайы сыр каткыда. Керек дезе Тана бойы да. Та чын айткан, та јастыра айткан, је улус сүүнчилү турганда, байла, јакшы.

КАЧАН ДА УНДЫЛБАС

Күн коркушту жылу. Эбире тымык, тымык. Көгөргөн туулар чанкыр тенгерилене биригип калгандый. Жап-жажыл өлөн лө жүзүн-жүүр чечектер кезикте араай соккон эзинге жайканыжып, ойто локыймыктабай барат.

Өрө кейде тейлеген теерет. Кайда да жуугында таланкынын уни жаныланат.

Кудачы өрөкөн күннинг чогына жакшызынып, туку байадан бери туранын төринде үргүлөп отурган. Ого эмди теерген тейлеген де көрүнбөйт, таланкынын уни де угулбайт. Үргү ажыра ого тейлегеннинг ордына немецтердин кара кресттү самолетторы көрүнөт, жарылган бомбалардын жызыражы, аткан октордын сылажы угулат. Мөндүрдий төгүлөп жарылган бомбалардан жаан-жаан туралар жемирилип, тозын-тобрак болуп калат... Лок! Лок! Тенгери бүркеген самолеттор до, урулгап октор до советский жуучылдарды бактырып болбогон. Кудачы да жана баспаган. «Ичкери! Ичкери!» — деп кыйгырган бойынча, ойгоно чарчап, Кудачы отурган жеринен тура жүгүрди.

— Тыфу, көрмөстөрди сени!.. Үргүлөп те аларга амыр бербес — деп арбанала, айландыра аяктады.

Кенетийин толуктын ары жанынан «тр-тр-тырр!» деген үн угулды. Онызы, Кудачынын уулынын уулы, Петрек. Бу ла жуукта ол адазына агаш автомат эттирген.

— Таадам, удабас Жегүинин күни болор, меге автомат эдип берзеер — деген.

— О-о, балама бүтүн ле эдип берерим — деп, Кудачы сүүнип, колхозко айрууш-тырмууш жазап турган сарайына кирип, узана берген. Бир-эки ле частын бажында жаңы автоматту Петрек айылдаш уулчактарла кожо толуктан толукка жүгүрип, жаңыс ла «тр» ла «тр» деп адыжып ойногон.

Качан Петрек толуктын ары жанынан «тр-тр-тр-трр» деп оозыла тыркырадып турарда, Кудачы айтты:

— Же, балам, бери кел! Мен сеге бир неме айдайын.

Петрек толуктан чыгып келди. Оныла кожо айылдаш эки уулчак көрүнди.

— Сенин нөкөрлөринге автомат жокто, канайда «жуулажып» ойноп турганаар? — деп, Кудачы онон сурады. — Же, уулдар бу менин сарайыма киригер. Ончолоры кирдилер.

— Же, уулдар, слерге жалбак агаш берип жадым. Автоматты канайда кезип эдерин журап берейин. Бойыгар ла эдигер. Жарайт па?

— Жарайт, жарайт — деп, уулчактар үн алышты.

Петректин эки нөкөри агашты жонгылап, структурагылап, терлеген-бурлаган турдылар. Кажызы ла автоматты түрген, жакшы эдер күүндү. Кудачы айрууштардын жаңы сабын жонот. Петрек нөкөрлөрине болужат.

— Жалбак агашты килейте структурап салдыбыс. Эмди автоматты канайда кезер? — деп, айылдаш уулчактардын бирүзү сурады.

Кудачы он кулагынын үстине туура кыстап алган карандажын алып, жалбак агашты аяктап, түрген-түрген чийе тартты. Чек ле автоматтын бойы.

— Бу ла чийүнинг бойыла колкирееде киреелегер — деп, жобош үниле Кудачы жакарды. — Жакшы автомат болор.

— Чын ла, үч уулчак өмөллөжип, чийү аайынча кезерде, чек ле автоматтын бойы чыкты.

— Көрдигер бе? — деп, олордын ижин Кудачы мактады. — Эмди эмеш ле бычакла јонуп ийгежин, сүрекей јакшы болор.

— Таадам, слер «За отвагу» деп медальды быжыл бойыгар тагынарыгар ба, айса мен эдинейин бе? Удабас тогузынчы май болор. А, таадам? — деп, Петрек таадазынан сурады. Эки уулчак Петректин таадазы нени айдарын база сакыгылай берди. Чынынча айтса, Кудачы бойы эдинзе, јакшы болор эди. Онон өскө Петрек ордендү кижиге болуп, мактанардан айабас.

— Баштапкы майда сен эдинген. Эмди Јенүнин күнинде бойым эдинерим, Петрек.

— А слерге ол медальды ненин учун бергендер? — деп, эки уулчактын бирүзи сонуркады.

— Оны меге Курск городты фашисттерден јайымдаарында турушканын учун бергендер — деп, Кудачы јонуп, јазап отурган сапты туура салып, айтты.

— Айтсаар, айтсаар, былар, — эки уулчак үн алышты.

— Таадам, чын ла, куучындазаар — деп, Петрек таадазына јуук отуруп, јайнады.

— Је автоматтар белен болзо, куучындабай аа — Кудачы уулчактарга көзиле имдеп, кату алакадарын уужап айтты. — Керек мындый болгон. Бир катап бис фашисттерле сүрекей тын тартышканыс. Кажы ла тура учун, кажы ла алтам јер учун. Немецтердин күчи чыгып та турза, је бистин кажы ла алтам јеристен јуу јогынан кайра тескерлебей турган.

Бис, алты кире кижиге, бомбалардан ла снарядтардан јемирилип калган туралардын төзөгөлөри ажыра јажынып, бөктөнип, фашисттерле адыжып ла турдыс. Анда-мында гранаталар түжүп, жарылат. Ба-таа, кезикте ыш деп немеге не де көрүнбес. Адыжып, төрт-беш алтамнан ичкерлеп турганыс. Мен бир туранын толугына јүгүрип келеле, немецтердин элбендежип, бис јаар адып турганын көрүп алала, олор јаар автоматтан адып ла турдым. Кийинимде байагы нөкөр-

лөрим. Экүзи жаан эмес шыркалу. Же тирү арткан кийинде, жуулажып ла турбай. Бир ле көрзөм, көйле граната учуп келетти. Эмди ле түжеле, жарылза, канча кижн божоор. Мен тура жүтүрийн, калып чыгала, үстиме једип келген гранатаны туткан ла бойынча учуп келген јери јаар ойто мергедеп ийдим. Бойым ойто ло јада түштнм. Ме, байагы граната одоштой туранын толугына једеле, кейде ле жарыла берди. Ол толукта адыш токтой ло түшти. Бис јаткан јеристен турган бойынча жүгүрийн, граната жарылган толукка једип келзе-бис, мында үч једеген фашист јатты... Же онызы жуунын бир ле учуралы болгон, балдар... А байагы нөкөрлөрнмле кожо эзен-амыр жүрүп, көп јерлер јайымдаганыс.

— Онын учун слерди кайралдаган ба? — деп, айылдаш уулчактардын бирүзи сурады.

—Эйе, онын учун — деп, Кудачы каруузын јандырды.

— База нени-нени куучындазаар — экинчи уулчак күүнзеди.

Кудачы туура салган сапты алып, уулдарга баштанып, эрке үниле айтты:

— Же айдар куучын эмди де көп. Колхозтын ижи оной кбп. Барып ойногор. Мен дезе иштенеийн.

— Бу жуу качан да ундылбас деген, таадам, — деп, отурган јеринен өрө туруп, Петрек айтты.

— Бис бу куучынды школдын газедине Јенүнн күнине учурлап бичиирис — деп, уулчактардын эменн јааны айтты.

Уулчактар Кудачынын сарайынан чыгып, «тр-тр-тр» де-жип ойногылап баштады.

«Эх, балдарды мыны канайдар! Жуу деп немени билбесе, артык» — деп, Кудачы узанып сананды. Онын эки јаан уулы черүге жүреле, эмди колхозто иштегилеп јат.

Арткан экүзи кыстар. Эн ле кичинеги Петрек.

Јенүнн күни. Бу жаан байрамга Кудачы тын белетенген. Ол озо ло баштап бастыра медальдарын јалтырада јыжып, жуукта јангы садып алган кара костюмга татып алган. «За отвагу» деп медальла коштой, «За взятие Берлина» деген медали база жүрет.

Тогузынчы майда клубтын жанына Ада-Төрөл учун Улу жууда турушкан, эмди жажы жаандап калган жуучылдарла кожо Кудачы да келди. Мында жуу тужында ыраак Бадышта жыгылган улустын ады-жолы бичилген кереес памятник турат. Бүгүн ончо улус бого келип, жастын жүзүн-жараш чечектерин салдылар. Жаандарла кожо балдар. Колдорында агаш автоматту Петрек ле онын нөкөрлөри Кудачыдан ыраак жок тургулайт. Андый уулчактар, чын да, адаларынын керектерин ананг ары апарар. Олордын ат-нерелү керектерин качан да ундыбас.

Чап-чанкыр тегериде тейлеген теерет. Кайда да жуугында таленконун үни угулат. Эбире амыр-энчү.

МЕРГЕН ЛЕ ОНЫҢ НӨКӨРЛӨРИ

САГАЛДУ КИСКЕ

Мергеннинг беш жажы кочкор айда кирген.

Мергейде сары кiske бар. Кiske эм тургуза кичинек.

Уулчак уйуктап жатса, кискечек онын койнына киреле, жадып алар. Эмезе уйку бербей ойноор. Сабарларды тырмап, тажып, тиштеп турар. Бу тушта Мерген ойгоно берер.

Кискечекти айылдаш кижиге берген.

— Апарып, азырап ал. Якшы кiske болор — деген. Уулчак кискечекти экелерде, энези суу изидип, оны самындап јунган.

— Кирлү бе? — деп, Мерген јилбиркеген.

— Кискечек јунунып билбес. Оны бис јунар учурлу — деп, энези айткан. — Јаңыс катап.

Ўлүш кискечек печкенин үсти-не отурала, түрген кургај берген. Эки күннинг бажында оны уулчак бойы јунарга сананган. Ол, энези чилеп, суу уруп онон кискени сууга сугуп ийеле, чыгара тартып самындаган. Јышкан ла јышкан. Самын көбүктіј берген. Кiske көрүнбес, ап-апагаш көбүк. Је

Мерген оны экинчи катап табакка сугайын деерде, ол ушта согулган. Бастыра бойы ўлўш ле самынду кискечек туранын ичиле мантап, орыннын алдына кирген. Энези мыны көрўп, айткан:

— Сен сууны жылытпаганда, балам.

Онон олор сууны жылыдып, кискечекти экилези јунган.

Бир кўн тўште ажантылап отурган. Кискечек сўдин ичеле, көзнөктин алдында содойо отурды. Ол кезикте жамакайларын јаланат.

— Эне, ада, көрзөөр дө, кискечек јўзин јунуп јат. Ол эмди чыдап калган ба, а? — деп, Мерген сурады.

Ол отурган јериненг өрө турды. Кискечектин јанына базап келди. Кискечек јўзин јунбай, токтой берди.

— Јўзи ару да болзо, тўней ле тўктў — деп, Мерген кайкады. Ада-энези каткырышты.

— Бастыра бойы тўктў де, јўзи де андый болбой.

Уулчак кискечекти сыймап эркеледет. Кискечек «кр-кр» деп тумчугыла ўнденет. Кенетийин Мерген кыйгырган айасту айтты:

— Эне, көрзөөр дө, бистинг кискечек карып калган! Сагалы өзўп калтыр.

Уулчактын ада-энези бой-бойына көрўшти. Онон адазы бууры талганча каткырды.

— Кискечек энезиненг чыгарда сагалду. Сагал јок болзо, ол чыгкан да тудуп, јип болбос — деп, энези айтты.

Ол кўннен ала Мерген улуска айдып јўрди:

— Бисте сагалду кискечек бар. Бойы јунунып билер. Бис эмди оны јунбай јадыс. Ол јаандап калган.

МЕРГЕННИНГ СЫЙЫ

Акча — Мергеннинг нөкөрлөрининг бирўзи. Ол баштапкы класста ўренген. Онын сыны эмеш узун, ўни чичке. Кезикте ачынып калза, балдарла ойнобос, јангыскан јўрер. Је балдарга да, улуска да каршузы јок. Ол јаантайын Мергенле кожо ойноорын сўўр. Нөкөрине качан да тынзынбас. Најызы ого база андый. Эптў-јөптў јўргўлеер.

Кызыл-күренг чырайлу, быжыраш кара чачту уулчак улай ла Мерген-эште. Не десе, ондо жүзүн-жүүр ойындар бар. Же озор авчадала сары кискечекле ойноорын сүүр. Кискечек десе арыырын билбес. Ойноп ло жадар.

Кискечектин куйругын бөстинг бөңиле буулап ийзе, ол оны тудар деп айланар ла айланар. Учунда жада берер.

— Көр, Мерген, көр, кискечек бөөлдөңип жат — деп, Акча тын сүүнер.

— Бистин кiske артист болор — деп, онызы айдар. Онын да учун. Акча айлына келзе, энезине жетирер:

— Олордо артист кiske бар. Биске база андый кiske керек.

Акча эмеш келтир тилдү. Анчадала «р» букваны жетире адап болбой турар. Бойы шулмус, чыйрак уулчак.

— Мерген айылда ба? — деп, једип ле келген турар. Јок дезенг, катап ла сураар:

— Ол кайда барган?

Кайда барганын айдып берзенг, бедреп жүре ле берер.

Акчанын чыккан күни болды. Акчанын энези көп калаштар быжырган. Уулчактар ла кызычактар чайлап баштаган. Озор сүттү чай ичил, жүзүн-жүүр тату курсактар јип отурган. Ончолоры Акчага сый экелгилеген. Бирүзи ойынчык машина, экинчизи самолет, үчинчизи эринле ойноор чурана сыйлаган.

Мерген сый јок келген. Ол ажанып отурала, кенетийин кийинип, айылдан чыгара жүгүрген. Јаан удабай, ойто келген. Онын колында болчок кара күчүк болды.

— Акча, сый эдип бу күчүкти ал. Је бу сый тирү.

Чын да, ол ло күн, Мергеннин тирү сыйы — күчүк ойто јана берген. Акча аларга барарда, ол айткан:

— Чыккан күнинг өдүп калган. Онын учун күчүк јанып келген.

— Је сен меге сыйлап бердин не.

— Јанып келгенде, мен канайып ийейин — деп, нөкөри айтты.

— Сенин ийдингде уят јок — деп, Акча айтты. — Сый болуп барала, ойто јанып ийген.

УУЛЧАКТЫҢ КУУНИ

Мергеннин айылда отурар күүни жок. Тудуш ла ойнойын деер. Ол жанынан ада-энези канча кире адылбаан. Же ол түнгей ле тышкары, балдарла кожо.

— Мерген, кирип ажан — деп, ажанар өйдө энези кыйгырып турар. — Түрген бас. Курсак сооп барадыры.

Кезикте көрзөг, ажанар өйдөг озо келер. Келеле, казан-айакты карап, энезине:

— Мен ажанарга турум — деер.

Энези уулына курсакты уруп, айдар:

— Сен ажанар өйдө кел. Курсакты ойинде жиир керек. Ол тушта сынын өзөр. Күчтү де болорун. Ойинде ажанбазан, арык, уян кижги болуп өзөрин. Кемге керектү кижги болорун? Кемге де эмес.

— Энеме, адама керектү — деп, Мерген айдар.

Мерген ажанып отурза, энези оны көрүп отурар. Онон айдар:

— Мерген, көр ол Акчаны. Эди-каны толо. Сыны да узун. Балтырлары кату, жоон. Көстөри курч. Не десе, жакшы ажанып жат. Ойинде уйуктап жат. Көрдин бе, кандый? А сен андый эмес. Сенин једикпезин ол.

— Кандый андый једикпес ол? — деп, Мерген ондобойт.

— Мен бодозом, сүрекеј јаан једикпес — деп, энези каруузын јандырат.

— Ол качан јоголор? — деп, уулчак јилбиркейт.

— Оны јоголторго бир ле немени ундыба.

— Нени? — деп, билерге энчикпейт.

— Айткан сөсти угар керек. Ол тушта јоголып калар.

Мерген унчукпай барды. Онон учында айтты:

— Жок, мен түнгей ле Акчадый болбозым, эне. Мен сеге түнгей болорым.

УЛУСТЫҢ ЈАСТЫРАЗЫ

Бу јуукта ла Мергенге энези ок-јаа садып берген. Оныла ойноорго автоматтан жакшы. Автомат тыркырап ла јадар,

чыгып турган огы жок. Табыжы жаан. Ок-жаа дезде белен окту. Же коргоолжын эмес. Агаш. Атса, бир де табыш утулбас.

Ок-жаанын огы барып тийзе ле, кадалып калар керек. Же мынын огы андый эмес. Онын кадалар учына резинка кийдирип салгандар. Тийзе, кайра чарчалып жадар. Балдар ойнозо, көс-бажына кадалбазын деп эткен ок-жаанын огы андый. Оны Мерген жакшы билип алды.

Мерген тўжине ле нөкөрлөриле кожо. Ончолоры ок-жаала танмалар аткан. Тегин ле, санг өрө. Ок-жаанын огы бийик учуп чыгар. Бажы төмөн болуп, учуп тўжер,

Онон Мерген жангыскан ойногон. Бойын баатырга тўндеп, чеденди тууга бодоп, ажыра аткан. Адала, ойто барып огын таап алар. Ол, керек дезде, бозуны анга бодоп аткан. Бозу жыгылбаган. Не жыгылзын, ок тийерде, тыртас эткен бойынча туура мантай берген.

Атка минзе не деп? Адазы атка миндирерде, Мерген тын сүүнген. Ок-жаазын база ла ала койгон. Тенгери жаар аткан. Ок булутка жеделе, тўшкен деп билдирген. Эх, чөрчөктөги баатыр чылап, булутты жара адарга сананган. Бот улус ок-жааны чын жазап эткен болзо. Ол тушта Мергенге не болзын. Чын жара адар эди. Ончо жер жарый берер. Жок, Мерген баатыр эмес. Ол тегин ле уулчак.

Эңирде, уйуктаар алдында, Мерген айткан:

— Эне, октын учы курч башту болор керек. Эткен улус жастырган.

Тўн там ла карануйлап келди. Мерген ок-жаазын эжиктин жанына илип, уйуктаарга жадып ийди.

ЖЕТКЕРЛҮ АДЫШ

Сууга эжинген балдар жанарга санандылар. Олор жолой ойноп, аралла келип жаттылар.

Акча талдын корбозын сындырып, атка бодоп, минип алды. Танышта Мергеннинг автомады. Ол бойын солдатка тўндейт. Ары-бери аыжктанып, кенертен адып, ойноп турды.

Мерген працту. Жалбырактар адып, ойноп жүрди.

Балдар кичинек агычакка чыгып келдилер. Мында куч-

каштар көп болды. Таныш автомадыла тыржырадып ийерге сананган. Же нажыларына бурылып, айтты:

— Борбыйактар жуундап жат. Табыш-тал этпели.

— Олор нени куучындажат? — деп, Мерген жилбиркеди.

Бу өйдө Мерген прачыла талда отурган кучкаштар жаар адып ийди. Тырмакча таш бир кучкаштын көксине тийди ошкош. Ол өлөңнинг ортозына келип түшти. Бу керекти Таныш жастыра көрбөди.

— Кучкаш атпа деп, сеге бис айттыс не! — Таныш үнин көдүрүп, унчукты. Ончолоры келип, кучыйакты колына алып, килеп көрдилер. Ол өлбөгөн эмтир.

— Мен оны ойноп аткам — деп, Мерген актанды.

— Ойноп то, чындап та, адарга жарабас — Таныш бүдүмчилеп айтты.

— Сен жеткерлү атканг — деп, кушка килеп, Акча айтты.

— Эмди айлынга апарып азыра. Эмде.

Жарым тынду кучкаш айылга жетпеди. Онын тыныжы токтоп, эди сооп калды. Мерген оны айлынын жанында жаан жыраалардын ортозы жаар мергедеп ийди. Мыны жагыс ла Акча көргөн. Арткандары жангылай берген.

— Сен кемге де айтпа — деп, Мерген Акчага айтты. — Уулдарга уча берген деп айдарыс. Билдин бе? Онон өскө уулдар мени өлтүрөр.

— Уктым — деп, Акча үшкүрүп унчукты.

Онон уулчактар айылдарына эки башка баскылай берди.

УНДЫЛБАЗЫН ДЕП...

Талтүштин кийинде Мерген тышкары чыкты. Акча көрүнбейт. Байла, айлында. Ажанала, уйуктап жаткан болор. Эмезе суу жаар эжинип барган.

Күн изү де болзо, Мерген суу жаар жүгүрбеди. Айылдын эжигинде жөдронунг төзинде серүүн. Ол мында ойноп отурды.

Мерген көрзө, Акча ойноп жүрди. Жаан удабай Таныш көрүнди. Акча сыгырып, Танышты келзин деп колын жангыды. Таныш жедип келди.

— Таныш — деп, Акча баштады. — Мерген кучкашты

жыраалардын ортозы жаар чачып ийген. Кемге де айтпа деген. Эмди канайдарыс?

Таныш Акчанын жардына колын салып, айтты:

— Же, Мергенди оны... Барып бедреп көрөөк. Таап алзаас, нени эдерин сананарыс.

Уулчактар койу жыраалар жаар бастылар. Күннинг чогы оларды изидип баштады. Узун жыраалардын ортозынан кучыйакты узак бедредилер. Таппадылар. Чөкөнөлө, нени эдерин санангылады.

— Мергенге токтоп берер керек — деп, Акча жөп чыгарды. Же Акчанын жөбин Таныш жаратпады. Ол Мергеннинг жуук нөкөри. Онын учун бойынын жөбин чыгарды:

— Нөкөрдү канайып согор. Ол бистен арай кичине. Ада-энези ого айтпаган болор. Онон өскө тегин ле кучкашты не өлтүрө атсын.

Узак санандылар. Учунда Таныш айтты:

— Же, Мергенди кожо алала, аралга баралы.

Аралда ак жер бар. Уулчактар ого келди.

— Нени эдерис? — деп, Акча сурады.

— Сен, нөкөр, нени сананып турун? — деп, Таныш курч көстөриле Мергенге кезе көрди.

Эбире талдардын жалбырактарынын тунгак шылыртынан өскө табыш угулбайт. «Бу уулдар мени согорго турган эмтир» — деп, Мерген ичинде сананды. Билдирбес жанынан көстөрининг жажы мелтиреп келди деп ого билдирди. Же изүү жаш болчос эдип көстөн түшпегени жакшы. Ол тушта нөкөрлөрдүн алдына турарга онон уятту болор эди.

Мерген узак унчукпай турды. Уулдар эрмек сурабайт.

— Таныш, билеринг бе, нени эдер керек? — деп, Акча нөкөрине айтты. — Бис Мергенди бүгүнкү күннен ары нөкөрис деп адабай жадыс.

— Чын да дезен! Канайып оны кижинөкөрүм деер? — деп, Таныш тыгыда айда салды. Акчанын Мергенди согор кууни жок болордо, ол эмеш сүүнө берди ошкоч.

— Уктын ба? — деп, Акча Мергенге баштанды. — Нөкөринг бар деп сананба.

Мергеннинг тамагында болчок јаш курут тура бергендий, үн де јок турары јолду. Күнүн ле кожо ойногон уулдар бүгүн кандый да бир кучыйак учун оны андыгылап јат. «Мени кичинек көрүп јат» — деп, уулчак бир шүүй сокты.

Айландыра агаштарда кучыйактар чуркуражып ла турды. Күннинг удабас ажар ойи једе бергени билдирет. Агаштардын көлөткөлөри узундап баштаганы иле болды.

— Онын нөкөрлөри көп эмтир — деп, өлгөн кучкаш керегинде Акча шымыранды. — Айса олордын ортозында балдары, төрөөндөри бар.

— Бар эмей а. Көрсөн, кандый нак — деп, Таныш айтты.

Уулчактар талдардын ортозында узак тургандар. Кучкаштар јажыл јалбырагаштардын ортозында сыйыктажып, талырт эдип учкулап турды. Күн кырдын бажына отура берди. Кырлардын көлөткөзи там ла өзөккө түшкүлөп келетти. Удабас энир кирер.

Уулчактар турган јерлеринен айылдары јаар таркап бастылар.

НӨКӨРЛӨР КАТАП ЛА КОЖО

Јааш та јок. Керек дезе булут та чыкпайт. Уулчактарга не болзын. Олорго ойын ла ойын. Је ойын да болзо, түнөй ле, иш јок деп кем айдар. Јаш бала айдар деген: «Түжине ле иште недим, ижимди улус ишке тообойт» деп.

Акча, Таныш күнүн ле кожо. Олор өскө уулчактарла сууга эжингилеп, күнге күйүп, балыктагылап жүрет. Он күнге чыгара олор Мергенле ойнободылар. Бооро кушты өлтүрө атпаган болзо. Эмди не? Акча да, Таныш та Мергенле куучындашпас. Каран качкылап, аңыланып ойноор.

Бир күн олор балыктаарга санангандар. Кармактарын ала-ла, суу јаар баскылаарда, Мерген энчикпеген:

— Ой, уулдар, — деп эки нөкөрдүн кийнинен кыйгырган. — Мени кожо алзагар. Мен слерге чаптык этпезим.

Акча ла Таныш кайа да көрбөдилер. Мергеннинг эрмегин кулактарынын кырына да укпадаылар. Олор өнөтийин укпаачы болуп бараттылар.

— Таныш, эй, Таныш! Уксан да, мени кожо алзанг — деп, Мерген нөкөрлөрünün кийнинен кыйгырды.

Кемизи де кайа болбоды. Олор жаратай өскөн талду, ак чакпынду сууга једип келдилер. Мында балык көп. Анчадала түүнти јерлерде. Таштын кийинде қол јерлерде айдыш јок балык бар. Јаңыс ла ас тиштегилеп јат. Улустын айдыжыла, мында көп улус балыктап јат. Онын учун балыктар оосторын кармакка јырдырып, кезеп калгандар.

Акча ла Таныш кармактагылап баштады. Јаан удабады. Таныш бир карыш кире балык чачты. Акча жүгүрип келеле, балыкты тудуп, сүүнип турды.

— Бот кандый балык. Чек мызылдап јат. Мөңүн ошкош.

Кенетийин кийин јанында өлөң шылырт этти. Көргилезе, Мерген. Уулчактарга араай жууктап келетти.

— Мен байадан бейин көрүп тургам — деп, ол айтты. — Бу көлдө база балык бар. Таныштын ла алдында.

— Мерген, сен биске чаптык этпе. Бар мынан ары — деп, Акча айтты. — Сен биске керек јок. Билдин бе?

— Акча чын айдып јат — деп, Таныш јөмөшти. — Сени бис јакшы нөкөр деп бодогоныс.

Таныш ла Акча ойто кармактап баштады. Олордын айтканы чын. Јастыра эткенин Мерген билип те турза, је нөкөрлөри оноң качып турганын јаңы билди. Кожо болор күүндери јок.

— Акча, а Акча. Мен анайтпазым. Акту сөзим — деп, Мерген јалына берди.

— Јаңыс мен эмезим. Ол туку Таныш база туру — деп, Акча унчукты.

— Таныш... Мен эмди анайтпазым. Акту сөзим.

Таныш Акчанын јанына базып келди. Мерген олордон ыраак. Нөкөрлөр нени адарын сакып турды.

— Је, болгой ло. Эмди анайда кылынзанг, бис сенин јаманынды таштабазыс. Школго барзанг, ончозын үредүчилерге, балдарга куучындап берерис — деп, Таныш айтты. Ол кичинең алакандарын Мергеннин јардына салды.

— Мен база, јаманынды таштап јадым. Прачын кайда, көргүс.

— Мен оны сындырып салгам. Бу — деп, Мерген штанынын карманынан прачын кодорып экелди. Чын да, оны айра тартып, сындырып салтыр. Резинкаларын үзүп койтыр.

Акча Мергеннинг жардына алаканын салып, күлүмзиренип ийди. Мерген сүүнгөн бойынча, аайы-бажы жок кыйгырды.

— Ураа! Ураа! Акча, Таныш, мен катап слердин нөкөр. Ураа, ураа!

Мерген сындырып салган прачын сууны кечире, эки жаратты ажыра чачып ийди.

Суунын жарадында Мерген, Акча, Таныш. Эмди Мерген ле Таныш кармактагылап жат. Акча десе ол экүнинг ортозында. Кем балык чачар, оны алып, жангыс жерге жууп жүрөт.

Күн кырдан барып ажа берди. Жалбырактар, өлөңдөр «шш» дежиپ табыштангылап тургулайт. Мерген, Таныш, Акча чачкан балыктарын теңиен үлешкилеп алган сүүнчилү жандылар.

ИЗДАТЕЛЬСТВО ДОН

Быыл Алтайдын бичиктер чыгарар издательствозынын Туулу Алтайдагы бөлүги баштапкы кварталда мындый бичиктер кепке базып чыгарган ла чыгарарга белетеп јат: прозадан — И. Шодоевтин «Олјмди јенип» деген повези, И. Шинжинин «Ак кулун» деген куучындардын јуунтызы, С. Суразаковтын «Јүрегиме јуук улус» деген бичик, партиянын 26 сјездине учурлалган очерктердин јуунтызы — «Иштин геройлары — партиянын сјездине», поэзиядан—Л. Кокышевтин «Маарка» деген поэма ла јлгерлердин јуунтызы, А. Саруеванын «Төрөлим керегинде сјс», Б. Бедюровтын «Тенгеринин чакызы» ла учебниктер.

Кјндјлј кычыраачылар, слер бу бичиктерди областтын кажы ла магазининен садып алар аргагар бар.

БАЖАЛЫКТАР

Таралдын кыйгызы	3
Таралдын балдары	6
Таралдын көмзөзи	10
Кураннын мүүзи	13
Шонтой	18
Талайка	29
Ак кулун	38
Түлкүнүн сүмези	46
Ирбистүү туунун эдегинде	61
Ташту-Кемнин жалагында	81

Тана керегинде куучындар

1. Тана	88
2. Бу сарлыктар ба?	89
3. Бозулардын «кожонгы»	91
4. Тананын ачынганы	93
5. Тананын таайы	95
6. Тынду жалаңдар	97
7. Кижин сүмөлү	98
Качан да ундылбас	103

Мерген ле онын нөкөрлөри

Сагалду кiske	108
Мергеннин сыйы	109
Уулчактын күүни	111
Улустын жастыразы	111
Жеткерлү адыш	112
Ундылбазын деп	113
Нөкөрлөр катап ла кожо	115

Таныспай Шинжин
(Иван Боксурович Шинжин)

БЕЛЫЙ ЖЕРЕБЕНОК
(по темплану Ай-Мерген)

Рассказы

На алтайском языке

Художник Янсон З. В.

Редактор Лыкова Р. А.

Художественный редактор Ортоңулова В. И.

Технический редактор Шелепова М. Г.

Корректор Чулчушева А. А.

Сдано в набор 16/X 1980 г. Подписано к печати
16/III 1981 г. Формат 60×84¹/₁₆. Усл. п. л. 6,97.
Уч.-изд. л. 5,3. Тираж 3000 экз. Цена 20 коп. За-
каз 5876. АН 00072.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного
издательства, г Горно-Алтайск, ул Горно-Алтай-
ская, 36. Горно-Алтайская, типография, пр. Ком-
мунистический, 27.

20 акча